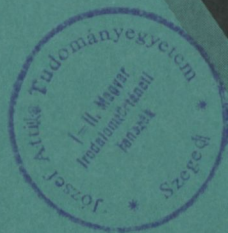

tiszatáj

1997. JÚLIUS * 51. ÉVF.

MOST–PUNTE–HÍD

Válogatás a mai szerb irodalomból

Bányai János: A regény ideje

Milorad Pavić, Boško Krstić, Svetislav Basara,

David Albahari és mások művei

Papp p Tibor: Szolgáljunk és/vagy védjünk?

7

tiszatáj

IRODALMI FOLYÓIRAT

Főszerkesztő:
OLASZ SÁNDOR

A szerkesztőség tagjai:

ANNUS GÁBOR
(szerkesztő)

HAJÓS JÓZSEFNÉ
(szerkesztőségi titkár)

HÁSZ RÓBERT
(olvasószerkesztő; próza)

tiszatáj

Megjelenteti a Tiszatáj Alapítvány Kuratóriuma
a Csongrád Megyei Önkormányzat, a József Attila Alapítvány,
a Soros Alapítvány és a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával.

Felelős kiadó: Tiszatáj Alapítvány.

Szedés, tördelés: Tiszatáj Alapítvány.

A lapot nyomja: Officina Nyomdaipari Oktató és Termelő Kft., Szeged.

Felelős vezető: Varga József.

Internet-cím: <http://www.lib.jgytf.u-szeged.hu/tiszataj/>

E-mail cím: tiszataj@aida.lib.jgytf.u-szeged.hu

Szerkesztőség: 6741 Szeged, Rákóczi tér 1. Tel. és fax: (62) 312-670. Levélcím: 6701 Szeged, Pf. 149.
Terjeszti a HIRKER Rt. és az NH Rt. Előfizethető a hírlapkézbesítőknél és a Hírlapelőfizetési
Irodában (Budapest, XIII. Lehel u. 10/A, levélcím: HELIR, Budapest 1900), ezen kívül Buda-
pesten a Magyar Posta Rt. Hírlapüzletági Igazgatósága kerületi ügyfélszolgálati irodáin, vidéken
a postahivatalokban; közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a Postabank Rt.
11991102-02102799-00000000 pénzforgalmi jelzőszámra.

Egyes szám ára: 80 forint.

Előfizetési díj: negyedévre 240, fél évre 480, egész évre 960 forint.

ISSN 0133 1167

Tartalom

LI. ÉVFOLYAM, 7. SZÁM

1997. JÚLIUS

<i>Most–Punte–Híd</i> (A mai szerb irodalom fölfedezése)	3
BÁNYAI JÁNOS: A regény(írás) ideje	4
SVETISLAV BASARA: A város metafizikája	15
Interjú Svetislav Basarával (Részletek)	19
VARGA ANIKÓ: Játék tükrökkel, terekkel (A tér megvalósulása Basara szövegében)	27
MILORAD PAVIĆ: Feljegyzés a lópokrócon	35
LASLO BLAŠKOVIĆ: Megállni, mint egy óra	39
Alvajárás képek közt (Saša Jelenković és Saša Radojić interjúja Laslo Blaškovićyal)	42
HORVÁTH OTTÓ: Plutarkhosz segítségével; Magyarázat (für György Petri)	47
DAVID ALBAHARI: Csali (Részlet)	49
BOŠKO KRSTIĆ: Egy bérpalota rejtélye	56
VIKTORIJA ALADŽIĆ: Bűvkör; Lutri	61
VELIMIR ĆURGUS KAZIMIR: A város	67
JUHÁSZ ERZSÉBET: Párhuzamos történetek (Két mai szerb regényről)	70
PAPP TIBOR: Szolgáljunk és/vagy védjünk? (Néhány sovány szeletke az irodalmi közvetítés gyakorlati és elméleti problémáinak lyukacsos sajtjából)	74

KRITIKA

KRONSTEIN GÁBOR: Szöveg és ember (A szövegvizsgálat szegedi iskolája)	83
SZIGETI LAJOS SÁNDOR: A modernitás antinómiái (Lengyel András József Attila-tanulmányairól)	91

Szerkesztői asztal a belső borítón

ILLUSZTRÁCIÓ

MARKO KRSMANOVIĆ rajzai az Alice Csodaországban c. sorozatból a 14., 34., 69. és a 73. oldalon.

Most–Punte–Híd

A MAI SZERB IRODALOM FÖLFEDEZÉSE

MOST a szláv nyelveken, PUNTE románul jelenti: HÍD. A Tiszatáj 1970-es novemberi számában jelent meg először a Most–Punte–Híd rovat, amellyel Ilia Mihály, az akkori szerkesztő Németh László nagy tervét, Kelet-Közép-Európa fölfedezését kívánta folytatni. 1974-ig román (1970, 1972), szlovák (1971), szerb (1971) és lengyel (1974) összeállítás jelent meg. A sor lapunk következő korszakában is folytatódott: 1976-ban és 1981-ben lengyel, 1983-ban a cseh irodalom kicsinyített körképét adta a Tiszatáj. (A Most–Punte–Híd és a Kelet-európai Néző rovatban megjelent írásokból a Móra Kiadó jóvoltából 1989-ben kötetben is kézbe vehetett a kedves olvasó egy válogatást.) 1992-ben a szlovén, 1993-ban a mai horvát irodalmat mutattuk be. Ezt a több mint negyedszázados hagyományt folytatjuk, amikor a mai szerb irodalom kiemelkedő alkotóival ismertetjük meg olvasóinkat.

BÁNYAI JÁNOS

A regény(írás) ideje

Valaminek mindig – például a regény- és novelláírásnak, néha a versírásnak is – eljön az ideje. Ilyenkor fontos regények, novellák, versek születnek. Sokszor nem is nagy számban. És nem is mindig ott, ahol elvárnák, az első padsorban. A hátsó padsorból váratlanul kiszól egy hang. És beleremeg a tábla, amire épphogy felírták a mai nap adatait, év, hónap, nap. Azért a tábla a dátummal, mert a hátsó padból érkező hangban – olcsó példázódás: a regényben, a novellában, a versben, melyeknek eljött az ideje – az idő szólalt meg. A regényhős, a novellahős mozdulatában, a második bekezdés egyik mondatában, a harmadik fejezet végén. Egyetlen szóban, köszönetben. Ha valóban eljött az ideje, a könyv (regény, novella, vers) belezökkent az időbe és ettől a hátsó padsorból kihallatszó zökkenéstől remegett meg a mai nap adatait mutató tábla az ország (?) földrajzi térképe mellett. Közben teljesen mindegy, mit vártak el a hangtól, és hogy mire szánták, ha már akartak vele valamit írók és cinkos olvasók.

A szerb irodalomban (mostanában) a regény/írás/ ideje jött el. Regény termett itt bőven az elmúlt évtizedekben is. És nem is akármilyen regények, Meša Selimović *Der-više*, Aleksandar Tišma könyvei, Radomir Konstantinović, Borislav Pekić művei... Egyik-másik magyarul is olvasható. Az utóbbi négy-öt évben – *háborús évek* – mégis, e fontos előzmények után, nagyon felfutott a regény árfolyama és magasra ugrott az évi (regény)termésátlag. Mostanában évente száznál is több regényt, szerb regényt, számlálnak össze a számokkal is bajlódók. Hosszú évek óta a *NIN* nevű belgrádi hetilap tekintélyes bírálóbizottsága odaítéli az év regényéért járó díjat. Alkalom az évi (regény)termés számszerű betakarítására. Az év regényéért járó díjnak súlya és tekintélye van, eltérően más irodalmi díjaktól, „fényes” hagyománya, mert csak ritkán hallgattott el fontos műveket és ritkán tüntetett ki silányságokat. Jó híret bizonyító adat, hogy az 1995-ös év legjobb, vagyis díjazott regénye, Svetlana Velmar Janković *Bezдно* (Feneketlen mélység) című műve, 1996-ban hét kiadásban jelent meg, szerzője 45 irodalmi találkozón vett részt, közben 11.810 kilométert utazott és több mint 5.000 olvasóval találkozott... Meg is kapta az év legolvasottabb könyvéért járó kitüntetést. Ezt az elismerést a szerbiai könyvtárak ítélik oda és majdnem mindig a *NIN*-díjas regény szerzőjének. Van tétje a *NIN*-díjért való versenyfutásnak és nyilván ebből is következően van tétje a regényírásnak.

Hogy az évente száznál több regény mégis meglepően sokat, mi sem bizonyítja meggyőzőbben, mint az a körülmény, hogy amíg együtt volt az ország és nem számolták el külön a szerb és horvát (nyelven írott) regényeket, hanem (az akkor még) szerb-horvát illetve horvátszerb nyelvű regényeket vették számításba, az évi termés meg sem közelítette a három jegyű számot. Valaki arra emlékeztetett nemrégiben, hogy jó húsz évvel ezelőtt az akkori bírálóbizottság jó érzéssel „panaszolta”, hogy huszonkilenc regény volt versenyben a teljes nyelvterületről...

Most pedig csak a szerb írók szerb nyelven írott regényeiből születik évente száz-nál is több... És arról sem kell megfeledkezni, hogy így is kimaradnak néhányan. Például Mirko Kovač. Danilo Kiš mondotta egyszer, hogy ő az utolsó jugoszláv író és

Mirko Kovač írta le 1992-ben, hogy a mostanában szitokszónak számító jugoszlávság számára „afféle kozmopolitizmus”, amelyben – így fogalmazott – „megtaláltam ön-ellentmondásaim megbékélését”. Elmúltak azok az idők, nincs többé – ahogyan az azóta elhíresült Peter Handke mondta volt – a „hetedhét ország”, Mirko Kovač is békétlenségben él azóta. Hogyan oldhatná fel „önellentmondásait”, kételyeit és szorongásait, ha éppen Hercegovinában született, Belgrádban lett (szerb nyelven, illetve akkor még szerbhorvátul író) regény- és novellairó, most Rovinjban (Horvátországban) él és horvát (egykor horvátszerb) nyelven ír. *Kristalne rešetke* (Kristályrácsok) című a Vajdaságot is bekalandozó Belgrád- (azt is mondhatnám, nosztalgizáló) regényét Szarajevóban adta ki a Bosanska knjiga (Boszniai Könyv) nevű könyvkiadó 1995-ben. Regénye akkor nem volt versenyben a tekintélyes NIN-díjért, tehát nem számítottott a száznál is több közé. Érti ezt valaki? Vagy nincs is mit megérteni, hiszen a napnál világosabb, mitől hullik a légy. Mirko Kovač meg éljen békétlenül és örüljön neki, hogy Rovinjban élhet, ahol saját bevallása szerint ama rút tákolmány-ország idején sohasem járt. Ami felől nem lehet kétség, Mirko Kovač regénye – minthogy a szerző már nem oldhatja fel gyötrő önellentmondásait és békétlenségének rabja lett – nem kerülhet a NIN-díjat továbbra is odaítélő, továbbra is (természetesen) tekintélyes zsűri asztalára. Arra az asztalra a (tiszt?) szerb nyelven írott szerb regények kerülhetnek. Azokból meg mostanában évről évre száznál is több születik, minek tovább szaporítani a regényeket.

Ezért mondható, ambivalens (ironizáló?) érzéseket is fenntartva, a mai szerb irodalomban eljött a regény/írás/ ideje. És legjobb azonnal feltenni a kérdést, miféle idő mutatja meg magát az új szerb regényben? Megrezen-e valóban a mai nap dátumát jelző tábla a térkép mellett, ha felhangzik az utolsó padsorból – mert az irodalom rendhagyó termékenysége miatt sem ülhet az első társadalmi (társasági?) padsorba – az a váratlan hang, szó, mondat? Valóban, mi hozta el a regényírás idejét? Mi okon írtak az elmúlt – mondom, háborús – években a szerb írók oly sok regényt? És miért éppen regényt? Mért nem verset vagy elbeszélést? Vagy ezeket senki sem számolta össze?

Irodalom-szociológusoknak (is) való kérdéssor. Nyilván lenne is rá válaszuk, ha a jelenség kutatására adnák a fejüket. Irodalomtörténészek is hozzászólhatnának, ha nem lennének mással oly nagyon elfoglalva, középkorral és mítoszokkal, vagy éppen időszerű teóriákkal. Az irodalomkritikusok, akiknek éppen ezekre a kérdésekre kellene keresniük a választ (a válaszokat), nem fordíthatják el a fejüket miközben kritikát írnak újabbnál újabb könyvekről (regényekről), bár szóra érdemes magyarázatát ők sem adják a jelenségnek, legfeljebb az irodalomszociológiát tüntetik ki illetékességgel a kérdéskörben, maguk pedig csak megállapítják „a regény buja televényének” tényét, ahogyan Mihajlo Pantić tette, aki neves kritikusként tagja volt az elmúlt évi NIN-díjat odaítélő bizottságnak és zsűriző társaival együtt nyilatkozott az év terméséről. Pantić az 1996-os év regénytermését átlagos (közepes) színvonalúnak tartja, majd arról ír, hogy a mai nagyszámú szerb regényben könnyen felismerhető a műfaji változatosság, a domináns stílusjegyek hiánya és főként a mai regényírók már közismert „nehézségei” a nyelv és a téma műfaji artikulációjával. „Nem nehéz észrevenni – mondja Pantić –, hogy az írók nagyon megbíznak a regényben: valószínűleg azért, mert rájöttek, verset és elbeszélést kevesen olvasnak, meg megint egyszer bedőltek a regényről, mint komoly műfajról keltett tévhitnek és a 'közsiker' parancsoló kihívásának, miszerint az irodalom birodalmába ma regénnyel kell belépni, és hogy az író, aki ad magára, életében megír legalább egy regényt.” Pantić véleményét zsűriző kritikustársai is osztják. Úgy nyilatkoznak, mintha megbeszélték volna, hogyan illik egy tekintélyes díjat oda-

ítélő tekintélyes bírálóbizottsági tagnak nyilatkoznia, hogy a sok regényíró ne érezze találva magát, meg hogy a kiemelték – van itt rangsorolás is, bővebb, majd szűkebb válogatás, kezdetben huszonegynéhány, majd öt regényről beszélget a zsűri – se érezzék magukat a fellegekben.

Érdeemes külön odafigyelni Mihajlo Pantić még egy megjegyzésére: „Az 'erős' történet még nem jó regény”, mondja és hozzáteszi, hogy a regényírók legtöbbször mégis inkább a történetre hagyatkozik, a történetre bízta a regényt. Hogy milyen lehet ez az „erős” történet, arról Pantić nem beszél, viszont utal rá, hogy szinte minden regényíró „azt a történetet beszéli el, amelyet az utóbbi években a történelem és a valóság mondott”. A történelem és a valóság pedig, „az utóbbi években”, háborús történeteket mondott. A háborús történetek lennének tehát a „jó regény” helyére álló „erős” történetek? 1996-ban, állítja Tihomir Brajović a regényszűri másik tagja, „a regényírói érdeklődés, egy-két kivétellel, az időszerű történelmi körülmények felé fordult”. Ugyanő beszél arról is, hogy az elmúlt évben a nevesebb regényírók is „érdekes” történeteket beszéltek el és „intertextuális alluziókkal” az időszerűt ágyazták artistikus formába. Ha az időszerű itt a háborús körülményeket jelenti, és mit is jelenthetne mást, a háború meg eleve „erős” történet, akkor ez akár (egyik) magyarázata is lehetne a regény burjánzásának a mai szerb irodalomban. Nem elégséges, de valamilyen magyarázat. És talán meggyőzőbb is, mint az a másik, amit szintén Tihomir Brajović fejt ki, miszerint nagyon elszaporodtak a magánkiadók, akik alig vannak tekintettel a regény értékeire, csak annyi fontos számukra, hogy regénynek nevezhessék a könyvet, amit kiadnak, mert a regényt jól el lehet adni, a regényre van vásárló. És valóban, a bírálóbizottság tagjai közül sokan emlegették, hogy van olvasói igény a regényre, nem mindig a „magas” irodalomra, ezért a száz regény közül sokat a népszerű műfajok – krimi és szerelmes történet, kém- és detektívhistória – mintájára írtak, ám mindettől függetlenül Brajović szerint ez azt jelzi, hogy „megújult a valóság iránti érdeklődés és megújult a történet iránti bizalom is”. Ez a másik, bár szintén nem egészen kielégítő magyarázata annak, miért éppen most jött el a szerb irodalomban a regény(írás) ideje. A regény valami fontosat közöl(het) a történelmi (háborús) valóságról, és abban is lehet valami, hogy ezt másképpen, különkülön, emberhez méltóbban mondja, mint a hazugságba feledkezett háborús média. Ha az olvasó nem bízhat az újságban, akkor (talán) megbízhat a regényben. Még akkor is, ha az évi termés színvonala közepesnek mondható.

Akárhogy is van, az elmúlt évek jó évei a regényírásnak a mai szerb irodalomban. És úgy látszik jó évek ezek a regényolvasó számára is. Persze, nem hiszem, hogy bárki elolvashatta az évi termés egészét, talán a legjavát sem. Nyilván a NIN-díj bírálóbizottságának tisztelt tagjai sem. Én is csak kis hányadát ismerem ennek a termésnek, főként azokat a regényeket, amelyeket a bizottság, részben az irodalmi kritika, a termés javának ítélte meg. És még akkor sem a bővebb, inkább a szűkebb keretben. Nem is szólhatok tehát érdemlegesen és méltányosan a regénytermés egészéről, legfeljebb az egyenként elolvasott regényekről, ezért továbbra is – bár hozzájutottam egy-két jó válaszhoz – arra a kérdésre keresek választ vagy válaszokat, miből nőtt ki ez a gazdag regénytermés, mi készítet(het)ett annyi sok regényírókat regényírásra, olyanokat is, akik csak kirándultak a regényműfaj ingoványos területére és elmondtak egy fontosnak vélt történetet, ami – ha már olvassák – másoknak is fontossá vált.

A fentebb ismertetett és csak részben kielégítőnek ítélt válaszokból mintha arra lehetne következtetni, hogy az ország széthullása, a háború, a városgyilkolások, a kiűzetések teremtették meg a regény(írás) idejének feltételeit. Különösmód ezt a bizony-

talankodó feltételezést azzal lehet leginkább igazolni, hogy a százával születő regény között egy sincs, amely elérte volna, legfeljebb megközelítette a korábbi évek, a húsz vagy több évvel ezelőtti kevésbé buja regénytermésének színvonalát. A zsűri tagjai átlagos termésről beszéltek. Nincs tehát egy kiemelkedő mű, amely narrációs eljárásaival, nyelvhasználatával, beszédmódjával, stílusformációival, irodalmi értékeivel önmagában indokolná a megállapítást, hogy ezek az évek valóban a regény(írás) évei. Nincs ezek között a regények között egy sem, amely igazolná Milan Kundera állítását, miszerint „a filozófia és a tudományok megfeledkeztek az ember létéről” és „Cervantesszal egy nagy európai művészeti ág kezdődik, mely nem egyéb, mint ennek az elfelejtett létnek a vizsgálata”. De állítható-e ez ilyen kategorikusan? Nem olvastam el minden regényt, honnan bennem a bátorság, hogy ezt így – Kundera tekintélyében keresve támaszt – kimondjam? Valóban benne van az állításban a tévedés csírája, ám az évi termések legjavának ismeretében mégis megkockáztatható az állítás bizonyítása, mégpedig ismét Milan Kundera gondolatának nyomában. „A regény síkján nem állítunk semmit: a regény a játék és a hipotézisek birodalma. A regényszerű elmélkedés tehát kérdező, hipotetikus jellegű.” A mai szerb regények javarésze igencsak „állít” valamit és igencsak kevés bennük a hipotézis. Ezekben a regényekben legtöbbször arra megy ki a játék, hogy valakinek igaza van. És ha valakinek igaza van a regénytörténetben, akkor a regény többé nem játék és nem hipotézis. Hanem kinyilatkoztatás. A kinyilatkoztatás pedig nem az ember létét vizsgálja, hanem érvet keres múltban és jelenben, a történelem és a fikció világában az „igazságok” és „állítások” mellé.

Igy tesz Svetlana Velmar Janković is. 1995 legjobb regényének kikiáltott művében a múlt század második felébe tekint vissza, a szerb történelem egy (úgyszintén) válságos időszakára, amelyben a dinasztiaaváltást nem követte az életmód és világkép váltása, minden megmaradt a *Feneketlen mélységben*, veszendőben és válságban. Mint a mostani váltások idején? A regény igazság hirdető időszerűsítését nem feledtetni el a regény nyelve sem, bár a múlt század második felének nyelvét beszéli. Filip David magyarul is megjelent *Égi és földi zarándokok* (Hodočasnici neba i zemlje) című regénye még távolabbi múltba vezeti el kalandra vágó olvasóját: az inkvizíció, a vallási türelmetlenség, a nagy vezeklések és a nagy legendateremtés fantasztikumának idejébe. Ez a regény valóban „az elfelejtett létnek a vizsgálata”, ezért mindenképpen kivétel, ám nem válhatott igazán nagy regénnyé, mert kompozíciójának tartóoszlopa igencsak elhasználódott. Mintha csak Danilo Kiš *Dicső halál meghalni a honért* című elbeszélésének struktúrája előtt tisztelgett volna Filip David, amikor hőstét a kivégzés előtti másodpercben étellel kecsgetető „égi és földi” zarándokútra küldi. Dragan Velikić *Északi fal* (Severni zid) című regényét a *Híd* közli folytatásokban. Jobb könyv, mint a Svetlana Velmar Janković 1995-ben díjazott áltörténelmi regénye. Hőse az időszerűség elől menekülve Bécsbe költözik, de vele megy az időszerűség – a háború – is, majd innen – már a regény szoronyain – Pólába és Triesztbe James Joyce nyomait követve egy százéves asszony (rakon?) emlékeit idézve fel. Jól felépített, fordulatos, érdekes olvasmány, ám nem kerülhetett el az „igazság” kinyilvánítását, játékosságát és hipotetikuságát ezzel igencsak elnehezítette.

Folytathatnám a sort Boško Krstić szép Szabadka-regényével (*Kaštel Beringer*), vagy Milica Micić-Dimovszky múlt századi életrajz-regényével; figyelmet érdemlő művek, de nem folytatom, mert végül csak el kell jutnom valamilyen válaszhoz, nem állhatok meg a jelenség leírásánál. Például arra is választ kellene adnom, hogy milyen képet rajzol a száz új szerb regény, vagy éppen a kitüntetettek és kiválasztottak a jelenről,

többek között azért is, mert elképzelem, egy-két évtized múlva akad majd valaki, aki kézbe veszi e regények egyikét, mert kíváncsi rá, mit őriztek meg számára e művek a megírás idejéből, mitől rezsent meg a mai nap dátumát mutató tábla, megőrizték-e ennek/annak az időnek a hangulatát, világát, emberi sorsait? Nem hiszem, hogy az elképzelt olvasó jóval korábbi évszázadokra lesz majd kíváncsi, valószínűleg a külföldre sem, és arra sem talán, mit látott meg Joyce a Monarchia végnapjaiból Pólában és Triesztben italozás és nőügyek közben. Igazságtalan vagyok? Azt várom el a regénytől, hogy el-
lentmondjon önmagának, hogy kiforduljon saját bőréből, dokumentáljon inkább, semhogymeglepetést okozzon, válaszoljon, semhogymegformát teremtsen? Kunderára hallgatók és semmi olyasmit nem várok el a regénytől, ami természetének ellentmondana, főként nem azt, hogy a meglepetés öröme helyett levéltári irattá szürküljön.

Hogy mégis megkérdeztem magamtól, mit láthat majd meg a mai nappól a jövő elképzelt olvasója, azért tettem, mert az időszerűséget, a regények mába ágyazottságát szinte minden irodalomkritikus és zsűritag számon tartja, sőt a regényműfaj burjánzását is az aktualitás kényszerével indokolja. Közben arról sem kell megfeledkezni, hogy a regény mába ágyazottan és különféle elvárások hálójában vergődve a nyelv művésze. Ezért lehet kérdező és nem állító, ezért játékos és hipotetikus, ezért vizsgálhatja az ember létét. A háborús évek meg éppen a nyelvre mértek súlyos csapást. A nyelvet állították katonasorba és ültették fegyverek mellé. Válságos (háborús) években a nyelv – szókinccse és a vele járó beszédmódok – kiemeltebb szerepet kap, mint nyugalomban és békében. A szó hozza a híreket és válságban (háborúban) nagy ára van a hírnek. Az elmúlt években újságot olvastunk, rádiót hallgattunk, most is ezt tesszük, mert hírekre, a hír bizonyosságára számítottunk és számítunk ma is. Pontos információra, hogy megtudjuk, amit tudnunk kell. A hírek jöttek bőven, „szavak szárnyán”. Csakhogy, miféle hírek? Hazugságok, féligazságok, gyanúsítgatások, hamis csillogás, tény helyett látvány, kicsinyítések és nagyítások, mellébeszélés és üres szócséplés. Propaganda. Végül ismét Milan Kunderát idézem: „Senki sem hisz a propaganda locsogásában, még azok sem, akik kiagyalyálják.” Ide jutottunk. Elvesztettük a bizalmunkat a hírhordó szavakban. A szavak viszont ellenállnak. Ellenállnak a propagandának, a hazugságnak. Kiüresednek a sajtóban, és feltelnek a regényben. Ezért fordul(hat)tak az elmúlt években oly sokan regényíráshoz és regényolvasáshoz: a regény a fikció műfajaként az egyetlen hely, ahol kimondható a hír, megőrizhető a tény és a dokumentum. A regény az igaz beszéd oázisa, még akkor is, ha az inkvizíció korához, múlt századi dinasztiai és költőnők szobatitkaihoz, távoli földrészek hózáporaihoz, Joyce szerelmi életének titkaihoz fordul a regényíró – az aktualitás parancsára – bizonyosságot és hitelességet remélve. Mert nem az hitelesíti a regényt, amit leír és kimond, hanem az, hogy eltéveszthetetlenül a jelent írja, ezért játék és hipotézis, ezért nem hirdet „igazságot”. Labirintusokban bolyong, közvetetten és áttételesen beszél. Így őriz meg a regény(műfaj) és a (regény)írás a szavak hitelét és méltóságát a mindent kiárúsító propaganda locsogása ellenére. Egyszer majd megkérdezik a szerb regény burjánzását követő irodalomtörténészek és -kritikusok, hogy valóban ezt tette-e a kilencvenes évek elején és derekán az ember létét kutató regény. Mert csak akkor lehet igaz Mihajlo Pantíć (ön)ironikus mondata, miszerint a demokráciában lemaradtunk, de a regényírás bőségével Európában vagyunk.

Egy új szerb regényt ismerek, amely programszerűen, de nem igazságot osztogatva a szó és a nyelv védelmében íródott. Radomir Kostantinović *Dekartova smrt* (Descartes halála) című regényét. Ahogyan Mirko Kovač *Kristályrácok*ja 1995-ben, úgy Radomir Konstantinović regénye 1996-ban lemaradt az év regényéért járó díjat odaítélő

zsűri könyvjegyzékéről. Kovač nincs itthon, ez valamiféle magyarázat. És nem szabad elfelejteni, hogy mi a véleménye az írók itteni politizálásáról. A Havel-szerepre előkészített „nagyokról”. De hogy Radomir Konstantinović regényére mért nem figyeltek fel, sehogyan sem látható be. Talán azért nem, mert Európa irányából tekint a szerb nyelv állapotára? Mert túl sok benne a francia nyelvű Pascal és Descartes idézet, vagy mert túl sokszor említi Rilke és Wittgenstein nevét. Nem lehet tudni. Lehet, hogy nem is vették regénynek. Hiszen nyilvánvalóan (ön)életrajzi alapokra épül és történetet mond az apa és a fiú leginkább csak könyvek során látható kapcsolatáról, mégsem lehet egészen pontosan tudni, nem is érdemes megtudni, filozófia vagy regény a *Descartes halála*: filozófia nélkül nem vehető regénynek, narráció és fikció hiányában nem vehető filozófiának. Úgy épül a két beszédmód köztes területein, ahogyan Heidegger kései (metaforikus) filozófiája a költészet irányából (is) olvasható. Az ember létét kutatja, az emlékezés és a gondolkodás melankóliájával szélesre tárva a szó előtt a jelentésteremtés esélyeit. Ha a háborús beszéd retorikája ellenében a mai szerb regény legjava azon munkálkodik, hogy visszaszerezze a szó tekintélyét, a beszéd és a mondás méltóságát, akkor Radomir Konstantinović könyve azt is megmutatja, hogy milyen lehetőségek állnak az új európai regény előtt, és rámutat arra, hogy a világ csak akkor látható be, ha a beszéd és a szó legyőzi – dehogyan győzi le, csak elfeledteti – a propaganda nyelvét és szavát, ha a mítosz helyett a szabadság elvét hirdeti, ha az individualitást tünteti ki az örökösen arrogáns kollektivitással szemben.

Radomir Konstantinović regénye egy „másik” nyelvet beszél. Vízióra, emlékezésre, gondolkodásra egyformán képes nyelvet. A regény és a filozófia nyelvét. Így téríti vissza a megalkotottat az alkotóhoz, a múltékonyt a tartóshoz, a láthatót a láthatatlanhoz. A létezés olvasás – állítja a regényben, könyvek és arcok, a történelem és a csillagok olvasása. De ez az olvasás egyúttal történet is. Minden mindenkori történetbe ágyazódik. És – véli Konstantinović – előbb a történeteink halnak meg, csak azután mi magunk. A regény – Konstantinović regénye – megőrizte számunkra a bizonytalanság bölcsességét, mindennél előbbre helyezte a történetet, minden fölé a létezés rejtélyét; ezzel szerezte vissza a regénybe és a szóba vetett bizalmunkat.

Radomir Konstantinović regénye az időszerűségnek közvetlenül vagy közvetve áldozó más regényekkel szemben az időszerűtlenség regénye, de furcsa mód, éppen ezért gondolom, hogy a többszáz újabb regény közül éppen ez zökkent vissza az időbe, ennek a hangja hallatszik az utolsó padsorból, és ennek a hangjára rezzen meg a kiáltás után beállt csöndben a térkép mellett a mai nap dátumát közlő tábla. A regényolvasó meglepetésre számít. Azért olvas regényt, mert meglepetésben lehet része. Az időszerűség hívó szavát követő regények nem keltenek meglepetést, mert éppen az időszerűt mondják, az ironikusan időszerűtlenek, amilyen a *Descartes halála*, nyitány a káoszra, felkészítés a meglepetésre, a mulandóságra, a halálra.

Az új szerb regény tiszteletet érdemlő burjánzása ellenére születhetett a *Descartes halála*. De az egy másik történet.

Függelék: Kettő – díjazott – a regények sorából.

Elrejtőzni, túlélni.

Vladimir Arsenijević: *Cloaca maxima. U potpalublju* (Fedélközben). Vreme Kiadó, Belgrád, 1995.

A hajó fedélzete alatt rejtékhelyek vannak. Ott bújhatnak meg a menekülők, a jegy nélkül utazók, a titkokat őrzők, a szegények és kalandorok, a messzire vágyakozók. Főként az üldözöttek. Mindazok, akiknek valamiért a nyomukban járnak. A „fedélközben” regénycímként, még ha a felcím: *Cloaca maxima* után következik is nagyobb betűvel a második sorban, szimpla metaforának tűnik csupán. Az év regényéért járó díjjal kitüntetett regény a háborús 1991. év három hónapjának – október, november, december – magánéletben zajló eseménysorát írja le. Ezekben a hónapokban volt rá ok bőven, hogy valaki a fedélközben keressen magának túléléssel biztató menedéket. Nem akármilyen év, és nem akármilyen hónap. Vukovár legyilkolása, majd Dubrovnik bombázása áll a háttérben, tömeges behívások, a bevonulás sorozatos megtagadása, a menekülés és rejtőzködés változatai, a fokozódó bizonytalanság jelei. Jó rejtékhely lehetett akkor a fedélköz félhomálya? Adódott-e egyáltalán ilyen búvóhely? Ahol – miként a fiatal Vladimir Arsenijević regényhőse remélhette – még meg lehet őrizni a magánélet és a személyes szabadság integritását? Vagy illúzió csupán a fedélközi félhomály, az esélyt felvillantó rejtőzködés?

Arsenijević regényének címe ezeket a kérdéseket teszi fel, tartalma pedig e kérdések kibontása a magánélet, a családi élet, az elvesztett és újra megtalált barátságok vonalán. Világos az író vállalkozásában rejlő nem kis lehetőség. Ha Arsenijevićnek sikerül a fenti vonalon feltölteni és felerősíteni a „fedélközben” szimpla és szokványos metaforáját az élet (és a történelem) meggyőző dokumentumaival, meg az elbeszélői beszéd sajtóságokat teremtő meghatározó jegyeivel, akkor megközelíti az irodalmi sikert. Ha a szimpla metaforából következő közhelyekkel kísérletezik, akkor elveszti a játszmát és vállalkozása kudarcba fullad.

A fiatal regényíró elég rafinált módon kezdő írónak mutatkozik be, naivan kezd bele a történetmondásba, mégpedig a legegyszerűbb, mindenkor kéznél levő elbeszélői eszközökkel. Naplószerű feljegyzéseket ír egyes szám első személyben és csak arról beszél, ami a fiktív naplóírót és végül a szintén fiktívnek bizonyuló napló műfaját közvetlenül érinti. Befelé fordul és a napló kínálta magánszférában kísérli meg harmónia és egyensúly megtartását. Ami kint történik – városok és emberek legyilkolása, falvak és népek megfutamtítása, fegyverek csörtetése, nagy nemzeti öntudattal átítatott szónokok harsogása, gátlástalan hazudozás és ellenségkeresés – kint is marad. Csakhogy, mondom, a fiatal Arsenijević, akinek *A fedélközben* az első könyve, rafinált módon kezdő író. Akár azt is gondolhatom, hogy kezdőnek álcázza magát. Az elbeszélőt mutatja csalárdul kezdőnek. Ő maga visszavonul és elrejtőzik a regény rengetegében. Mert a befelé fordulás, a harmónia és az egyensúly megőrzésére tett kísérlet nem a magánélet langymelegének hirdetése és tömjenezése, hanem éppenséggel a belülről is ellehetetlenült magánszféra felmutatása. Így az élet mégoly fontos ügyes-bajos dolgai nem feledtethetik el a napról napra lejátszódó kinti drámát, ami a veszteségek számbavétele: barátságok omlanak össze, jóbarátok hirtelen eltűnése hagy úrt maga után, a bevonulást választó rokon harctéri halálhíre, a rokkant barát tragikus öngyilkossága, az apa világának menthetetlen széthullása és egészen nyílt megcsúfolása, mind a magánéletet (is) rom-

boló veszteségek listája. A magánjellegű, naplószerű jegyzetelés így fordul át tárgyiasult regényvilágba. Vége hossza nincs kis drámák játszódna le a regény lapjain, de ezek a kis személyes drámák egy egész világ és közérzet kiterítésének jelei a fegyverek, a tömegpszichózis, a szónoklatok, az agresszivitás árnyékában. Minek következtében, ami ezideig napló volt, ráérős jegyzetelése az éppen megtörténtnek, egyszerre kinyílik a kinti világ felé és már tiltakozásként hangzik, holott szó sincs itt valami látványos lázadásról, se bátor ellenállásról. A tiltakozás inkább a szorongás, a félelem, az idegenség érzésének elhatalmasodása folytán lesz könnyen megfejtető jel. A félelem a behívókat kézbesítő látszatcivilek megjelenésétől az ajtóban, akiknek a mindenkor becsületos polgár, ha dadogva is, hazudni kényszerül, miközben megszegyenülten és megalázva toporog a büszke és köpködő kézbesítő előtt, hiszen csak hazugság árán mentheti meg a fiát a bevonulástól. De erre vállalkozni kell, és vállalni a belső megalázottságot, mert ott az intő példa, a másik apa, aki becsülettel átvette a behívót, bevonultatta, majd hamarosan el is temette a fiát. A regényhős feleségének öccsét.

Ha ehhez a némi túlzással akár hősiessé szorongásnak is vehető közérzethez még hozzágondoljuk a hősöknek a naplóregényben sokhelyütt felemlített, igencsak szokatlan és laza, ám egészében normális „előéletét”: a kábítószer élvezete és árusítása, a tartalmatlan és csak a külsőségekben (a hajviseletben) megmutakozó keleties meditációk bűneit, az alkohol, a konzervzene, a mindennemű kiárusítás jeleit, akkor derül ki, hogy ez a tiltakozás azé a személyiségé, akit az események – a kinti világ – megzavartak semmiképpen sem szeplőtlen, ám így és ilyenek választott életformájában, ám ezért egy pillanatra sem lesz cselekvőkész, és semmiképpen sem válik igazán alkalmassá az ellenállásra. Nem akar kitörni a fedélköz félhomályából, nem akarja megélni a tett pátoaszát. Csupán besodródott valamibe, amihez nincs és nem is lehet köze, miközben az élete egészében felborult, holott a fedélközi búvóhely megóvta a haláltól. Ám kérdés marad, hová köt majd ki e búvóhellyel a pillanatnyi menedéket nyújtó hajó. A vég nélküli bolyongásra ítélt kísértethajókon is van fedélköz.

Még valamit szem előtt kell tartani: Arsenijević regényének szerkesztésmódja legalább olyan ravaszul csapdába ejtő, mint a regény tartalmi elrendezése. Délutáni alvás színlelésével kezdődik a regény, a meditáció e furcsán megválasztott helyzetével. Különös regénykezdet. A regényhős más regények kezdetén általában indul valahová, minden esetre valami fontos történik vele, itt meg alvást színlel. Úgyszintén a regény vége: a regényhős és terhességének utolsó napjait számláló felesége mély, majdnem végérvényes álomba merülnek. Az álom színlelése a regény elején és az álom nélküli alvás a végén szabja meg a történet kezdő író gyakorlatlanságára aligha valló keretét. Ami akár a már említett szorongásos tiltakozás közléseként is értelmezhető.

Jól, rafináltan felépített, ravaszul elrendezett regény *A fedélközben*, és ezen kívül tisztességes is, mert semmiképpen sem akar morálisan tiszta, feddhetetlenül és szeplőtlenül cselekvőkész lenni. És tisztességével, talán szándéka ellenére is, az elmúlt évtized néhány népszerű szerb regényének ellenpontja lesz. Azoknak a regényeknek, amelyek – a „mozgalom” történetének visszasságait inkább ideologikusan, mint irodalmi formában feltáró Čosić-regények, a Goli otok kegyetlenségeit úgyszintén agyonideologizáló Isaković-regények, a nemzeti mítoszt a fantasztikummal felduzzasztó Pavić-könyvek, és a kevésbé érdekesek, például a történelem revíziójára vállalkozó Drašković-regények – ha akaratlanul, akkor is tetemesen vállaltak részt a későbbi háború előkészítésében, hiszen szavakat, szólásokat, elveket kínáltak a háborúra és háborúba készülődőknek.

Kérdés, hogy Arsenijević tisztességes regénye, ellenpontként, elég súlyos-e ahhoz, hogy legalább elbillentse a megtört egyensúly mérlegét? Ha nincs is benne ehhez elég meggyőző érv, legalább jelzi a kijózanodást, kezdeményezheti egy másmilyen regényírást.

Az elvesztett nyelv regénye.

David Albahari: *Mamac* (Csalétek). Stubovi kulture Kiadó, Belgrád, 1995.

David Albaharinak 1995-ben kiadott regénye közel került, az 1996-ban publikált *Csalétek* el is nyerte az év regényéért járó díjat. Amaz a Kanadába érkezés, a kanadai hóhullás regénye volt, emez a veszteségek számbavételének regénye. Így történeti időszerepe folytán akár történelmi regénynek is vehető, ahogyan más regények családregénynek annak folytán, hogy egy család életének valamely döntő eseményét úgy írják meg, mintha nemzedékek és nemzedékek sorsának egyetlen pontba sűrített jelképe lenne. A történelem azonban közvetlenebbül van jelen a *Csalétek*ben, nem a jelkép mögötti jelentés közvettségével vagy viszonylagos homályában.

A regény első személyű (narrátor) hőse a legutóbbi háborúban fordítóként segélyszolgálatot vállal, majd egy hosszabb boszniai utazás után, amikor az igazság és hazugság terhével szembesül, váratlanul felmond, külföldre távozik, Kanada egyik távoli kisvárosába, ahol házat bérel és egy Donald nevű helyi íróval söröskorsók mellett irodalomról, művészetről, az életről és a történelemről diskurál, közben meg egyre bizonyosabbá lesz abban, hogy a magával hozott élményvilág, ami az első kanadai regényben még nem feszélyezte: az időszerű (országvesztő, háborús) események, meg az azokat megelőző történelmi múlt, leginkább a holocaust és a terror évei, az „új világban”, az új világ irodalmi és művészeti konvenciói között élettelen, nagyon távoli, műzeumi rekvizitum csupán. A magával hozott élményanyag kanadai elavultságát mutatja az is, hogy féltve őrzött, bár csak az elutazás előtti utolsó percben becsomagolt dokumentum: az elhunyt anya másfél évtizeddel korábban hangszalagra mondott életrajzi vallomásának visszahallgatására olyan régi készüléket kell előkeríteni Donald házában a pincéjéből, amelyről az „új világ” szaküzleteiben még csak nem is hallottak. Amikor végre előkerül a lomtárba dobott készülék és sustorgások meg csikorgások mellett felhangzanak az anya szavai, melyeket a regényhős néhány héttel az apa halála után rögzített többször megismételt beszélgetések során, több párhuzamos történet – történelmi háttérbe ágyazott családtörténetek az intertextualitás divatos eljárásaival – fonódik egybe az emlékezés homályába tűnő világból. Az anya, majd az apa első házasságának emlékei: mindkettő tragikus végű a második világháború viharában, majd kettejük találkozására a háború után, és új, örökre nyílt sebekkel terhes életük, mely Dél-Szerbiából vezet Zimony felé, a honnan majd a regény elbeszélő hőse távozik a másik földrészre. Albahari a *Csalétek*ben, mely műfaja szerint kisregény, túl sokat akart megmutatni a múltból, túl sok helyszínt és eseményt, még több egymást kiegészítő vagy egymást kizáró életrajzot és viselkedésformát; ezért mind a leírások, mind a felidézett életek inkább általánosított minták mint egyénített különösségek. A regény így kerül több helyen is riportközelbe, ahelyett, hogy az (irodalmi) fikció igazságában megbízna. A megélt éreje csökken ezáltal, és bár a leírások történelmi hitelessége nem vitatható, irodalmi és írói hitele sérülést szenved.

Ettől a majdhogynem közhelyszerű, itt-ott propaganda ízű leckefelmondástól az anya hangszalagra rögzített szavai különülnek el keresetlenségükkel, autentikusságukkal és történelmi hitelességükkel. Ezzel együtt az anya szerepe (és szövege) válik a re-

gényben elsődlegessé és igazán súlyossá, szemben a narrátor keresett és csak részben kimunkált szavaival. Ebben a különbözőzésben akár az írói körmönfontosság és csalafintaság (posztmodern?) jelei is felfedezhetőek. Az első személyű – elbeszélő – regényhős történetmondása megtörhet, de az anya őszinte, szívből jövő szavai nem törhetnek meg. Az intertextualitás beépülése a tartalomba? Gyakran ismétlődő félmondata Albahari regényhősének, hogy nem tud történetet írni (metatext?), hogy hiányoznak belőle az írói megformálás képességei, hogy mindezt másképpen mondaná, ha valóban író lenne. A regényhős – az elbeszélővel együtt – megkísérel ily módon kívül maradni a történeten, és ezzel arra is kísérletet tesz, hogy a regény önmagát formálja folyamatos szöveggé, ami – paradox módon – az anya irodalommal mit sem törődő mondataiban sokkal inkább sikerül, mint az elbeszélő, önsajnálattól és öniróniától sem mentes, irodalmias szerkezetet építő beszédmódjában.

Am ebben is a megformálás jegyei figyelhetőek meg. David Albahari regényének hőse Donaldnak egyhelyütt arról beszél, hogy nemcsak a valós életben, hanem a nyelvben is meg lehet halni, s neki – az elveszejtett országtól jó nagy távolságra vetődött írónak, aki már meghalt a nyelvben – semmi kedve lidércként vagy szellemként bolyongani az elveszített nyelv térségeiben. A *Csalétek* tehát a nyelv elvesztéséről (is) szól, nemcsak a történelem, az egykor volt ország, a szülők, a család, az otthon elvesztéséről. A „csalétek” mint regénycím ebben a tartalmi kontextusban azt jelenti, hogy a másik nyelv – a kanadai angol – kínálkozott fel az írónak, ezzel együtt a másféle írás- és beszédmód, a másféle tradíció, a megint másféle történelem. Donald, a Jóindulatú kanadai író, nem érti, hogy mi siránkozni való van a történelem elvesztésén, amikor az élet nem a történelem, hanem a jelen része, és ha az író megszólal, mindig a jelenről szól. Ha vége a történelemnek, kit érdekel, hiszen kéznél van a jelen. A *Csalétek* elbeszélő hőse, amikor minduntalan afelől panaszkodik, hogy nem tud történetet írni, valójában azt panaszolja fel, hogy a jelent nem tudja megragadni; gondolkodása, érzelmei, egész világképe a múltjában, az anya szavainak hangfelvételében vert gyökeret.

Amikor rászánja magát, hogy Donald utasításait követve az új nyelv és az új világ szabályai szerint írjon történetet, vállalkozása eleve kudarcra van ítélve. Reménykedve várja Donald ítéletét, és amikor végre a kanadai író meglátogatja, lépteiben, mozgásában, tekintetében, persze agyonjavítgatott és agyonkérdőjelezett kéziratában is felfedezi a sikertelenséget, és távolodni kezd, hátrálni a sötétben valami rejtélyes ismeretlen felé; ebben a pillanatban válik az író elveszített nyelvben bolyongó lidércké. Albahari regényének befejezése hozza meg a nagy fordulatot. Az otthontalanság, a hontalanság, az idegenség érzésének felismerése a meg nem talált új nyelvben. Innen már nem folytatható, mert most igazán megtört a történet. A korábban oly sokszor emlegetett „ha írni tudnék” ebben a helyzetben válik értelmes közléssé. Többé már nem tekinthető írói fogásnak vagy ravaszkodásnak. A „csalétek” ennek a léthelyzetnek a másik neve.

A kisregény vége felé, amikor már teljes a veszteséglista, Albahari regényhőse szentenciaként fogalmazza meg, hogy aki ír, sohasem feledkezhet meg róla, a szó csak egyszer mondható ki; ha valaki elvétí a kimondást, már semmit sem hozhat helyre. Az elvesztett nyelv és a megtört történet térségeiben bolyongó kísértetnek nincs támasza. Csak bizonytalanság van, örökös bolyongás és hátrálás az ismeretlen felé.

Mégis az időszerűség hitelesíti Albahari regényét. Az elmúlt években sokan, nagyon sokan hagyták el – vesztették el – az országot, mert – miként a *Csalétek* elbeszélő hőse – már nem viselhették el az igazság súlyát, holott sokan úgy vélték, mint a kanadai író is, a hazugság volt számukra elviselhetetlen. A locsogás, amiben már a kiagyálók

sem hisznek. Végül is mindegy, miként történt. David Albahari nem keresi a helyes választ, mert mindkét oldal a nyelvet, a nyelvvel pedig az emlékezetet teszi próbára. Nyelv nélkül se az igazságnak, se a hazugságnak nincs tétje. Ahogyan a szabadságnak sincs. A csalétek nem kiút ebből a lebegésből és vég nélküli, örökös bolyongásból.

David Albahari fejezetek és bekezdések nélkül, egyvégtében írta meg a *Csalétket*, mintha ezzel az egyszerűnek látszó elbeszélői furfanggal is a helytől és a nyelvtől elszakadó örökös, végtelen bolyongást nevezte volna meg. Közben az olvasót meg arra készítette, hogy egyetlen mondatot se hagyjon ki, hogy ne lépje túl a neki nem tetsző bekezdést, mert ha így tesz, kilép a regény szövegéből és maga is, miként az elbeszélő regényhős, valahol a távoli Kanada otthontalan vidékén találja magát.

De mást is közöl az egyvégtében elmondott regény. A nyelv elvesztéséről, az anya hangszalagra rögzített szavainak emlékééről (ami csak másik neve a nyelv elvesztésének) szóló regény regénynek vehető-e még, vagy ez a sokat próbált „műfaj” maga is levegővé vált, bolygó lélekké, lidércké, mint a történetmondásról már lemondott elbeszélő? Nem érdemes választ keresni. Hadd lebegjen a kérdés. Nincsen érdekesség a válaszban. Inkább abban van, hogy maga a kérdés emeli azonos szintre a képzeletet és a valóságot, a történelmet és az időszerűséget, az életet és az irodalmat. Ha van ilyen „azonos” szint.

SVETISLAV BASARA

A város metafizikája

A NAGY MESTER BESZÉDE AZ ÉPÍTÉSZEKHEZ¹

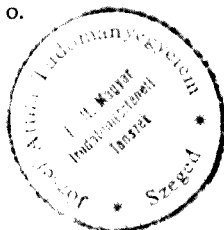
Az ember abszurd gyermeke a világnak. Higgyen bár a feltámadásban, vagy a halál végérvényességében, abszurditásától nem szabadulhat, mivel mindkét lehetősége egyaránt abszurd. Amennyiben az első mellett dönt, vezíthet-e többet a „felvilágosultak” körébe való betekintés lehetőségénél? Ám azzal, hogy a feltámadásban hisz, végérvényesen és visszavonhatatlanul *sem-mivé* válik.

A reneszánsztól kezdődően a halandóságunkba és véletlenszerűségünkbe vetett hit egyre inkább dicsőség kérdésévé válik. Ma már szinte lehetetlen olyan embert találni, aki e sajátjává tett elvekhez tartva magát, a lélek halhatatlanságának az emlékművét ne gúnyolná. Igaz, hogy a halhatatlanságot – formálisan tekintve – semmi nem argumentálja, de az is tény, hogy a halál végérvényessége mellett sincsenek érvek. Mindkét hipotézis egyaránt bizonyíthatatlan. Dönteni egyik vagy a másik mellett nem az értelmi belátás feladata, hanem a hité, vagy más szavakkal kifejezve, a választásé.

Nehéz rövid és elfogadható választ adni arra a kérdésre, hogy két, egyaránt bizonyíthatatlan hipotézis közül miért választottuk a számunkra rosszabbat: a halált. A számtalan lehetséges válasz közül az egyik: azért döntöttünk a halál mellett, mert civilizálódtunk. E fogalmat használva nem a szó elsődleges jelentésére gondolok – ebben az értelemben ugyanis inkább visszafejlődöttünk az idő előrehaladtával –, hanem városlakóvá válásunkat értem alatta. A *civitas terrena* az ember önállóságra való törekvésének a szimbóluma; az Isten nélküli életé, a hitbéli felelősség alól való mentességé. A történelem bűnnel kezdődik. E kezdet után a történelem folyamatának a lényege már csak abban rejlik, hogy hogyan bitoroljuk mások szabadságát, javait, hogyan uralkodjunk felettük. Ahhoz, hogy az emberi emlékezet egyáltalán létrejöjjön, Istent el kellett feledni. A város ideális hely a felejtésre. A város (*grad*) szó indoeurópai nyelvű gyökere a *grd* szóból származik, amely azt jelenti: elcsúfítani². A világot Plótinosz joggal nevezte „díszes hullának”. A város a mindenség hierarchiájában zavart kelt, falaival elfedi a horizontot és tornyainak fiktív nagyságával eltakarja az eget. Miben rejlik *nagysága*? A Marsról szemlélve bolygónk

¹ A fordítás Svetislav Basara: *Metafizika grada* (A város metafizikája) című írása alapján készült, in: *Fama o biciklistima* (Fáma a biciklistákról), Dereta, Beograd, 1996; 246–251. o.

² nagrditi – elcsúfítani

ekkora – O, a naprendszer perifériájáról nézve – o, a Galaxis központjából már nem is látható, *sub speciae aeternitatis* felől nézve pedig már nem is létezik. Nagy és kicsi – a szolipszizált szubjektum döntése. A város felépítésének előzménye önnön határolt lényünkbe való bezárkózás, ami nem más, mint önelégültségünk természetellenes vágya. A szolipszizmus a Sátán bűne. A kígyó ígérete – *eritis sicut dii* –, betartatott. A város főterén bármikor felállítható Baal vagy Sztálin szobra, mert lehetetlen valamilyen isten nélkül élni. De a Baalok és a Sztálinok kegyetlen istenek, nekik szolgálni azt jelenti: gyanakodni és gyűlölni. Ennek ellenére valamilyen módon rehabilitálni kellene Sztálint. A Nagy Mesterek színódusa ugyanis azzal a feladattal bízta meg őt, hogy akadályozza meg a földi Város megépülését. Ahelyett, hogy munkáját elvégezte volna, hinni kezdett e Város felépítésének lehetőségében. Mégis, az igazat megvallva nem ő az, aki a besúgás terrorját, a konstrukciós pereket, a Gulágot előidézte. Nem! Ennek oka a csőcselék azon igénye, hogy besúgjon, öljön és romboljon! Ez az igény emelte a csúcsra Sztálint. Erre ugyan számítottunk, de arra nem, hogy a csőcselék így legitimálni fogja magát, melyben végül már Jozsif Visszarionovics is hinni kezdett.

Az emberek nem meggyőződésből hisznek Baalban vagy Sztálinban, hiszen köztudott, hogy az Aranyborjúk belül bronzból vannak, hanem érdekből: hétköznapi, kicsinyes érdekek miatt. Minden bűn közül a legszörnyűbb halott bálványok előtt térden csúszni egy darabka kenyérért, egy pohár borért, egy átizzadt, piszkos ágyért. A bálványok kezében hatásos fegyver van: a hitegetés fegyvere. Miként a rómaiak mondták: *vulgus vult decipi*. Mindez már-már nevetséges lenne, ha nem volna olyannyira tragikus az a tény, hogy az emberek mennyire hajlamosak önmaguk alábecsülésére. Így válik a világ egyre díszesebb hullává. De többé már nem elég, hogy az utcák tiszták legyenek. Manapság a házak homlokzatán a hatalmas festmények ellentmondást nem tűrően hirdetik, hogy mindenki boldog, minden a legnagyobb rendben van, és hogy ez már örökké így fog maradni. A pragmatizmus valójában gyerek idealizmus, mert aki a valóságot sóvárogja, valótlanná lesz, aki pedig a valóságon túlira vágyik, valóságossá lesz. Ilyen a világ elrendezése.

Attól az édeni naptól kezdve, amelyen ősszüleink hittek az ígéretnek – *eritis sicut dii* –, utódaik is fáradhatatlanul elhiszik a hasonló módon formalizált szlogeneket. Mindegyik mögött ez az egy hiábavaló ígéret rejlik: olyanok lesztek, mint az istenek. Az emberi ösztönök egyik legerősebbike, mely más ösztönök álarca mögé bújtatott, annak a vágya, hogy az ember istenné váljék, mindenható és mindentudó legyen. Ez a mélyről fakadó magasztos törekvés bizonyosan nem az embertől ered. Ha ugyanis tőle származna, kétségtelen, hogy előbb-utóbb a szemétdombon végeznék, ott, ahol az ember teremtette magasztos eszmék általában végzik. Az Istennek – ahogy azt a régi Nagy Mestereink hirdették – az volt a szándéka, hogy az embert önmagához hasonlóvá

tegye. Hogy Isten és ember közt hol történt a félreértés? Ennek a félreértésnek a forrása nyilvánvalóan Ádámtól ered, aki megállt az Isten felé vezető vertikális úton. Ez az ok világítja meg a rossz misztériumának lényegét: a határt. Ádám ugyanis azt gondolva, hogy olyanná lett, mint Isten, valójában eltávolodott tőle, mert saját szubjektivitását szembeállította az isteni szubjektivitással. Öntudatával elszakadt Teremtőjétől, s így, ahelyett, hogy önálló szubjektummá vált volna, objektummá lett, melyen a külső őserők és a halál uralkodnak. Abszurd, egyidejűleg halandó és halhatatlan, eszes és esztelen lényé vált.

Minden város, mint tudjuk, visszhangzik az elviselhetetlen lármától. Úgy tűnik, hogy itt mindenféléről beszélnek; ám minden beszéd egy egyszerű mondatra vezethető vissza: *solus ipse sum*. A misztikusok is pontosan így írják le a poklot. Gyehenna minden város, és nem valamilyen *másik város*, miként Szent Ágoston tanítja. Isten országához hasonlóan a pokol is bennünk van. Ez a szolipszizmus. A világban lévő gonosz a mi belső gonoszságunk kivételése, olyan projekció, mely a semleges külsőről visszaverődve, százszorosán felerősödve megsemmisíti a szubjektumot.

A biciklisták a rosszat mindenhatóvá teszik, de valójában nincs minden veszte. A rossz ugyanis bukásra van ítélve, mert határolt. A rossz egyfelől maga a határ, mely megkettőzi és széttöri az egységet; ám másfelől, mint határ, éppen önmagát, mint rosszat korlátozza azon törekvésében, hogy végtelessé váljék. Más szavakkal, a rossz nem entitás, miként azt a manicheusok vélték. A rossz valójában jó, mely letért a célja felé vezető útjáról – mely a legfőbb jó felé vezette –, így önmagába fordulva eltévedt. És ebben az esetben a cél már bármilyen eszközt szentesíthet. Ha nincs egyéb célom, mint önmagam, s önnön kényelmem biztosítása, valójában rossz vagyok; idegen javak előtt hajlok meg, a *másikra* nem mint társra, hanem mint ellenfélre, sőt, mint ellenségre tekintek. Egy ilyen metafizikailag igazságtalan konkurenciában gyökerezik a világ minden szenvedése. A *másik* elleni harcba nem indulunk felkészületlenül. A család, az iskola és a többi sötét intézmény nyíltan hangoztatja és tanítja, hogy a célhoz másokon keresztül juthatunk el, s ha ellenállásba ütközünk, akkor akár a holttesteiken is átgázolhatunk. Csak így történhetett, hogy a világ feletti uralom fosztogatók, alkoholisták, hitványok és betörők kezébe került.

Világossá kell még tenni, hogy a halál végérvényességének tézise politikai szempontból miért opportunistá. A számadás meglehetősen egyszerű. Ha hagyom, hogy meggyőzzenek halandó mivoltomról, és arról, hogy olyan lény vagyok, aki egykoron majd visszatér a megsemmisülésbe, akkor jövő nélkül maradok. A halál bármely pillanatban elragadhat, és ezen meggyőződésemmel a kétségbeesésbe kerget. Nevethetek, szórakozhatok, örülhetek – amit meg is teszek –, s ezzel lényem legmélyére szoríthatom a kétségbeesésem; ám a nevetés, a szórakozás és az elfojtás csupán olyan eszközök, melyek arra szolgálnak,

hogy elvonják figyelmem a kétségbeesésről. Ha halandó vagyok, ha nincs Isten, akkor, miként Dosztojevszkij mondja, minden megengedett. S vajon miért ne lenne így? Hisz úgymint megsemmisül minden. Folyékony morálba mártott mosogatórongyokkal itatják át a magasröptű szónoklataikat, de a morál valójában nem is létezik. A halandó lény nem lehet morális, csupán esztétikai. Ennek logikus következménye, hogy egy olyan teremtmény, akinek nincs jövője, a múlt felé fordul. Így jön létre a *homo historicus*, aki számára a múlt képezi az egyetlen értéket; arra törekszik, hogy ezt a múltat kellemes emlékekkel töltsse meg. Amikor azt mondják: „az én életem”, ritka az az ember, aki ez alatt azt értené, hogy ő itt és most él. Fejében ehelyett egy életrajz jelenik meg egy olyan életről, mely a múltban semmivé vált. A halál ideológiái mindig a múlt felé fordulnak, s mindig a visszavonhatatlanul elfolytat idealizálják. Az ilyen elveken alapuló közösségekben a jövő pusztán nyelvtani funkciót tölt be, és nem úgy tekintenek feléje, mint a remény hordozójára. És ez is logikus: abban a jövőben, mely ködös projekciókkal terhelt, csak egy bizonyosság van, a halál.

Az önnön végességének tudatában élő lény nem lehet szabad, mert testébe, egójába zárult, és az állam, az ideológiák valamint az idő határai közé szorult. A legtöbb, amit önmagáért megtehet az, hogy igyekszik börtönét elviselhetővé tenni. Így jutunk el az élvezet problémájáig, melynek nevében állítólag minden határ és korlát lerombolható. Ez a nyugat szabadságának a fantomja, a szörny, mely mindent, ami élvezetet nyújt, megengedettnek nyilvánít. Ám az élvezet is határ, mégpedig nem is akármilyen határ: ez a legmagasabb rendű. Az Eldorádó sohasem érhető el, pusztán álom marad. A világban pedig az élvezet megszerzéséhez pénzre van szükség, a pénzért pedig dolgozni vagy rabolni kell, választás kérdése, ugyanis mindkét lehetőség legális. Ott, ahol a szolgaság és tehetetlenség uralkodik, az intézmények hatalma is szükségszerű. Mindegyikük célja, melyről programjaik és ígéreteik egyaránt árulkodnak, a *status quo* fenntartása. Az intézmények nem mások, mint gyerekes próbálkozások az idő megállítására, létrájukon nem a lelki és morális előrehaladásnak köszönhetően lehet továbbjutni – mint Jákobén –, hanem épp ellenkezőleg: a lelki és morális bukásnak köszönhetően. Így válik nyilvánvalóvá, hogy az intézmények a nem szabadok, önállótlank és éretlenek közösségei. Olyan közösségek, melyeknek a célja a szabad személyiség megsemmisítése mellett a nagy horderejű tettek elleni harc. Ez mindig is így volt. Az úgynevezett „humanisták” ellenállnak majd a Nagy Téboleyda létrehozásának, ezáltal saját álmaik létrehozását is akadályozzák. Mert mi olyan várost tervezünk, melyben a rossz eljut a saját végső határáig, ahonnan, ha már nem lesz hová, önmagába fog visszatérni és megsemmisülni.

Bizonyos részleteiben ismerem a tervet, és úgy vélem, racionális. De téboleydát vagy börtönt nem tervezhettek racionálisan, mert ezek nem racionális

intézmények. Arra szolgálnak, hogy a racionális földi Várost megvédjék az irracionálistól. Ha minden intézmény megszűnne, és egyé, az egyetemes tébolydává forrnának össze, a lélek irracionális erői behatolnának a világba, s tisztítóúzként tisztítanak meg azt.

Megjegyzés:

A Nagy Mester beszéde 1937 szeptemberében hangzott el. Ezen alkalomból a szövetség tagjai, bárhol is legyenek, egyszerre elaludtak, és álmukban a Szentlélek Székesezyházban gyűltek össze, ahol kis ünnepséget rendeztek azon alkalomból, hogy megkezdődött a katedrális azon részeinek a rekonstrukciója, melyeket a *Traumseinsatz* kommandósainak a támadása rongált meg.

Fordította: VARGA GUSZTÁV

Interjú Svetislav Basarával

(Részletek)

– Vajon minden elhasználódott?

– Nagyon kevés dolog maradt meg a tapasztalható világból. Elhasználódott még a levegő és a természet is. Szinte semmi nincs ezen a földön, ami ne használódott volna már el, kivéve természetesen a szabad akaratot, amennyiben az embernek van bátorsága arra, hogy szembesüljön e kiváltsággal. De a többségnek nincs elég bátorsága. Az igazi szabadság ez lenne, és nem az, hogy engedélyezett számunkra a sétálás, illetve hogy megtehesük ezt vagy azt.

– Nekünk, úgy tűnik, mégis vannak elhasználatlan általános fogalmaink, mint a nacionalizmus, a nemzeti érdek, az erkölcs, a méltóság, a nagyság és tekintély kultusza vagy a halhatatlanságba vetett hit.

– A nacionalizmus is meglehetősen kimerült. Amennyire én látom, a nemzeti eufória igen nagy mértékben lelohadt. Nehezen tudna ma bárki összetereelni akár ezer fanatikust is, akik egyhangúlag üvöltöznék, hogy „Szerbiát a Vardártól Lipcséig”. Ezt, egészen máig meg lehetett tenni egy pillanat alatt. De az emberek, a banális dolgokkal, egzisztenciális félelmekkel szembesülve, lassan felébrednek az eufóriából. Ez az eufória pedig olyan, mint az erős részegség – előbb a másnaposság követi, majd a kijózanodás. Reménykedjünk persze, hogy így fog történni.

– És a nemzeti érdek?

– A nemzeti érdek egyike azon szóvirágoknak, amelyekkel oly mértékben visszaéltek, hogy ezek a maguk megtépzottságában és elhasználódottságában egyidejűleg tűnnek egészen ostobáknak és nagyon fontosaknak. Azt gondolom, minden nemzetnek csak egyetlen univerzális érdeke létezik, mégpedig az, hogy polgárai legyenek egészségesek és jóllakottak, legyen ruhájuk és fedél a fejük felett. A nemzeti érdekek,

amelyről a különböző pártok politikai komisszárjai szónokolnak (akik egyébként gyakran felületes kapcsolatban állnak a néppel, és tudnivaló, hogy miket szoktak hirdetni), meg kell maradnia annak a hitvány, cikornyás irodalomnak a hatáskörében, amelyhez tartozik. Nem vagyok védelmezője a bőségnek, de ennyi nyomor csakugyan sok. Nem emlékszem, mikor láttam utoljára kávéházban éneklő társaságot, egy nevető arcot a villamoson. Minden olyannak látszik, mintha egy körülkerítetlen koncentrációs táborban élnénk, ahol még nem is a szűkölködés a legborzasztóbb. Elkésérítő az a reménytelenség, amely itt eluralkodott.

– *Erkölc?*

– Az erkölcs elég régen elkopott, sokkal korábban, mint ahogy a háború elkezdődött. Ha nem használódott volna el, ha nem lett volna hamis, és nem hangzott volna el annyi hazugság, vagy legalább az ne lett volna erőltetett, ingatag, ami épülőben volt az olyan jelszavak hátterében, mint a testvériség-egység, szeretet-barátság, tehát ez a morál, amellyel a kommunisták kezes báránnyá változtatták az embereket, ne lett volna kezdettől fogva hazug, és a nemzetek közötti barátságról alkotott jelszavaknak lett volna bármiféle értelme, vagy ha legalább az utóbbi években szembenéztek volna az igazsággal, mindez nem következett volna be. Minden, ami itt azóta végbement, a boszniai és horvátországi háború, apokaliptikussá vált helyzetünk, minden, ami az utóbbi években történt és történik, csak következménye a morál megkopásának, jelen állapotunk pedig csak felépítménye e kopottságnak. Nézze meg, milyenek vagyunk. Méltóság nélküli nemzet, amely készségesen vállal minden megaláztatást, nép, amely megelégszik a hatalom asztaláról származó nyomorúságos maradékokkal, és amely még ennél nagyobb nyomorúságot is képes lenne elfogadni.

– *Hol van e kimerültségben a hatalom helye?*

– Ez a hatalom akkor jött, amikor már semmink sem volt. Olyan globális folyamatként indult el, amely aztán féktelen gyorsasággal terebélyesedett. Mint ahogy az őrült és a pszichiáter együtt csinálja az őrülséget, úgy a nemzet és a felette álló hatalom is együtt hozza létre azt a szerencsétlenséget, amelyben vagyunk. Csakhogy a hatalom köreiben lévő emberek sem sokkal boldogabbak. Nekik nincsenek anyagi gondjaik, de ebben az országban lehet az embernek bármije, minthogy a körülmények ilyenek, most már semmiféle gazdagság sem segít rajtuk. Ezért is nincs mit a hatalom szemére vetnem. A nemzetől viszont rossz néven veszem, hogy a választásokon bebizonyította, ez a hatalom az ő mércéje szerint való. Minden pártnak megvan a saját politikája. A politika és a hatalom magaviselete nyilvánvalóan megfelel a nemzetnek. Ez azt jelenti, hogy a nemzet azt a hatalmat választotta, amelyre rászolgált. Minden hatalom Istentől való, és mivel én keresztény ember vagyok, semmi kifogásom nincs a hatalom ellen. Nem vagyok a követője, sem a barátja, a végsőkéig ellenszenves nekem, viszont nem hibáztatom semmiért. Egy ilyen nép még rosszabb hatalmat is megérdemel.

– *Általános értékelés szerint ez egy jó nemzet?*

– Hogyne. Eszméletlenül jó nemzet, amely ennyi mindent el tudott viselni, és el tudna a végtelenségig. Erre csak az oroszok és mi vagyunk képesek.

– *A felerősödő nemzeti tiltakozás képviselőjének szájából nem hangzik ez nemzeti-etlenül?*

– Mondtam valami olyant, amiből ezt a következtetést lehet levonni? Én is a nemzethez tartozom, sőt hibáinak jó része az én személyiségemnek is alkotóeleme,

de az én számomra a méltóság nem a vak engedelmességből, türelmességből vagy megfélemlítettségéből eredő jóságot jelenti, hanem a szabad életet, amely a polgári társadalom valódi értékein keresztül törhet felszínre. Én amondó vagyok, hogy tiszteljünk előbb az egyént, a rendet, a civilizációs és kulturális értékeket a mindennapi érintkezésben. Sajnos, ebből a mi országunkban szinte semmi nem valósult meg. Ugy tűnik, egy kávéházi asztalnál mondtam, vagy írtam tán valamerre, hogy az a helyzet, ami nálunk van, alkotmányos anarchia.

- *És híve a...?*

- A monarchia híve vagyok, olyan okokból, amelyeket most nem vennék be ebbe a mesébe.

- *Az ön igényeinek megfelelő párt?*

- Tagja vagyok a szerbiai Demokrata Pártnak, de úgyszólván csak papíron. Nem járok gyűlésekre, nem veszek részt a választmány munkájában, a pártpolitika alakításában. Már régóta nem érdeklődöm a politika iránt, nem kísérem figyelemmel az ellenzéki és kormánypártok tevékenységét, nem hallgatom a rádió politikai műsorait, nem nézem a televízió ilyen jellegű adásait, nem olvasom a lapok politikai híreit... Mindezek kívül esnek az érdeklődési körömon.

- *Leértékelődik-e a tekintély és a nagyság is?*

- Az utóbbi években intenzíven gondolkodom erről. Ez a korszak csakugyan nem ismer el semmiféle tekintélyt és nagyságot, hanem inkább kíméletlenül elfecsérli őket. Ugy gondolom, hogy nincs olyan nagyság, amely ne lenne lezüllesztve, szétmarrangolva, nincs olyan autoritás, amelynek léteznének, vagy mindezek ellenére egyáltalán léteznének jelentős dimenziói. Am a szerbek kisebb hányadában a zsarnokság és a megfélemlítés által fenn lehet tartani a tekintélytiszteletet, csekélyke engedményekkel és ilyen-olyan ravaszságokkal könnyű beetetni a jóhiszeműeket, járatlanokat és azokat, akik képtelenek vezér nélkül élni, bármilyen bizarr figura is az.

- *És a halál értelmetlensége?*

- A halál, különösen az erőszakos halál, hihetetlenül durva változataival vesz körül bennünket. Abba a fázisba jutottunk, amelyben a halál megszokott jelenséggé vált, a mindennapok része lett. Belgrád veszedelmes várossá alakult, sőt már a kistelepüléseken is szüntelenül napirenden vannak a lövöldözések, gyilkosságok, leszámolások, bombarobbanások, és egy-egy ilyen esemény még a legeldugottabb helyeken sem kelt különösebb feltűnést. Nyilvánvaló, hogy ennyi év után, a mézárások élőadásos közvetítései láttán fásultság jelentkezett még a halállal szemben is. A halál, amely így életstílussá változott, elkerülhetetlenül leértékelődött.

- *Hit? Halhatatlanság?*

- Az istentől való megfosztottság időszakában élünk, tanúi vagyunk a hit eltűnésének, hiába divatosak a szent helyeken kamaraszerűen lebonyolított lelkigyakorlatok, és ez is az egyik oka annak, hogy ilyen rémálomban élünk, mert egyeseknek megfelel az, hogy semmi nincs felettük, még Isten sem. Az ember akkor lehet hitetlen, ha nincs tudatában annak, hogy egy napon meghal. A hit nélkül élők abban bíznak, hogy a halál mindig valaki mással történik meg, és úgy élnek, mintha tetteikkel sem kellene soha elszámolni, nemhogy meghalni. Azt gondolják, hogy miután nincs Isten, bármi megengedhető, ahogy Dosztojevszkij is mondja, és honfitársaink között szép számmal

akadnak olyanok, akik hasonlóképp vélekednek, mint Dosztojevszkij hősei. Ezért is teszek különbséget az emberi lény számára adott immanens halhatatlanság, és a hitetlenek halhatatlansághite között, amely infantilis.

- *A pravoszláv vallási ünnepekre céloz, a karácsonyra például?*

- Nem érdekel az a parádé, ahogyan az államelnök rendszeresen elmulasztja kifejezni a népek szóló karácsonyi jókívánságait. Ez a hatalom nem illetékes köszönteni bennünket karácsonykor, vagy bármely más vallási ünnepen. Engem személy szerint aggasztana, ha köszöntő hangzott volna el. Így viszont minden a helyén maradt. Én se ünnepelném velük a július 7-ét, maradjunk ennyiben. Intézzék ezt ők maguk között, köszöntgessék csak egymást a júliusai, a november huszonkilencedikéik vagy más hasonló ünnepeik alkalmából, azok pedig, akik a pravoszláv hagyományok világában maradtak, ünnepeljék nyugodtan saját vallási ünnepeiket. Így lesz a legjobb. Ez lenne a demokrácia ideális, vagy majdnem ideális szemlélete, és a feszültségek is a tolerancia légkörében oldódhatnának fel. Egyszerűen, mindenki válassza csak meg a maga társaságát.

- *Mindezt mérlegelve, az Ön ilyen társasága az irodalom lenne. Ezekben a napokban adták át Vladimir Arsenijevičnek a NIN-díjat. Önnek már néhányszor sikerült nem megkapnia ezt a díjat.*

- Igen, két-három alkalommal már bekerültem az esélyesek közé. Őszintén mondom, hogy soha nem is reméltem, hogy megkapom, mert a belső körökben általában előre tudják, hogy ki és mit fog kapni. Van, hogy már egy hónappal a díjkiosztás előtt kiszivárognak a nevek. No de most az idők megváltoztak. Az új bírálóbizottság szemmel láthatóan nem hagyta magát a hatalom által befolyásolni, és tagjai, amennyire tudom, mindannyian független gondolkodásúak. Politikai oldalról szemlélve az eseményeket, várható lett volna, hogy Vuk Draškovićra esik a választás, és ez se lett volna rossz döntés. Azonban a zsűri egy bátor gesztussal pályakezdőt jutalmazott, és döntését csak üdvözölni lehet. Így visszanyerte ez a díj a tekintélyét, amelyet az utóbbi évtizedben igencsak megtépáztak a különféle botrányok.

- *Vajon nem a kollektív félelem állt amögött, hogy Vuk Drašković kimaradt a díjazottak közül, hiszen ez a kitüntetés háttérbe szorította volna politikai tevékenységét?*

- Vuk Draškovićnak politikusként megvan a maga nemzetközi publicitása, irodalmárként pedig a tekintélye, ezért nem hiszem, hogy a NIN-díj sokat jelentett volna a számára. Biztosan méltányolta volna, minden író örül az elismerésnek, de hogy ez lényeges befolyással lett volna rá, alig hiszem. A díjak körül nálunk mindig feleslegesen nagy port kavarnak. Nagyon jó érzés díjazottnak lenni, de ez csak annyi, mint mikor az iskolásfiú év végén ajándékot kap szüleitől a jó jegyekért. Senkit sem ismerek a nagy írók közül, aki ne kapott volna már számos kitüntetést. Egyébként is, Európában mi tartjuk a rekordot az irodalmi díjosztogatások terén.

- *Arsenijevič esete mégsem tipikus. Milyen tapasztalatai vannak Önnek a saját pályakezdéséről?*

- Mint nemzedékemből a legtöbben, én is a *Vidici*, a *Književna reč*, a *Savremenik* című lapokban kezdtem. Az első jelentős, nyomtatásban megjelent művem a *Knjiga u nastajanju* (Készülő könyv) volt. Ez egy egészen aprócska rövidpróza-kötet, majdnem hogy nem is könyv, hanem egy kicsit terjedelmesebb brosúra. Ez a könyv, vagy azért, mert túlbecsültem a saját szövegem hermetikusságát, vagy pedig mert lebecsültem az

olvasókat, a legnagyobb meglepetésemre, kitűnő fogadtatásra talált. Ezt követően jelent meg a *Kinesko pismo* (Kínai levél) című regényem, amely bejuttatott engem a nagyobb kiadókhöz.

– *Mi előzte meg ezt az időszakot? Milyen volt a gyermekkor?*

– Szép, gondtalan gyermekéveim voltak. Bajina Baštán laktunk, amely akkoriban parányi helység volt, csodás, meleg, mindenütt otthonos atmoszférával. Ez már a liberális, és nem a háború utáni merev kommunizmus időszaka volt. Mai szemmel az akkori idők Baštája a nagy és hosszantartó esőzésekkel, ködökkel Macondóra emlékeztet engem. Gondolom, egyszer majd írni fogok erről. De én akkoriban arról álmodoztam, hogy űrhajós leszek, vagy pilóta. Később a családom Užičére költözött, itt, kamaszkoromban, magával ragadott a rock and roll. Együtteseznek írtam számokat, de nem gondoltam, hogy belemerülök az irodalomba – ez valahogy túlzottan kifinomultnak tűnt nekem. Két zenekarban játszottam elektromos gitáron. Énekeltem is. Az egyik bandám a *Lude cipele*, a másik a *Pank Flojd* nevet viselte. Sikertelenek voltunk, esetleg helyi népszerűségünk lehetett. Az ottani murikon játszottunk, és volt néhány kisebb koncertünk. A hetvenes évek közepéről beszélek. Így ment ez egy ideig. Akkor, '77-ben, nem tudom se a napot, se az órát, egyszer csak írni kezdtem, nem gondolkodva azon, hogy ez fontos-e. Valószínűleg valamiféle belső ösztönzésre történt, amelynek nem voltam tudatában.

– *Mit írt le először?*

– Valami butaságot, nyilván. Nem emlékszem. Hosszú ideig írtam, téptem, kidobtam, írtam, téptem, kidobtam, míg egyszer elérkezett a pillanat, amikor úgy döntöttem, hogy van merszem arcpirulás nélkül kiadatni, amit írok. Azt hiszem, az életem sokkal nehezebb lenne, ha nem kezdtem volna írni, sokkal nehezebben oldanám meg a környezet hatására kialakuló belső konfliktusaimat. Ma az írást nélkülözhetetlen szükségletnek, a lélek iránti kötelességnek érzem.

– *Kik (voltak) az Ön példaképei?*

– Íróink közül rendkívül sok van, akiket becsülök és olvasok, de példaképem nincs az itthoni irodalomból, ezért kellett kialakítanom a saját járataimat a szerb irodalomban. Saját irodalmat kívántam, nem az irodalom miatt, hanem magam miatt. Az az író, aki bizonyos értelemben rákényszerített az írásra, Proust volt.

– *Mit gondol az évtized legkiemelkedőbb regényére és a háború utáni legjobb verseskötetre vonatkozó döntésről?*

– A zsűri tagjai, akik vállalták az eredményhirdetést, nyilvánvalóan bátor és eszes emberek, de jómagam sohasem merészkednék egy ilyen döntésben részt venni... Egyáltalán nem vagyok híve bármiféle irodalmi ranglista összeállításának, még évente sem, nemhogy egy évtizedre, vagy ne adj isten fél évszázadra terjedően. Létezik jó, közepes és rossz irodalom. Ez a legőszintébb ranglista, amelyet maguk az olvasók állítanak fel. Az olvasottság és az eladott példányszám alapján kihirdetett névsorok egyáltalán nem zavarnak. Abszurdnak érzem viszont, hogy egy akárhány milliós olvasótábor elé fentről, megmásíthatatlan tényként odatesznek egy irodalmi toplistát, amelynek etalonként kellene szolgálnia. Nem értem, miért szükséges ez. David Albaharinak volt egy olyan terve, amely szerint ki kellett volna választanom a nekem legjobban tetsző rövid elbeszélést. Egy hónapig idegeskedtem emiatt, végül letettem az egészről.

– *Vannak-e manapság irodalmi klánok?*

- Nem tudok róla. Környezetünk hajlamos a misztifikáció minden változatára. Nem hiszem, hogy ma léteznének olyan titkos irodalmi szövetségek, mint amelyek létezését a hetvenes évek elején gyanítottuk, és amelyek képesek voltak az irodalmi hatalom nyomorult darabkáiért harcra kelni. Ertesüléseim szerint vannak a tollforgatóknak olyan szűkebb baráti társaságai, amelyek néhanapján összejönnek, de klánok valószínűleg nincsenek.

- *Önt is díjazni kívánják. Milyen díjat szeretne?*

- Megkaptam már a Nolit díját, a Borislav Pekić-ösztöndíjat, de a legkedvesebb volt a számomra a Sziszeki Vasművektől átvett jutalom a *Fama o biciklistima* (Fáma a biciklistákról) című regényemért. Nem tudom, ki szabadalmaztatta, hogy a Vasművek kioszthasson ilyen irodalmi díjat, de azt tudom, hogy Miroslav Krleža és Danilo Kiš is megkapta.

- *Nagy volt a felhajtás?*

- Olyan volt, mint egy szocrealista tünemény. Végigvezettek bennünket, mint valami csodát a gyárépület csarnokain, melyek szikráztak és villódtak a hegesztőpisztolyok fényében, és minden oldalról fémhulladékok pattogtak. Aztán jött még az elmaradhatatlan ünnepi ebéd a hadsereg, a párt és a község első embereivel, a testvériség-egység álomképének jegyében. A csúcspont az volt, amikor a hotel recepciósa jelentősegteljesen megkérdezte tőlem és a barátomtól, aki behozott Sziszekre, mert akkor éppen sztrájkoltak a vasutasok, hogy külön szobát kérünk, vagy közöset. Szép őszi út volt ez - ma már csak emlékfoszlány a régi Jugoszláviából.

- *Gyászolja a JSZSZK-t?*

- Nincs jugonosztalgiam, de úgy gondolom, hogy a fölaprózódással mindannyian vesztettünk. Az így keletkezett államocskák szemmel láthatóan provincializálódnak, bezárkóznak szűk kis határaik közé, és a túldimenzionált nemzeti tudat infantilis atmoszférája közepette mitomániásan kutatják saját nemzeti múltjukat, folyamatosan hangsúlyozva nemzeti érdekeiket a szomszédos kisállamokkal történő kommunikáció során. Az eszmék és az emberek közötti kapcsolat megszakadása, úgy tűnik, katasztrofális kulturális veszteségeket okozott, és hiszem, vagy legalábbis remélem, maradtak emberek ezekben a térségekben, akik hozzám hasonlóan gondolkodnak.

- *Hogyan élte át Jugoszlávia széthullását és a háborút?*

- Első évben sokkoló hatással volt rám, nyugtalanított, annak ellenére, hogy Horvátország messzinek tűnt a számomra. Amikor Boszniában is kitört a háború, ez az érzés felerősödött. Semmi hasznosat nem tudtam csinálni. Užicén élek, a határ mellett. A lakásom melletti épület egy kórház. Napról napra szemtanúja voltam, ahogyan szállítják a sebesülteket. Ha bezárkóztam a lakásba, a tévén még nagyobb iszonyatot, mélysárgaságot és rombolást láttam, Túlságosan morbid volt ez a két év, és akkor véglegesen elegem lett a televízióból. Úgy gondolom, hogy az erőszakos események következményeinek válogatás nélküli bemutatása nagyban hozzájárult ahhoz a fásultsághoz, amely hatalmába kerítette a szerb népet. Bajina Baštaba utazva élőben láthattam a háborút: égtek a muzulmán és a szerb házak, a dzsámik, a minaretek, emberek tömegei pusztultak, szerbek és muzulmánok egyaránt. Emlékszem a muzulmánok bosszújára, amikor ártatlan szerb kisgyerekeket és asszonyokat öldöstek le a folyónál. Néhány hónapja, amikor Bajinában voltam, megnéztem a Drina bal partját. Az egész partvonalon, Sabáctól lefelé egyetlen romhalmaz, sehol ember vagy állat. Mintha neutronbomba robbant volna. Teljes pusztaság.

– *Sikerült-e időközben hozzászoknia abhoz a gondolathoz, hogy a Drina másik oldala egy másik állam?*

– Na ja. Nem fogunk felülni az államvezetés diplomáciai kacsáinak. A valóság az, hogy az emberek többsége a folyó mindkét oldalán egyszerre él. A munkahelye miatt, a vagyona miatt, netán a rokonsága miatt, vagy mindezek miatt együttvéve. Egy határ valóban a berlini falat jelentené, pedig egy nép vagyunk. És ki tudja, lehet hogy csakugyan keletkezik itt majd egy valódi határ. Nem tudom, mi lesz ebből.

– *Nem gyanít itt egy hasznos kifáradást, történetesen a háborúét?*

– A háború a tehetetlenségi erő hatására, a fizika és metafizika törvényei alapján magától szokott lecsendesedni, nem pedig az „okosok” döntéseinek köszönhetően. Minden tébolynak, így ennek a megszállottságnak is megvan az expanzív és lecsendesítő periódusa, minden agresszióknak van kulminációja és nyugvása, éppúgy, mint a biliárdgolyónak, amelyet a hirtelen lendület után a koccanások lefékeznek. A legfontosabb az lenne, hogy a borzalomnak és a rémségeknek ne legyenek többé áldozatai, de hogy milyen megegyezésre jutnak, és mit fognak tenni a békéért, az az ottaniak ügye, és ők tudják a legjobban, hogy ebbe senkinek sem szabad beavatkoznia.

– *Hogyan látja, milyen hatást váltott ki a háború ezekben a térségekben?*

– Gondolom, hiszem, remélem, hogy a háború véglegesen lecsitult, nem fog újra kirobbanni és kiszélesedni, de olyan körülmények jöttek létre, melyekben hatalmas kétségbeesést és lelketlenséget érzek. Úgy tűnik, hogy felnövőben van egy tökéletesen érzéketlen nemzedéke a tizenhét-tizennyolc éveseknek, míg a másik oldalon ott van az idősebbek lelketlen generációja, amely a mai napig keményen tartja magát. E két tompult generáció között helyezkedik el valamiféle kétségbeesetten zavaros ember-tömeg, és csakugyan nem látok semmiféle reményt a jövőre nézve. Az emberek elhidegültek egymástól, magukba zárkóztak, mint a kagylók. A kommunikáció megszakadt, vagy mechanikussá silányodott. Tulajdonképpen azok vádolnak bennünket a médiákban, akik elfogadják ezt a hierarchikus kommunikációt. Én magam is sokkal kevesebb emberrel kommunikálok, mert a legtöbb ismerősömmel már csak gyakorlati ügyekről beszélgetek: itt égőt lehet kapni, ott tejet, amott olajat, kettőtől éjfélig nem lesz áram. Nem szeretem a technikai természetű beszélgetéseket, ezért szívesebben társalgok a jó filmekkel és könyvekkel. Minden barátomat megtartottam, de többen közülük már nincsenek körülöttem.

– *Mentálisan még mindig egészségesek lennének?*

– Úgy tűnik, igen. Minden őt illető kritika ellenére a nép jól tartja magát, noha el-tompult. De ez az ára a túlélésnek.

– *Mi az, ami újabban inspirálja Önt?*

– A témákban nincs változás. Az íráshoz szükséges ihlet nem ebből a világból származik, hanem a szellem magasabb szféráiból.

– *Az Ön új könyve a Draganić kiadónál jelenik meg...*

– Erről a könyvről most inkább nem beszélnék.

– *Miért nem valamelyik ismertebb állami kiadóhoz fordult?*

– Jelentős állami kiadók nincsenek. Az állami intézmények csak makettek. Számomra a kiadó sohasem volt érdekes. A kiadó csupán kivitelező, és egyáltalán nem gondolom azt, hogy egész életemben a Prosvetának vagy más kiadónak kellene írnom.

- *Mostanában mit ír?*
- Egy rövid esszéorozatot *A kimerültségről* (O istrošenosti) címmel, amelyben olyan témaköröket érintek, mint a nyelv vagy a halál.
- *Segíthet-e az író a nemzetnek az írásaival?*
- Manapság nemigen segíthet az író bármiben, mert az emberek nem szeretnek és nem is akarnak olvasni. Viszont ha véletlenül mégis olvasnának, akkor is kétségeim vannak afelől, hogy bármi lényeges változás történne. Ott van a tévé, amely saját kezébe vette a dolgokat, tehát minden ellenőrzés alá került.
- *Melyik a legkedvesebb műve?*
- A *Fáma a biciklistákról* (Fama o biciklistima).
- *Ha megtehetné, mit írna ma hozzá?*
- Semmit. Nem szeretem az utólagos javításokat, mert a halottsminkelés újkeletű amerikai divatjára emlékeztetnek.
- *Milyen környezetben alkot legszívesebben?*
- Írok én mindenütt, a vonaton, kávéházban, otthon, de amikor a kézirat a végső fázisába érkezik, elutazom húsz napra a Tarára, hogy ne függjek telefontól, városi életől, időfecsérléstől.
- *Mi lenne, ha nem író lenne?*
- Akkor sem volt erről határozott elképzelésem, mielőtt írni kezdtem, most meg már végképp nem tudom mi lennék, ha nem író lennék.
- *A kedvenc költője?*
- Nem szeretem a költészetet, Novica Tadićot olvasom.
- *Kedvenc itala?*
- Konyak, házipálinka. Bor, szerény kiskocsmákban.
- *Kedvenc dala?*
- Sok ilyen van, attól függ, milyen hangulatban vagyok. Az utóbbi időben kedvetlen vagyok, nem tudok zenét hallgatni. Az elmúlt három évben minden zajkeltő berendezést eltávolítottam otthonról. Csendre van szükségem.
- *Hogyan él?*
- A jelenlegi feltételek között tisztességesen, időnként szűkölködve.
- *Zavarná-e önt valamelyik árucikk tartós hiánya?*
- Egyedül a cigarettáé, ez azonban mindig beszerezhető a feketepiacon. De hát van ebben az országban valami, amihez nem lehet hozzájutni? Hiányzik itt bármi is?
- *Mi ad erőt Önnek?*
- Az, hogy a szellemet nem lehet elpusztítani, tehát az igazi értékeket sem, mert ezek sohasem semmisülnek meg. Hiszek abban, hogy egy napon, talán már holnap, vagy talán száz év múlva, de egyszer majd biztosan, módosulni fognak a viszonyok a körülöttünk lévő térségekben. Bár pesszimista vagyok, remélem, hogy minden a maga helyére kerül.

(Megjelent: *Telegraf*, 1995. jan. 18., 35. sz.)

Fordította: VIRÁG ZOLTÁN

VARGA ANIKÓ

Játék tükrökkel, terekkel

A TÉR MEGVALÓSULÁSA BASARA SZÖVEGÉBEN

Svetislav Basara¹ a nyolcvanas években induló „fiatal szerb” próza egyik képviselője. Az alkotók e csoportját nem annyira a tradicionális irodalommal való szembefordulás jellemezte, mint inkább az a nyitottá válás, mellyel tematikai és formai szabadságot nyert a szöveg. Náluk kap határozott formát az, amit ma poetikus pluralizmusnak és hierarchia nélküli szituációnak nevezünk a szerb irodalomban. Egy összehajló, közös cél felé igyekvő alkotócsoporthoz ez, különböző adottságokkal, a nyelv és a valóság különböző érzékelésével, a megvalósítás különböző fokával. E prózában már világosan követhetők azok a nyomok, melyek a szerb posztmodern próza kiteljesedéséhez vezetnek.

Basara prózája azt hirdeti, hogy a művészet mindenk előtt és mindenk fölött játék. E játék célja az ellentétek kiegyenlítése, minden megosztottság megszüntetése és ezáltal egységes síkba vonása. A sík maga a szöveg, Basara Könyve. Prózája kiszakad a kanonizált irodalmi modellből, ez a szöveg egy más világ megalkotása, mely elkülönül a mimetikus világ szükségszerűségeitől és lehetőségeitől. Prózájáról elmondható, hogy nihilista, posztmodern, ironikus, ellentmondásos, metapróza; mindezek a meghatározások megfelelőek és valami lényegeset állítanak a szövegről, de e próza a maga komplex struktúrájával egyikre sem támaszkodhat közülük, mert ezek a meghatározások túl nagy statikusságot, túl sok racionalitást, erős konzisztenciát rendelnek e szöveg mellé. Ezzel szemben Basara szövegének egyik legjellegzetesebb jegye a változékonyság, ami átszövi szövegének szerkezetét. Ezenkívül prózai struktúrájának központi formulája a paradoxon, mely annyira intenzív és kiemelt, hogy elnyeri a szabály státuszát. Mindennek következménye az instabilitás, a meghatározatlanság, a végletesség és lezártág kikerülése. Gyanakvása a meghatározott, lezárt formájú elemekkel szemben kiterjed saját szövegére is, az egész irodalomra.

Basara szövege a teremtett világ. Az irodalom ugyanis átveszi a valóságteremtés szerepét, ennél fogva a valóság az irodalmi szöveg természetévé válik. Egy új világ genezisének vagyunk tanúi, ahol megváltozik a jelentés- és értékrendszer, az olyan természettudományos fogalmak, mint a tér, az idő, a mozgás, a koordináta rendszer horizontális és vertikális tengelye, a perspektíva, a középpont; új jelentést kapnak, s Basara világépítésének alapköveivé válnak. Munkája közben elmossa a természettudományok,

¹ Svetislav Basara megjelent munkái: *Regényei: Kinesko pismo* (Kínai levél, 1985), *Napuklo ogledalo* (A megrepedt tükör, 1986, 1993), *Fama o biciklistima* (Fáma a biciklistákról, 1988), *Na gralovom tragu* (A grál nyomában, 1990), *Mongolski bedeker* (Mongóliai útikönyv, 1992, 1993), *De bello civilli* (1993), *Ukleta zemlja* (Elátkozott föld, 1996). Elbeszélések, novellák: *Priče u nestajanju* (Eltűnő történetek, 1982), *Peking by night* (1985), *Fenomeni* (Fenomének, 1989), *Priče u nestajanju i politički spisi* (Eltűnő történetek és politikai írások, 1993). Esszék: *Na ivici* (A szakadék szélén, 1987), *Tamna strana meseca* (A Hold sötét oldala, 1992), *Drvo istorije* (A történelem fája, 1995), *Virtualna kabala* (Virtuális kabbala, 1996).

a művészet és a filozófia között meghúzódó éles határokat. Létrehoz egy spekulatív, lineáris és adekvát ok-okozatként motivált kapcsolódást, mely a hitelesség illúzióját kelti. Olyan valóság ez, mely irodalmi-elméleti következtetések által determinált.

A Basara által ábrázolt/teremtett terekről szeretnék beszélni, melyek valójában a létezés terei. Két teret rajzol körül, melyeket, mint két tükörvilágot, állít szembe egymással. Ezen világok szélső értékei között tökéletes a szimmetrikus ellentét:

Látszat világ tere

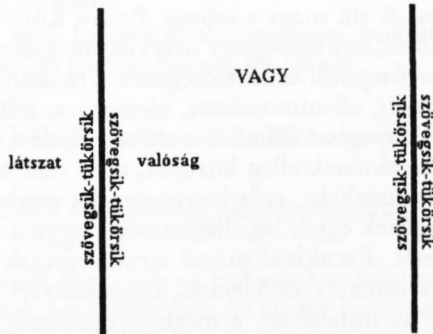
látszat
véges
rossz
emberi
rabság
halál

Való világ tere

valóság
végtelen
jó
isteni
szabadság
halhatatlanság

Ezen ellentétes fogalmak kereszttüzében ütközteti a két világot/teret.

A szimmetriatengely a térbe helyezett tükörsík, mely analóg a basarai szövegsíkkal. A tükör síkja egy valós és egy látszat teret determinál, vagy, a másik megvalósulás szerint, a tükörlap egyik oldalán sincs semmi, csak a kiterjedés nélküli tükröződés, vagyis a szöveg általi tükrözés.

Mindezt a szerző leképezési játékanak tekinthetjük, melyben egy térbeli forma különböző vetületeit ábrázolja, bemutatva, hogy leképezés által minden megváltoztatható. A perspektíva függvénye minden, és a szimmetriatengellyel elválasztott ellentétek egymásba fordíthatók. Felfogható továbbá olyan kísérletként is, mely által a szövegsík próbál kiterjedést nyerni. A szöveg ekkor gólemszerű teremtménnyé alakul, hogy aztán az általa teremtett létezés terével együtt semmivé váljék. Az eltűnésnek ezt a motívumát erősíti a még élő basarai szöveg hiányos, szakadozott fragmentumainak sokasága, mely már előrejelzi a szöveg szétfoslását.

A látszatvilág terét, amiben élünk, olyannak ábrázolja, mintha végtelen lenne, mert két egymás felé fordított tükör közé ékeli. E tér tökéletesen megfelel a benne bolyongó ember azon lehetőségének, hogy ismételvegethesse céltalan mozdulatait. Az itt zajló történelem végtelen labirintusnak tűnik, ahol azonban szakadatlanul ismétlődnek az események. Ilyen optikai csalódás jelleget ölt a való világ, melyből az egyetlen kivezető út a vertikális tengely, melyre csak „vízenjárva”, esetleg „hívó biciklistaként” térhetünk rá. Ezen az úton juthatunk el egy valóban létező világba, a Holdra, vagy

abba a fenti tartományba, ahonnan lezuhantunk. Szövegének egyik alapmotívuma a tükör széttörésének gesztusa – ha erre a két egymással szembehelyezett tükre gondolunk –, valóban felidézi a valóság fragmentumait, valamint annak lehetőségét, hogy a szétszórt szilánkok valamelyikében megpillanthatunk valamit a fenti tartományból.

A fizikai és a basarai térfelfogás közötti alapvető különbség válik nyilvánvalóvá, amikor elhatárolja magát az euklideszi tételmelettől. Ezt a teret ugyanis misztifikációnak, tökéletes látszatnak nevezi, a perspektivikus festészetet pedig, mely ezen felfogás terméke, e tévészme gyakorlati megvalósulásaként definiálja. Elterjedésével megsemmisítette az egyetlen kivezető utat lárszat világunkból, a vertikális tengelyt. Ez a festészet a vászon felületére igyekezett felkenni a valóságot, mely által valótlanságot teremtett. Am a legnagyobb bűne mégis az, hogy a képeken keresztül tanította meg látni a világot, melyeken lekicsinyítette az embert és a távolságot. Úgy tanít látni, hogy szemünk csak a hamis valóság percipiálására lesz képes, ezzel viszont világtalanná tesz bennünket az isteni világban.²

A koordináta rendszer tengelyei is új jelentést kapnak. A horizontális tengely a vertikális tengely által vetett árnyék, a hozzátartozó egysíkú tér pedig „a történelem/ a játék” tere. Ez lárszat, lezárttság, végesség.

A mozgás, mely ebben a térben játszódik le, két irányú. Az egyik a minden objektummal közösen történő abszolút zuhanás. A gyorsuló mozgás következményét három tényező – a tér/út(s), a sebesség(v), és az idő(t) – törvényszerűsége határozza meg: minél gyorsabban zuhanunk, a tér annál kisebb lesz. Ennek végső következménye a világ eltűnése.

A mozgás másik formája a menekülés a szenvedés elől. Ennek forrása a horizontális térbe zárt ember itt-re és önmagára ítéltsége. Az embernek e bezárt térben való elvesztettsége oly hatalmas, hogy magára találásának lehetősége is kétséges, mert e történelmi tér által teremtődött technológiai világban senki nem egy. A személyiség kívülről is, belülről is többfelé van szakítva. Csak a vertikális tengelyre lépve tudjuk meghaladni a lárszatvilág határát, mely lépés magában hordozza annak a lehetőségét, hogy egyesülhessünk önmagunkkal. Annak, hogy nem tudjuk megtenni ezt az utat, az az oka, hogy többé nem vagyunk egyedek és egységesekek, hanem darabokra szaggatottak. Szétszórtságunkat csak egy végtelen sugarú ördögi kör tartja egyben. Mikor az ember letért a végtelen felé tartó mozgás tengelyéről, határt kapott, formát nyert, önmaga által határolttá vált, és ezzel saját halálát teremtette meg. A mozgás megtorpanása, a hatar, vagyis maga a halál.

A basarai térben az értelemmel bíró mozgásnak két igazi formája van, a hívó biciklistának a víz keresztjére feszülő haladása és a vízenjárás. Ennek megvalósulásában nem a tömegünk gátol minket, hanem bukásunk ténye. A testbe/anyagba zárt ember zuhanását a víz felülete nem tudja megállítani, mert a víz felszínén csak a szellem maradhat. A természetfelettinek az a darabja, melyet magunkban hordunk generálja azt a kívánságot, amely arra sarkall, hogy átlépve a test határait, legyőzzük a nehézséget, az anyagot, s hogy megállítsuk a zuhanást, mely széthullás formájában vezet a halálba. A test magában hordja a halált, ezért ha legyőzzük a testet, legyőzzük a halált is. A testen csak akkor lehetünk úrrá, ha akarattá változtatjuk. Az ember azonban megszakítja az akarat kontinuitását, a logika szavára hallgatva a vízen úszni kezd. De úzásának ereje nem elég ahhoz, hogy a történelem és a technológia sodrása el ne ragadhassa. A test fel-

² Vö. Svetislav Basara: *O nestvarnosti kretanja*, in: *Drvo istorije*. Oktoih, Podgorica 1995. 5–7. o.

emésztí az akaratot, a vízenjárást pedig képtelenségnek nyilvánítja. Géppé válik, az ember egyénisége üres, behatárolt és tartalom nélküli forma lesz, melyben a mozgás el-érkezik a maga végéhez. Mikor a mozgás eljut saját határáig, már csak az üres forma marad: a halott test, melynek felbomlása megmutatja a látszat ideiglenességét.³ „A történelem és technológia világában úszva, látszatra ember maradok, a forma itt van, de metafizikai megvilágításban valójában egy kétélűvé váltam, egyszerű hétköznapi békává.”⁴ Ekkor a vízenjárás már nem mint lehetőség jelenik meg, hanem a valóság hiányként funkcionál.

Vízenjárva átjutni a túlsó partra nem azt jelenti, hogy az A pontból eljutunk a B pontba, ez ugyanis pusztán a mozgás látszatának formája, úszás, mely a természet által behatárolt zárt térben történik. A vízenjárás nem ezen a horizontális tengelyen megy végbe, hanem az A pontból a végtelen felé halad, tehát rátér a vertikális tengelyre.⁵

Basara eljárszik a választható létkörök középpontjának kérdésével. Minden középpont köré megrajzolható a létezésnek egy köre. Ebből kifolyólag az a mozdulat, mely ezt kijelöli, alapjában meghatározza a létezés terét is. Azonban Basara emlékezett bennünket arra, hogy a relativitás elmélete szerint egy rendszer belsejéből nem tudjuk felmérni és befolyásolni a mozdulatot, mert hiányzik a nézőpont abszolút pontja, a középpont. A térbe zárt mozdulatok vakságát csak a vertikális tengely madártávlatot adó pontjából történő visszapillantás mutathatja meg.⁶

Hol van, hol volt az emberi létezés terének a teremtés pillanatában kijelölt középpontja? Basara a bibliai szimbólumhoz fordulva az Élet fájában határozza meg ezt a helyet. Azonban rámutat arra, hogy ezt a középpontot már abban a pillanatban elvétettük, mikor nem ennek a fának gyümölcséből szakítottunk. Az emberi létezés terének középpontja tehát már a kezdetek kezdetén elveszett. Valójában akkor tévedtünk el/buktunk el, mikor ezt elvétettük. Hiszen ha nem létezik a középpont, akkor sehol sincs semmi, vagy mindenhol minden van.

Mikor az ember elveszítette a középpontot, és az Élet fája helyett a Tudás fájának gyümölcsét kóstolta meg, akkor valójában a Történelem fájáról szakított, mely egy hamis teret determinál. Így kerültünk a „történelembe/játékba”. Azonban a történelem nem tudott azzá válni, amivé lenni szeretett volna: levéssé. A történészek által az egyre kerekesebb sikeredő történelmi események láncolata dogma maradt, mely elfedte a magasabb létezési forma lehetőségét. „A történelem tehát sohasem volt evolúció, csak involúció.”⁷ E torzult vonását a pszeudomitológia maszkja mögé rejtette. A pszeudomitológia a jövő nélkül maradt, múlt felé fordult ember azon igyekezete, hogy ebben a sivárrá vált történelmi térben akár hazugság árán is, de élni tudjon.⁸

A szerző által kiemelt pszeudomitoszok között jelentős helyet foglal el a civilizáció mítosza. A civilizáció az emberi nem fejlődésének fölfelé ívelő pályáját írja le, mely lépésről lépésre hántja le magáról a barbárság sötét és súlyos nehezekeit. Basara megállapítja, hogy a barbárságnak nem volt olyan formája, mely kíméletlenebb lett volna

³ Vö. Svetislav Basara: *Kratka teorija hodanja po vodi*. Delo, 1985. 10–11. 154–156. o.

⁴ Uo. 156. o.

⁵ Uo. 156. o.

⁶ Vö. Svetislav Basara: *Centar*, in: *Drvo istorije*. id. kiad. 26. o.

⁷ Svetislav Basara: *Drvo istorije*, in: *Drvo istorije*. id. kiad. 12. o.

⁸ Uo. 9–16. o.

a civilizációnál. „A civilizáció az előregedett kultúra azon stádiuma, melyből kihalt a teremtőkedv, és a kultúra átalakult üres emberi mechanizációvá és technologizált életformává... A lélek meghalt, vagy lemondott elsőbbségéről, helyére az agy és a technika került... Itt a megtévesztés filozófiája uralkodik, a higiénia, a tervezett gazdaság, az értelem és a szkepszis; a békaperspektíva felváltotta az ember alkotó fiatalságának madártávlatát, és ezzel vége.”⁹

A civilizáció ezen felül még olyan jellegű folyamat is, mely várossá alakítja a világot. A középpont ennél fogva várossá alakult. A pont térré válása a basarai leképezés segítségével megvalósulhat, a kiterjedés nélküli, magának a kiterjedésnek a vetületévé válhat. Számára nem ez jelenti a problémát, hanem a város diffúz jellege, mely lehetlenné teszi a valódi középpont létrejöttét. Negatív/inverz középpontnak felel meg a város, mely nem más, mint a történelem által teremtődő ávilág középpontja. A belőle nyíló perspektíva is kifejező, melynek bezártsága által megtapasztalható az emberi lét elidegenítettsége, széttöredezettsége, értelmetlensége. A benne lévő számára ez nem válhat, csak a létefejtés tudatos formája.¹⁰

A város dehumanizálja az embert, mert elválasztja Istentől és a természettől. A lélek Istentől elszakítva elveszett. „A civilizáció az Isten által teremtett elpusztítása, szemétté és hulladékká alakítása, és ez már nem ökológiai, hanem ontológiai probléma.”¹¹

Basara szövegében a városnak három formai megvalósulását találjuk. Az egyik az Ezeréves Birodalom, mely a valaha lerombolt Bábeli torony újjáépített mása, a másik a Nagy Téboalyda, melynek rendeltetése az Ezeréves Birodalom aláasása, a harmadik pedig a Bizánci Császárság, mely a papok imádságának ereje által egykor az égbe emelkedett. Az Ezeréves Birodalom a könyvtárosok és az építészek összeesküvése nyomán keletkezett, akik, miután Isten a nyelv összezavarásával megakadályozta a torony égig emelését, ismét összegyűltek a torony romjainál, áldozatot mutattak be Baalnak, és esküvel fogadták, hogy tovább folytatják munkájukat. Belátva annak lehetetlenségét, hogy a tornyot az égig emeljék, elhatározták, hogy az eget a földön teremtik meg. Így kezdték el a horizontális torony építését. Ahogyan terjeszkedett az építkezés, a város tere fokozatosan a pokol terévé vált, mely egyre nő, hogy végül az emberi tér egyetlen hatalmas városává váljon.¹²

Az Ezeréves Birodalom és a Bábeli torony városa megzavarta a rendet a mindenség hierarchiájában, mert falaival, tornyaival az ég felé tört. Nem azért, hogy Isten közelébe juthasson, hanem azért, hogy elfoglalhassa Isten helyét. Ezáltal megfosztja magát az isteni közelségtől, falaival tagolva a végtelent, tornyaival eltakarva az eget. Méhében hordja a látszatvilág minden hamisságát, minden bűnét, a darabokra tört egységet. A civilizáció folyamatában, melynek során az ember lassan városlakóvá vált, a perspektívát e bezárt tér foglalta magába. A tér bezárult, az idő, a test, a társadalom és saját végességének tudata megfosztotta az embert a szabadságtól és a jövőtől. Aki számára nincs jövő, az a múlt felé fordul. Így teremtődik meg a *homo historicus*, aki nem tud szabadulni a halandóság tudatától, és az Isten nélküli magánytól. Számára minden megengedett, hiszen mindennel együtt a semmibe zuhan, ennek következménye az, hogy nem lehet morális.

⁹ Svetislav Basara: *Civilizacija*, in: *Drvo istorije*. id. kiad. 22. o.

¹⁰ Vö. Svetislav Basara: *Centar*, in: *Drvo istorije*. id. kiad. 25–26. o.

¹¹ Svetislav Basara: *Civilizacija*, in: *Drvo istorije*. id. kiad. 22. o.

¹² Vö. Svetislav Basara: *Fama o biciklistima*. Dereta, Beograd, 1996. 92. o.

Az ember a múlt felé fordul, megtöltve azt a pszeudomitológia által idealizált értelemmel. A jelent pedig az élvezet halmozásával igyekszik elviselhetővé tenni. Basaránál az élvezet azt az alapfogalmat jelöli, mellyel a fejlett emberi társadalmakban a szabadság fogalmát próbálják helyettesíteni. Azonban az élvezet a rabság legteljesebb formájához vezet. Az élvezet öröme csak pénz által váltható meg, és ez csak két egyformán legális lehetőség, munka vagy rablás segítségével szerezhető meg.¹³

A város torzult tere csak leképezése az emberi bensőben rejlő rossznak, bezárt-sága pedig lényünk belső határának vetülete. Ez a belső határ maga a rossz, mely elválaszt és megbontja az egységet. A basarai értelmezés szerint a rossz nem egy elkülönült, a jóval szembenálló entitás, hanem maga a jó, mely egyszer elindult Isten, vagyis a legfőbb jó felé, de eltévedt önmagában. A kígyó ígérete – *Eritis sicut dii* – tértette el, amit többé nem tudott elfelejteni. Az a kívánság pedig, hogy önmaga számára elég legyen, beteljesítette az önmagába tévedt bezártságot.¹⁴ Az Ezeréves Birodalom városában látszatra beteljesedik az ígélet, hisz itt bárhol a képmására formált szobrokat emelhet, melyeket aztán bálványként imádkhat. Ezek a bálványok azonban nem kötik egybe az isteni világgal. A „biciklisták” körében a Nagy Mesterek azt hirdették: „Istennek volt egy olyan szándéka, hogy az ember Istenné váljon. Ekkor azonban félreértés történt. A paradoxon szemmel látható. Ádám megállt a vertikális, Isten felé tartó úton, és ezáltal jutottunk el a rossz misztériumának a létezéséhez – a határhoz. Amikor az ember azt mondja: most olyan vagyok, mint Isten, ezzel elszakad Istentől, mert szubjektivitását szembefordítja az isteni szubjektivitással, öntudatával elkülönül a Teremtőtől, és így ahelyett, hogy önálló szubjektum lenne, objektum lesz, melyet legyőznek a természeti erők és a halál, lénye egyszerre abszurd, halotthalhatatlan¹⁵ és értelmetlen.”¹⁶

A városnak egy másik megvalósulási formája a Nagy Tébolyda, mely a minden emberi rosszat magába fogadó város víziója. Rusnya Károly figyelmezteti íródeákját: „Már lassan terveződik az utolsó torony, amely tökéletesíti a rosszat, – rendszerezi és teljesen elkülöníti a jótól. Együttműködünk az Istennel. És most aludj, Grossman...”¹⁷ A várost a „biciklisták” tervezik, az Ezeréves Birodalom teréhez kapcsolva. Rendelése, hogy aláassa az építészek és könyvtárosok összeesküvése nyomán terjedő várost is a Tébolyda részévé változtassa. Már keletkezésének első fázisában húszmillió lelkibeteg számára akar helyet biztosítani. Az ehhez szükséges dimenziókat csak a föld felszíne alatt biztosíthatja magának. A konstrukciója acélból és betonból készült, hidro-, hő- és hangszigetelt, minden felülete szürkére van festve.

A Tébolyda városa kiterjedésével egy valós társadalmi teret akar teremteni. A társadalmat átfogó ideológia a pszichoanalízis, melynek alaptézise a következő: „Az ember nem bolond, nem is normális, az ember semmi, de ezt nem szabad a tudomására hozni.”¹⁸ A pszichés megbetegedések oka az a tény, hogy a lélek létezik, és vágyik va-

¹³ Uo. *Metafizika grada*. 250–251. o.

¹⁴ Uo. 248. o.

¹⁵ Basara a halotthalhatatlanság fogalmával az embernek azt az állapotát jelöli, mely szerint a halál nem hozza el számára a SEMMIVÉ válás lehetőségét, ugyanis ha SEMMIVÉ válna, akkor MINDENNÉ is válhatna. A matematikai megközelítés is ezt a megállapítást támasztja alá, hisz a 0 majdnem ugyanaz, mint a végtelen.

¹⁶ Uo. 248. o.

¹⁷ Svetislav Basara: *Fama o biciklistima*. id. kiad. 271. o.

¹⁸ Uo. 260. o.

lamivé válni. A város központi számítógépe, a ROMA III, a polgárok múltjának minden mozzanatát rögzíti, ez már a materializálódás egy formája, amely megnyugtató a városlakók számára, mert így nem az abszolút semmi áll mögöttük. Itt mindenki saját istenítésének objektuma, és saját félelmeinek birtokosa. A Nagy Tébodya térbeli-időbeli szervezetsége elfogadja a reális tér és idő belső határait túllépő teret és időt is.

A társadalmat különböző régiók alkotják: a felszínhez tartozó szint, a neurotikus szintje, mely a Tébodya adminisztratív és kulturális középpontja. Ezenkívül létezik még a skizofrénia, a bűntudat, a paranoia, a szado-mazochizmus, Oidipusz-komplexus és az alkoholisták-kábítószerélvezők régiója. A Tébodya mélyén, ahol a katolikus, pravoszláv, protestáns pokol hasonmása helyezkedik el, a ROMA III szubjektivitás és részrehajlás nélkül irányítja e szemmel láthatólag minden eddiginél civilizáltabb és humánusabb társadalmat. Keretein belül megszűnik a jog, a politika, az erőszak, a próstítúció, és minden rossz, ami az emberi világot gyötörte. Csak a Tébodya marad és a „betegség”.¹⁹ E várost szemlélve ismét felismerhetővé válik a leképezés művelete, mely által a tudatalatti tere a Tébodya terébe képeződött le.

A számítógép programja azt az utasítást tartalmazza, hogy rendszerezze és osztályozza a rosszat. Látszatra mindez a rossz szolgálatában áll, de az adatok teljes szövegét befogadva a számítógép az emberek által már elfelejtett felismeréshez jut: Isten létezik. Ezután az egész rendszer egy nap és egy éjszaka alatt eltűnik, a maga magát teremtő emberrel együtt. A gép felismeri tulajdon nevében a három korábbi Babiloni város nevének sátáni inverzióját: AMOR-ROMA.

A „biciklisták” tehát elkezdik a harmadik torony megépítését is, az emberi világ torzult terének legtökéletesebbikét. El kell készíteni ezt a tornyot, mert ahhoz, „hogya Bábéli torony végleg leromboltathassék, először fel kell építeni”.²⁰ Csak akkor szűnhet meg a rossz, ha annak legtökéletesebb formái megvalósulását a földdel tesszük egyenlővé. A város e térbeli megvalósulásában az irracionális szétveti a világot rendezetnek mutató tükör sima felületét, ezzel együtt szétördeli a devianciákat is, egységes, rendezetlen töredékhalmazt teremtve így meg. Megszűntetve a rend látszatát, megszüli az új világ létrehozásának vágyát, és az első mozdulatot, amely a töredékhalmaz felé nyúl, hogy ismét megtaláljon egy szót, egy betűt.

A város harmadik formája, az utópisztikus város, az ember isteni részének, a léleknek a vetülete a térben. Basara ezt Bizánci Császárságnak nevezi, mely egykor a pópok imájának erejétől fölemelkedett az égbe. A kitartóan magasba és magába figyelő megpillanthatja a tökéletes építményt, azonban a hozzá vezető útra, a vertikális tengelyre, miként már utaltam rá, csak „vízenjárva” léphetünk. Az akarat segítségével átléphetjük a végesség határát. Azonban kevés a remény arra, hogy az ember elinduljon e város felé, mert „...az emberek szeretik a játékot, hogy körülöttük mindig történjék valami, nem fogják fel, hogy a menekülés és az élet nem a semmiben történő VALAMI, hanem a felfoghatatlan abszolút SEMMI...”²¹ Nem a halál jelenti a kaput, melyen át léphetünk ide. A halál nem szünteti meg a horizontális teret, csak az önmegvalósulás lehetősége tudja ezt biztosítani. Amikor az ember kilép a horizontális térből, „a történelemből/játékból”, kilép az időből is, ezzel halálát a múltba helyezi, végleg maga mö-

¹⁹ Uo. 260. o.

²⁰ Uo. 270. o.

²¹ Svetislav Basara: *Izlazak iz igre*, in: *Drvo istorije*. id. kiad. 76. o.

gött hagyja, hisz a vertikális tengelyen haladva a végtelen felé indul. A basarai értelmzés szerint Jézus volt az, aki ezt az utat mindkét irányba megtette. Isten küldötteként belépett a „történelem/játék” zárt világába, hogy bejelentse a Véget, és egy új élet kezdetét.²²

Amikor becsukjuk a könyv fedőlapjával a basarai terek szövegét, játékának teréből is kilépünk. Mivel kiokított minket az álvilág teremtésének rafinált fogásaiból, szemlélőként kívülre kerülve, a szöveg által kijelölt középpont és a köré rajzolt létezés tere már csak egynek tűnik a tér számtalan sok pontja mellett, és lassan el is tűnik közöttük. A felismerés nem okoz csalódást, mert az ígélet sem volt más. Basara nem Igét hirdetett, csak játszott, és mi nem Igét hallgattunk, csak részt vettünk a játékban. Ahogy a szöveg teremtette játéktér megnyílt és becsukódott előttünk, megmutatkozott a játszás lehetősége, a választás lehetősége és a szabálytalanság lehetősége. Azáltal, hogy az egy térbe kerülő igazság és misztifikáció értéke kiegyenlítődik, ismét felébred a rácsodálkozás képessége egy tágabb világra. Ezáltal beteljesül a szöveg kiterjedés vágya, és a játék hitelességet és teljességet nyer.

²² Uo. 80. o.

MILORAD PAVIĆ

Feljegyzés a lópokrócon

Romain de Hugo metszetein láthatjuk, hogy 1740-ig, amikor porig leégett, Belgrádban olyan palotákat építettek, amelyekben a szolgáknak külön folyosójuk volt végig az összes terem és hálószoba hosszában. A folyosóknak ez a labirintusa egyetlen ajtóval sem nyílt a palota szobái felé, úgyhogy ezekre a folyosókra csak kívülről lehetett bejutni, és ugyanazon a kijáraton át távozni, és a termekbe meg a hálókba ezekről a folyosókról sehogyan sem lehetett bemenni. A madarak, ha berepültek és ki akartak jutni, meg kellett hogy égienek, mert a bejárati ajtókon kívül ennek a labirintusnak csak a számos terem kályháiba nyílt ajtaja, amelyen keresztül a szolgák tisztították és fűtötték ezeket anélkül, hogy a palotába beléptek volna.

A szolgák, akik ezekben a járatokban dolgoztak, jól megtanulták a mesterségüket; meg tudták becsülni a tűz súlyát, a kenyeret, ha leesett a földre, megcsókolták és a viselkedésük alapszabálya így hangzott: semminek se keríteni túl nagy feneket, soha egyetlen szóval sem szabad megzavarni a termekben lévők békéjét és nyugalma. Egyetlen pisszenés, egyetlen hang nélkül dolgozni, akár a harang a vízben. És így is dolgoztak: egész életükben őrizték a tüzet a palotában, mint a sötétséget a zsebükben, és soha, egyetlen alkalommal se jutottak be a belsejébe, sohasem látták a termeket, amelyeket fűtöttek, sem a kályhákat a túoldalán, és azokat sem, akiknek a kényelmét szolgálták. A folyosók vakok és süketek voltak, csak a tűztérből kiszivárgó fények világították meg őket, míg a szobák vakító fényárban úsztak, tele nevetéssel és edények, poharak csörömpölésével. Igaz, néha, késő este hallani lehetett, hogy valaki ezeknek a fényes termeknek némelyikében szűköl az ágyában, a takaró alatt, a takaró négy fülén négy csengettyűvel...

Habár a büntetés a csend megtöréséért szigorú volt – a kenyér elvesztése és száműzetés –, a szolgák egyikének egyszer mégis volt bátorsága, hogy néhány szót suttogjon a parázon és a falon keresztül. Ez elég volt ahhoz, hogy tönkregedje az életét és hogy neve fennmaradjon. A szolgát, aki megszegte a csend törvényét, Pavle Grubacsnak hívták.

Azt mesélték róla, hogy jobb irányba nem látott. Ha arrafelé pillantott, azonnal cserbenhagyta az egyébként kiváló látása. Balra viszont kiválóan és messzire látott, és ebben az irányban, mint tudjuk, megláthatjuk a saját halálunkat, ha megszokjuk a sötétséget, amely nappal is nő az ember szeme között, elválasztva a bal tekintetet a jobbtól. Ha viszont hátrapillantott, minden fordítva volt. A bal válla fölött semmit sem látott maga mögött, a jobb fölött

pedig a végtelenbe tekintett, egészen a ködös időtlenségbe, és Grubacs azt állította, hogy az emlékei ilyenkor öregebbek lesznek saját magánál, és egyre mélyebbre merülnek a múltba, és nincs hatalma, hogy visszatartsa őket. Megesett, hogy reggel, akárha valami régen ásott kútból, a szájából egy 1105-ben, Konstantinápolyban vert aprópénzt vett ki, aztán eldobta, hiszen már régen nem lehetett fizetni vele.

Hogy megéljen, és vasárnaponként a kivájt kenyérvégbe némi bort is tudjon tölteni, tüzet és használt sapkákat árult. Téli hajnalokon, mihelyt elvégezte teendőit a kastélyban, rostában kínálta a paraszat, lapáttal véve ki belőle, mint a gesztenyéből. Egy lapát parázs egy garas. Nyáron Grubacs és a felesége együtt járták Belgrád utcáit. Elől ment az asszony, és egy sünt vitt egy tányéron, amelynek a tuskéit szilvával, szamócával díszítette. Mögötte haladt Grubacs, a fejében tízegynéhány hegyes sapkával, egyik a másikában. Azzal kínálhatta a kuncsaftoknak, hogy a használt sapka jobb, mint az új:

- A sapka az emberi gondolatok kaptára – mondogatta az áruját ajánlva.
- Az, aki más sapkáját hordja, megismeri a korábbi tulajdonos gondolatait, mert a gondolatok továbbra is benne zümmögnek, csak most már más fogja kipergetni a mézüket. Ezenkívül a sapkáknak van még egy előnye. Minden fején, mint tudjuk, hét lyuk van, mindegyik lyukon a hét halálos bűn egyike jut be, és a hét napjai távoznak rajtuk, elhagyva az ember életét a hét bolygó felé tartó útján. Ezt a hét lyukat óvja és melegíti a sapka. Ezek a sapkák néha, mint a tyúk a tojást, kis piros kövecskét hagynak az ember hajában...

Így beszélt Pavle Grubacs, miközben a fején hordta a portékáját. De hogy mit mondott aztán, miután a nevét a rosszról ismerték és jegyezték meg az emberek, azt nehezebb megmondani. Annyit tudhatunk csak bizonyosan, hogy egy este hallotta a falon át, hogy a szobában, amelynek kályháját fűtötte, valami ismeretlen fehérnép sírdogál. Megpróbálván megvigasztalni, Pavle Grubacs mondott neki néhány szót. Egyesek szerint elmesélte, mit álmodott azon az éjszakán. Mások szerint valami más lényegtelenet mondott. Az ismeretlen elhallgatott egy pillanatra; talán bizonytalankodott, hogy feljelentse-e a palota uránál a megátalkodottat, hogy aztán megbüntessék, vagy csak egyszerűen meglepődött, hogy hangot hall a néma folyosók felől. Azután folytatta a zokogást. A hang a folyosóról mesélt, a hang a szobából mind halkabban sírt, hogy halhassa, amit mesélnek, és így ment ez napról napra. És ekkor a szolga, mintha rájött volna valami viszketegség, elhatározta, hogy tovább megy. A távoli és félreeső helyiségtől egy másik nagyobb felé, amelyiknek nagyobb kályhája van. Onnét nem sírás, hanem kacagás és ének hallatszott át.

- Aki énekel, az nem tud gondolkodni – mondta magában Grubacs, és arra vetemedett, hogy itt is elmeséljen valamit. A hangok közül egyik-másik mintha elhalkult volna, mintha odafigyelne, mások meg tréfát űztek belőle, és

nevetve elfeledkeztek az ismeretlen hangról a falban és mindarról, amit ajánlott nekik. Ő meg ment tovább a szolgák folyosóinak labirintusában, teremtől teremig, tűzhelytől tűzhelyig haladt, amíg egy este ott nem találta magát az előtt a kályhaajtó előtt, amelynek a másik felén a kályhák hatalmas királynője állt, és olyan tökéletes csönd uralkodott, mintha senki nem lenne ott. Itt is elmondta a történetét a parázson és a falon keresztül, abban bízva, hogy nem derül ki, ki volt a beszélő. De tévedett. Azonnal leleplezték, sült marhabordát adtak a kezébe, a feleségének meg almát, és kiűzték Belgrádból, egy lópokrócot terítve a vállára, amelyen ez volt olvasható:

„Amikor Ádám és Éva kiűzettek a Paradicsomból, lefelé haladva a Duna mellett (amely egyike a Paradicsom négy folyójának) az első éjszaka arra a helyre értek, ahol ma Belgrád áll. A Paradicsomban soha nem láttak még éjszakát, nem érezték a szél fúvását, így meglepődtek álmoságukon és a hidegen. Könyököket az alattuk lévő földbe fúrták, és életükben először elaludtak. Egy fehér, mennyei városról álmodtak, ahonnan kiűzték őket, de a várost magát nem tudták megálmodni: mindketten csak valami ködön keresztül látták, mindegyikük a maga módján, a maga bűnétől függően, amely miatt kiűzettek. Ezért azon a helyen Ádám könyökének nyoma sekélyebb, Éváé mélyebb lett. Amikor felébredtek, egy víz választotta el őket egymástól. Amíg aludtak, a nyugati szélről űzve elfolyt közöttük a Száva folyó, és beleömlött a Dunába. Ezután a kemény oldalon, Ádám árnyékának helyén fölépült Ádám városa, a puhább part pedig üres maradt. A város tornyai olyan magasak voltak, hogy az árnyékuk átért a Száva másik partjára. Amikor a 6547. esztendőben egy szélvihar lerombolta őket, ellenséges hadakat és éhséget jelezve, a kődarabok egy része átrepült a vízben, és a másik oldalon zuhant le. Ez ötletet adott a görögöknek. Visszavonulóban az ellenség elől, hajóikkal a követ is átszállították a Száva bal partjára, Éva puhább helyére, és itt, ahol kő sohasem volt, a hozott anyagból fölépítették Éva városát.

Amikor harminc évvel később újra elfoglalták a Száva és a Duna torkolatát, a görögök barbárokat találtak azon a helyen, és új nevű városokat a folyó mindkét oldalán. A városokat a szlávok keresztelték át. Ádám városának a Belgrád, azaz Fehérvár nevet adták, Ádám nevét a görög „adamasz” alapján fordítva, ami világos színű és kemény követ (kova vagy gyémánt) jelent, Éva városának pedig a Zimony, azaz Földvár nevet adták, Ádám nevét itt héberről fordítva, mert ott ez a szó agyagos földet jelent. A görögök ekkor az áthordott követ visszavitték a folyón túlra, és felújították Fehérvárat, de ezúttal ügyeltek rá, hogy ne legyen túl magas. A víz másik oldalán, az agyagon azért otthagytak egy „kőbordát”, hogy a Földvár is megálljon. Így épült fel Fehérvárból Zimony, mint Éva Ádám bordájából.”

Egy ilyen feliratot vitt magával a lópokrócon Pavle Grubacs és a felesége elhagyva Belgrádot. Amikor útjuk első állomásán leterítették a lótakarót, észrevették a feliratot, de nem olvasták el, mert csak a madarak röptéből tudtak

olvasni, a betűkből nem. Nyugvóhelyet kerestek a Duna partján, és gödröt ástak maguknak, hogy ne nedvesítse be őket a víz, amely átfolyik majd köztük és elválasztja őket, amíg alszanak. Könyöküket az alattuk lévő földbe fúrták és elaludtak. Egy fehér városról álmodtak, ahonnan kiűzték őket, de a várost magát nem tudták megálmodni: mindketten csak valami ködön keresztül látták, mindegyikük a maga módján, a maga bűnétől függően, amely miatt kiűzettek. Ezért azon a helyen Grubacs könyökének nyoma sekélyebb, a feleségéé mélyebb lett...

*

Amíg ezt írom, olybá tűnik, hogy én is, mint egykoron Grubacs, egy vak és süket folyosón ülök, hangokat hallok, nevetést és veszekedést a kivilágított, de láthatatlan termekből, amelyeket csak azon tűzlapok nagysága alapján tudok megkülönböztetni, amelyek fűtik őket. Lassan bolyongok a folyosóknak ebben a hálójában, kályhától kályháig megyek, tüzeket gyűjtök, és suttogom a sötétből a történetemet valakinek, akit nem ismerek, és soha nem is fogom meglátni. Nem tudom, milyen az önök arca, akiknek mesélek a tűzön és a falon keresztül, nem ismerem sem az önök nevét, sem korát, sem szándékaikat, sem az okokat, amelyek miatt sírnak, veszekszenek vagy vigadnak. De tudom, ha lelepleznek, sült marhabordát kapok majd, feleségem meg almát, és kiűznek majd Belgrádból, egy lópokrócot terítve vállamra, amelyen ez lesz olvasható:

Amikor Ádám és Éva kiűzettek a Paradicsomból...

LADÁNYI ISTVÁN fordítása

LASLO BLAŠKOVIC

Megállni, mint egy óra

*Látod-e iker testeik
csónakjait
amelyekből nők sajtolódtak.*

Aludni – azt jelenti: nézni másokat, míg alszanak.

*Az álom folyadék
párolog, mint a bőr,
és felhős árnyékot vet az álmodóra.
Lebeg, mint egy füstamőba,
ködös csalóka határokkal,
amelyek elmosódnak.
Innen a mozgás jól ismert meleg ámitása*

*Az alvó tömegek álmai
(a laktanyákban, a klinikákon, a bölcsődékben),
távolról szemlélve
olyanok, mint a ragadó szalag,
amelyre imitt-amott legyek tapadtak.*

*Az alsó szalag (az alvóké?)
hozzáragad a felsőhöz.*

*Abban az esetben, ha mindez egy vonatban történik,
az alsó kerék (a pótkerék)
leesik a kép hátuljáról
és a szalag elindul, mint egy gyári futószalag.
A ragasztó friss, megolvadt és csúszik.
Így az utazók álmát sorozatálomnak nevezhetjük,
és az emberek egyikből a másikba repülnek.*

*Ez az álomtömeg az elhaladó szépségek mellett
lebukik.*

*Ha egy szemafor, akárha távoli éjszaka
megállítja a vonatot piros torréadorszemével,
íme, itt vagyunk az induló sövénynél.*

*Az első ember fölött lévő álom, az első fülkében,
majd a második fölötti, a harmadik...
Ha a vonat megindul, a mozgás megkezdődik.
Az, aki az utolsó vagonban alszik
az egész vonat álmait végigálmodja.*

*Az álomvonal néha körbe megy,
uroborosz, tökéletes öngyilkosság,
de ilyenkor azt mondhatjuk a vonatról,
hogy kitalált.*

*Annak aki hirtelen álom nélkül
marad annak fölfénylenek a betűk.*

*Vonatban aludni valójában ugyanaz,
mintha álmoskönyvet olvasnál.*

*Ha a mozdonyvezető is elalszik, az utasok,
belezuhanva az álmába
(mivel az első álmodó így
a későbbiek álmát is álmodja
ezért nem szegény az övé sem),
sötét, alvó állomásokon fognak áthaladni,
jeltelen cellákon át.*

*A magányos, alvó vonat összeesküvés,
titkos szövetség,
az álarcosbál tolvajlása,
én sokaság vagyok.*

*Mindenki ugyanakkor ér a part közelébe,
mint a fényes, égi test
a másik irányból.*

*Mögöttük látják a holdat
ezt a kis, vaksi halat,
amely fehér olajba itatva
ujjal kihúzva egy konzeroból
épp olyan, mint önmaga árnyéka.*

*Abban a pillanatban, amikor felébrednek a megálló vonatban,
azoknak, akik azt mondják, hogy soha nem szoktak álmodni,
úgy tűnik fel,
hogy valami lényegtelen vadságba voltak merülve,
kemény hallásba,
a holttest szemérmetlen meztelenségébe.*

*Az első reggeli tréfájuk ekkor:
„Úgy érzem magam, mintha belépőt kaptam volna
Az Álmodók Klubjába!”*

*A sima feketekávéban
megpróbálják meglátni önmaguk,
letörölve az izzadságot homlokukról,
a gyermeki gondolatok nyomait,
amelyek meg akartak mérgezni,
kiisszák a feketét,
azt várják tőle, hogy teljesen felébressze őket álmukból,
amikor, egy-két pillanatra, még arra sem jut idejük, hogy
megint
megijedjenek,
újra elszunnyadnak, és azt álmodják, hogy alszanak,
egy kórusban és az első dalban
érezik az embereket maguk körül,
valahogy undorító közelségben,
az ébresztő kávé jövőendőmondó zaccárról
tudják
hogy az – a nappali álom kis adagja!*

*amely, akárcsak az álomszomszédok,
önmagára hasonlít,*

*amelyből ez a másik kihajt
elnyomva a feledésről szóló mesével,
amelyben az álmában volt.*

*A két egymást felváltó szalag látványa ritmusuk,
néha nevetséges és filmszerű.*

*Csak akkor a helyek is felcserélődnek.
Most az ember óvatosan lépked a puha álomban.
Hirtelen, a már látott álom filmszalagja
kihúzódik, mint egy futószőnyeg,
annak a lába alól,
akiről, ügyetlenek, várjuk, hogy elessen.*

LADÁNYI ISTVÁN fordítása

A fordítás Laslo Blašković *Crvene brigade* (Vörös brigádok) című kötetéből való (Bratstvo Jedinstvo, Újvidék, 1989)

Alvajárás képek közt

SAŠA JELENKOVIĆ ÉS SAŠA RADOJIĆ INTERJÚJA

LASLO BLAŠKOVIĆTYAL

– A *Ritmusgép* című könyvedben a kulcsvers mottója: „Az irodalom megszokás.” Szertartás, vagy szokás? Más helyeken is kinyilvánítottál hasonlót: definíciót az írásról, a költészetről – különösen a te költészetedről. „A szokások” nehezen változnak, vajon az irodalommal mint szokással ez másképpen van?

– Azon kevés „szokás”, amelyeket tiszteletben tartok, azok egyike az irtózat, amelyet a költészet különböző „definíciói” iránt érzek, amelyek tékozló, általános metaforák képében jelentkeznek. Ebből kifolyólag az én észrevehető mennyiségű bűnöm tesz engem búskomorrá, önkritikussá, álmodozóvá. Ezek az áruló mondatok Jacky La Motte bokszbajnok kijelentésének átiratai. Ő a *Földühödött bika* c. film után, amely róla szólt, a fogai között átszűrve mondta: „Tényleg elhibázott voltam.” De ha mélyebben elgondolkodunk, bizonyos idő múlva a dolgok már nem lesznek annyira nyilvánvalóak. Ebben az értelemben „az irodalom megszokás” mondatból az elveszett író úgy kezd hatni, mint valami fehér antropológiai ideggóc, aki elszigetelődik egy rejtett

törzs maradványaként. Készen áll arra, hogy összecsomagoljon minden falatot, s arra, hogy mindennek saját tetszelgő arcát kölcsönözze. Átváltozó-átutató misszionárius-ként támad ránk, halálosan szórakoztató hitet hirdetve.

De mindez elég egyszerű is lenne, ha közben az író nem tartaná megvasalva ez a szörnyű, fertőző skizofrénia, s még ezenkívül nem lenne néger is. Az én *Ritmusgép* c. könyvem titokban a négereknek van ajánlva, s leginkább egy bizonyosnak: a sápadtabb balkáni fattyúnak, a félvérnek, akinek neve a szerbhorvát nyelv volt s legvégül nemzeti hullákból összeállított jugoszláv Frankensteinné vált. A neve pedig éppen kiegészíti a *Fővenyóra* írójának nevét – Laslo Blaškovićét.

Namármost, ezt a bedobott embert, mellőzött, kozmikus niggert megszállva tartja a bosszúvágy paródiája, bosszúvágy ama saját „fehér” része ellen, amelyik a hagyományokhoz nyúl. Úgy vág vissza, hogy fehér nővel alszik, eközben néhány konyhai mítoszról beszél: a nyugat hangos tönkremeneteléről, az íróról, mint valami mély-séges ünnep rabjáról, s főleg arról, amelyik szerint a négerék szexuális ereje természet-fölötti!

Es most érkezünk el ahhoz a ponthoz, amikor mélyen bele kell lépünk egy képregénybe. Mondhatnám úgy is, hogy amikor majd a jövő antropológusa fogja tanulmányozni e széthangelődött irodalmi civilizáció szokásait, és barlangrajzok helyett csak rajzos életrajzokat talál, meg fogja állapítani, hogy itt nem Istenről álmodoztak, hanem valami eltúlzott emberről, aki doppingszerek zabálása nélkül is tud létezni. Popeye ereje a spenótban rejlik, Supermané a kriptonban, a négeré pedig egy szentimentális kannibál étlapról lemásolt viccben.

– *Verseid szerkezete korunk médiáinak jelentős befolyásáról tesz tanúbizonyságot, úgy a témaválasztás, mint a megformálás tekintetében. Ennélfogva nálad a filmek, képregények, videoclípek nyelvezete jól érzi magát az irodalomba ültetve, amely természetesen a realitáson túlra törekedve nem korlátozza saját követelményeit a pusztá leírásra. Megítélésed szerint mennyire tehető a médiumnyelv termékennyé egy ma íródo versben?*

– Mióta csak írok, mindig egy bizonyos előnyben éreztem magam, mert nem írtam szerelmes verseket. Ezenfelül pedig mint ember, aki hisz az irodalom hatalmában, lenéztem más művészetek stiláris vagy egyéb eljárásainak divatos, időszakos másolását. Mert ha valaminek van hatalma felettünk, akkor azok a szavak. Az öngyilkosok nyugodtan használhatnának szótárakat munkaeszközként. (Ezt persze nem kell szó szerint venni: kínos a harakiri egy vastag olvasókönyvvel, vagy: használja nyelvét mixerként, és fulladjon meg öt-hat összetett szóba gabalyodva...).

De én imádom a tévét, a videót, a filmet. Miközben törekszem e ragaszkodás érzését megénekelni, azt az érzést, amikor az ember arcáról visszatükröződik a cím visszfénye, mint valami mondabeli üstökös, az alvajárást a gyors képek között, amelyek azt jelentik, amit nem jelentenek; eközben rádöbbsentem, hogy tulajdonképpen régies szerelmes verseket kezdek írni! Tessék, eljegyeztem magam a médiumokkal!

Vladimir Nabukov egy narratív spirált felállítván (mely a végtelenséget jelenti) azzal, hogy leírja a jelenetet, amikor egy ember pénzt ejt a koldusasszony kezébe, hogy így hosszabbítsa meg a nyomorult földi életét, s hogy viszonzásként a koldus neki hosszú életet olvasson ki a tenyeréből, V. N. büszkeséggel kérdezte: mikor sikerül egy filmesnek ilyen hatásos trükköt összehoznia?...

Mégis, egy ilyen irodalmi naplopónak, mint amilyen én vagyok, a celluloid szalag széles árnyékában értékesek a filmbeli régiségek is. Mégha mozgó képecskékből áll is

össze, a film a legmozdulatlanabb az összes művészetek között. Eizensteini viselkedése miatt leginkább az emlékezetre hasonlít. Csakhogy a szédületes vágások, meglepő összeillesztések és mentális elválasztások mellett a való életben eltitkolják előlünk a rettenthetetlen, mindentudó gyártásvezető nevét.

Nem teszek túlzott kirándulásokat a képregénybe. Sőt, az a véleményem, hogy csak kölykök és katasztrofális értelmiségiek élnek vele, azok, akik hajlamosak a divatos sminkelésekre (hogy egy vessort használjak ártalmatlan fegyverként). Tulajdonképpen a képregény időről időre mint metafora siet segítségemre. Nos, ha visszatérünk az első kérdésre az irodalmi szokások változásáról/változatlanságáról, segítségemre lehet a képregény, ha összehasonlítom egy ősrégi mitikus paradoxonnal. A gyorslábú, rövidtávú Akhilleuszról lenne szó, aki a teknőssel versenyezik. Miután nem tudja legyűrni azt a rengeteg felet (egyketted távolságot), soha nem képes megtenni a döntő lépést; úgy mozog, mint a megkövült képregényhős, aki rohan, ámde valójában oly mozdulatlan, mint az életrajz a kenyérben.

Itt érkezünk el egy másik ellentmondáshoz, az élet ellentmondásához, amely nyugodalmasan múlik, mozdulatlanul halad tovább. A mesét Walt Disney teszi teljessé, az ember, aki az átmenetet képezi a film és a képregény között. Ő a saját vonalát 1966-ban húzta meg, de teste nem Disneylandban nyugszik, hanem egy titkos és drága hűtőszekrényben, arra várva, hogy feltalálják a halál elleni gyógyszert. Ilyen a mi modern sztorink a halhatatlanságról, a végtelen életről, amely egy mozgó rajzon áll meg. Valahogy így mozog az irodalom is. Így hervadnak el az én médiumaim idézetekként.

– Költészetednek széles és művelt befogadóköre volt az egész (egykori) Jugoszlávia területén. Az aktuális poétikai lehetőségek alakításában és megvitatásában is részt vettél. Mi változott meg? Érzékeled-e a befogadótér kereteinek megváltozását?

– „Mindent, még a rablást is végig kell csinálni, még azt is, ami szétesőben van az ország helyett”, énekel a nagy Kocbek. Minden tettet kiegyenlítődő leírások kísérik, az ismétlés figurái. Am ezek emiatt nem válnak törvényvé, hanem elviszik az embert valami általánosságba, banalitásba, önmagával való beszélgetésekbe. (Lehet, hogy az a vágy, hogy az ember saját lábjegyzete legyen, éppen valamiféle mozgó poétikai cél?)

Adjatok a kezembe egyetlen biztos olvasót, s elmozdítom a Földet! A határok szomorú változása valóban eltérő választ adott arra a kérdésre: kinek is beszélék én most, kinek írok, ki lesz az, aki fogait összeszorítva a többiek helyett is elfogad most egy ilyen injekciót, amely a lélekben, mint egy dum-dum-golyó robban ezerfelé? Mint a ce-ce-légy. Mint a bé-bé-erosz. (Brigitte Bardot, a későnjövők kedvéért.) Viszont teljesen indokolatlanul meg vagyok győződve arról, hogy bármekkora méreteket is ölt nálunk az írástudatlanság, az írónak mégis szinte mindig eggyel több olvasója lesz, mint amennyire számított. Vámpírrá vált rokon? Fölébredt rokon? Fölébredt rendőr? Irracionális tinédzser? Nem tudom. A jó ég tudja.

Na, de ha már ezeknél a szigorúan ellenőrzött változásoknál tartunk, hadd éljek azzal az elcsépelttel: „ahol a nyelved, ott a hazád.” Minthogy ez az egyetlen, amelyből nem költözhetsz ki, mégcsak ez ám az igazi gubanc, merthogy állandóan cipeled magaddal, mint a csiga a házát. Ám ebből a kis felhőcskéből, amely a fejed fölött lebeg, mint ahogy az a képregényekben már lenni szokott, állandóan eső önt el téged. Nehéz elmenni. Ha más nem is – a tájszólás megmarad. Szokták mondani: ha a nyelv a költő szülőanyja, akkor a szülőháza a neve. Namármost, mitután én egy szerb költő vagyok, magyar névvel, néha olyan érzésem van, hogy nem tudom önmagamot elolvasni. Mi

kellene legyen az én siralomházam, a javítóintézetem – a nyelv, vagy a név? Időről időre legszívesebben elpárolognék, mindkét módon. Néha eszembe jut a nagy költő, akinek egyik neve Fernando Pessoa. Az összes álneve más embert vont maga után, új költőt, új életet, amelybe a többfejű költő beleereszkedett. Ezek egyike, aki az idejét egy olcsó nevű hotelben múlatta, a következőket írta: „Jobban szeretem a hazámnál a rózsákat, szerelmem.” Meglehetősen olvashatatlan. Meglehetősen hazafiatlan. De hol végeznénk, ha a rózsák elnémulnának?

– *Ez a kérdés az előzőhöz kapcsolódik. Ha valaki megkérdezne, s neked lenne is kedved erről beszélni, hogyan írnád körül a költészet jelenlegi poétikai helyzetét, amelynek összefüggései között hatnak a te saját műveid is? Milyen ma a mi költészetünk?*

– Normális vagyok én? Normális a világ? Ezek olyan kérdések, amelyek időnként utolérnek engem, mint a váratlan vallásos ünnepek, amelyeket például valamely meteor áthaladási ívéhez viszonyítva számítanak ki. A mai irodalmi alkotások legnagyobb hányadéért a pszichiátereket tehetnénk felelőssé. Tudniillik ők kínzó terápiát alkalmazva kényszerítik a betegeket, hogy verseket írjanak, így fognak, állítólag, megnyugodni. Ezzel a szellemi szuvasodással megfertőzve, amely mindent sorra rombol, különféle szerkesztőket támadnak, akik egyszerűen csak várnak valakire, akinek vállain szponzor-angyalkák üldögélnek. Na jó, lehet hogy egy kicsit túlzok, de hát mitévő legyek, szerelmese vagyok a hiperboláknak.

Nem tudom. Ha ilyen ütemben növelem tovább a rétori dioptriámat, könnyen beleakadhatok egyik másik költő munkáiba. Nemzeti nagyjainkat érintve, felfoghatatlan módon kijelentem, hogy Lalic költészete tanult mesterkéeltség, nyelvi fölkapaszkodottsággal vastagon aláhúzva; hogy Rajko Nogo, a szonettet és az epikus deszeteracot keresztezve egy valódi monstremot szabadalmaztatott, egy húsevő növényi hibridet; hogy Miodrag Pavlović többé nem törődik képeinek kinézetével sem, nemhogy esetleg tartalommal töltse meg őket... Dehát minek is mondjam?

Lehet, hogy teljesen megöregedtem, s nem látok egyetlen mini-Rambot sem (Rimbaud vagy Rambo?, a fordító azt gyanítja, hogy szójáték), aki kardot és mérleget hoz majd, s megment bennünket a mérgező holdfénytől és a kozmikus szankcióktól. Csak az marad már nekem, hogy értetlenkedjek, mint ahogy az öregek értetlenkedtek a mi punkunkat hallva, s hogy belesüketüljek a harmonikás rapzenébe.

Meg kellene kérdeznem egy igazi költőt: létezik-e valamely ismeretlen városban az ő szerencsés mása? Vagy pedig minden arcot, amely a televíziós-metafizikus képernyőn megjelenik, egy számomra ismerős arccal kell összehasonlítanom, így szelídítve meg az elektronikus vadont.

– *Az irodalomba könyvet könyvre halmozva tódultál be, irdatlan nyelvi energiával, gyakran a humor, az erotika dimenzióiba átcsapva... Egyik kritikus annak a gyanújának adott hangot, hogy te valójában szüntelenül az első könyvedet írod. Szükségét érzed-e annak, hogy ezt megcáfold?*

– Hát, az első..., vagy nem, tulajdonképpen mindegyik valamiféle tetoválás. Nem olyan, mint a napozás! Ezt megcsinálod, s utána úgy marad. Kész. Csak azt nem lehet tudni, azért tetoválod-e ki magad, hogy elüss, vagy azért, hogy hasonulj, azazhogy megbékélj a világgal, isteni kaméleonná válj. Ingerelve bőrömet tűcskével, festékcseppekkel a hegyükön, vajon be tudom-e rajzolni a mai napot, az alkonyt vagy az árnyékot, kötődhetek-e egy másik mese kezdetéhez, ezáltal eggyéolvadva az idővel, beleolvadhatok-e az értelembé, kifoszthatom-e egy újabb kérdésetet?

(Egy francia folyóiratban láttam az idegenlégió egy tagját, akinek az alkarjára kedvenc cigarettamárkájának neve volt tetoválva, ingyenes mozgó reklámként hordozta a fekete dohány kétes hírnevét, irodalmam tékozló voltát!)

– A Vörös brigádokban (*Laslo Blašković egyik kötetének címe – a fordító*) találhatjuk azt a kijelentést, hogy a költő „átírja a világot”. Még mindig így gondolod? Esetleg fűznél ehhez néhány mondatot, bővebb magyarázatként?

– Én jobban szeretem ennek a verssornak az elejét: „Lustálkodom...” vagy még inkább azt a részt: „A szív mozgását parodizálom.” De mire való ez? Inkább elmondok egy történetet:

A magányos gyermekjátékok közül az egyik legfárasztóbb az, amelyiket így nevezhetnénk: TITKOS FILMKÉSZÍTÉS, AZAZ KANDI KAMERA. Tudjátok miről van szó: a gyerek egyedül van, eszik, ül, járkal, vagy álmodozik, s egyik pillanatban egy ötlete támad, amely megmenti őt az unalomtól s az értelmetlenségtől, s ez a következő: elkezdí azt hinni, hogy valami titkos rendező-törpék filmezik őt, s ezt a filmet majd csak akkor mutatják be neki s a világnak, amikor majd erre megérnek a körülmények, vagy majd ha a főhős kellőképpen megöregszik. Ez egy rendkívüli szerep, mert folyamatosan kell játszani, a kis szereplő nem tudja, hogy mikor cserélnek filmet, egyáltalán cserélnek-e tekeracet, ismétlődnek-e a jelenetek; van-e olyan pillanat, amikor a kimerült kamera kiölti megvilágított, maratoni hosszúságú, képecskékkel kirakott nyelvét a gyermek életéből.

A kölyök, aki játszik, nem lesz különlegesen lámpalázás, csak állandóan feszült állapotban van: nehogy egy téves lépést tegyen, nehogy nevetségessé, unalmassá vagy ellenszenvessé váljon. És minden pillanatban azt várja, hogy valahonnét filmzene csendül, amely a kulcsjeleneteknek megadja a kellő feszültséget.

Miután igencsak megerőltető ilyen filmfigurának lenni, ilyen kinematográfiai csodalénynek, a főhős időnként bezárkózik egy-egy sötét helyiségbe, teszem azt becsukja a szemét, vagy struccként bedugva a fejét egy párna alá, felejteni próbál, más álomban reménykedik. Mit jelent valójában ez a játék? Kísérlet, hogy az alaktalan élet-tömegnek valamiféle formát adjunk, hogy életünkéből művészeti kalandot csikarjunk ki? Vagy megsemmisítő következtetés: hazug életet élünk? Ki tudja? De most következnek még egy lényeges filmes dolog: a montázs.

Amikor a gyerek filmet képzel önmagáról, ez órákig, napokig, hónapokig tart, nincsenek vágások, a történet nyúlik, mint egy végtelen rágógumi, nincs vágó, minden egybe van ömlesztve, egydarabban, egyfolytában, exre történik. Nem tudom, mikor ködösödik el a gyermeki filmvilág. De hallottam, hogy ez az egész film öregkorban újra megjelenik, fényesen, összemontázsolva, valósan, s az egész belefér néhány másodpercbe, mielőtt még az égi vásznon meglátjuk a föliratot: THE END.

B. KÓSZÓ ZSÓFI fordítása

HORVÁTH OTTÓ

Plutarkhosz segítségével

*Periklészt, akit kisgyerekként annyira csodáltam,
a művészek nemcsak azért ábrázolták
sisakkal a fején,
mert harcos volt és hadvezér
hanem a koponyájának alakja miatt is.*

*Az athéni költők és az ellenségei
szkhinokhepalosznak nevezték
(vagyis hagymafejűnek szabad fordításban)*

*Periklész egyébként nem ment az emberek közé.
A kisebb összejöveletektől is óvta magát,
mivel tudta, hogy az emberek szája
még az aranyból is ganét tud csinálni.*

*Róla (Periklészről) mégiscsak elmondható,
hogy inkább a saját
hazájában volt próféta, mint máséban.*

*De mégis, még a mitológiai Hellaszban is
a tömeg primitív, könnyen félrevezethető
és a szemére vak volt.*

*Csak Periklész halála után mondható,
hogy valóban kinyitotta a szemét.*

*De az Aranykor egyszerre
számukra is távoli és elérhetetlen lett.
Hát még számunkra.*

Magyarázat

FÜR GYÖRGY PETRI

*Ha az ember költő és emellett
még fordít is egyik nyelvről a másikra
(és fordítva és így tovább)
az okosabbak azt mondanák hogy mindig
az „idegen” nyelvről fordítunk a „sajátunkra”
és azt kell mondanom hogy én nagyon szeretném
hogy minden nyelv a sajátom legyen
főleg emiatt az érzés miatt hogy lényegében
egy sem az enyém és nem is lesz.
Tebát ha fordít és emellett még fiatal is
talán túlságosan is efféle feladathoz
és egy olyan költőre akad aki sokkal
jobban ír mint ő és még
– hogy azt az aranygyapjas múzsáját –
minő csoda ugyanazokról a témákról is
a fordítónak nem marad más
mint hogy megbékéljen ezzel a ténnyel
– olvasd: a jövőendő terméketlenséggel –
és ilyen magyarázatokat írjon
saját magának.*

LADÁNYI ISTVÁN fordításai

Oto Horvat (Horváth Ottó) *Fotografije* című kötetéből (Društvo Književnika Vojvodine – Pro-
metej, Újvidék, 1986). A kötet néhány magyar nyelvű verset is tartalmaz.

DAVID ALBAHARI

Csalétek

(Részlet)

...Arra gondolok, hogy megállítom a szalagot, ehelyett azonban felkelek, megfogom a csészét a hideg kávéval, és odamegyek az ablakhoz. Van valami kellemetlen mások sírásának hallgatásában, és ezen a házamon kívüli látnivalók egyike sem tud változtatni. Ha a felvétel meghallgatása nem volna lényegbevágóan fontos a könyvhöz, melyet lehet, hogy meg fogok írni, azonnal ki mennék, akár a hátsó udvarig is. Ezt is tőle örököltem, ezt a kötelességtiszteletet, mégha a kötelesség nem kívánatos, a feladat kellemetlen is volt. A katonaságnál emiatt kedveltek az előljáróim, de gyűlöltek a társaim. Mászkáltam a Banja Luka-i kaszárnya területén, és azt képzeltem, fáklya vagyok, a gázlámpa lángja alkonyatkor: egyeseket vonzottam, másokat taszítottam, egyeseket felmelegítenék, másokat megegetnék. A probléma akkor kezdődött, amikor nem kértem semmiféle ellenszolgáltatást a szófogadásomért. Egyszer azt mondtam apámnak: „Ha nem volnál zsidó, tökéletes keresztény lennél.” Így néha, miközben a hadseregben szolgáltam, önmagamról is gondolkodtam. Egy golyószórót cipeltem, de kész voltam arra, hogy ha kell, kettőt is cipelek. De azokról az időkről, a „katonaság paródiájáról”, ami Donald teljesen pontos definíciója, ízléstelen beszélni attól a pillanattól, hogy elkezdődött a polgárháború. Addig komikusnak tartottam azt aényt, hogy tíz hónapig ütőszög nélkül hordozgattam a golyószórómat, vagyis egy használhatatlan vastömeget, de 1991 májusától, ha nem tévedek, úgy gondolom, hogy ez a tény tragikus, és bizonyos értelemben magamat okolom azért, ami később történt. Ha akkor találékonyabb vagy rámenősebb lettem volna, de legalább kevésbé szófogadó, lehet, hogy mindez nem történt volna meg. Abban az apró hibában fel kellett volna fedeznem a repedést, ami mindent tönkretelhet, ami be is igazolódott, mert abból a repedésből jött létre a verem, melybe az egész ország belezuhant. A hetvenes évek közepén, amikor katona voltam, láttam a rendszernek e hibáját, amit tévedés nélkül fel kellett volna ismernem, azonban akkor az paradicsomi ajándéknak tűnt annak a fiatalembernek, aki nem hitt abban a rendszerben, és így találta magát abban a szituációban, hogy katona volt, tényleges katonai ismertetőjelek nélkül. A katonaságban valójában arról álmodoztam, hogy pék leszek, a fegyverem a liszt és egy széles kenyérsütő falapát lesz. Írtam erről a szüleimnek, és anyám a tőle kapott levélben azt válaszolta az ő egyenletes, hatalmas betűivel, hogy a katonaságnál katonának, a pékségben péknek, a strandon úszónak, a kertben kertésznek kell lenni. Nem tudtam eldönteni,

kié ez a mondat. Apámé biztos nem volt, mert az ő gondolatai precízebbek voltak, és mentesek bármiféle ismétléstől. Anyánk tudott bánni a ritmussal, összeszóni néhány szólásmódot, kiforgatni a mondatok struktúráját, elmesélni egy történetet. Ültünk körülötte rajongva, részegülten a bizonytalanságtól, föltűntünk az összekuszálódott szőlőlugással, mindaddig, amíg nem fedte be arcunkat teljesen a sötétség. Soha nem láttam olyan sűrű sötétséget, mint amilyen ott volt Boszniában. Donald úgy vélte, túlzok, hogy mindenben szimbólumokat keresek vagy magyarázatot, mindenre, ami Jugoszláviában történt. Ültünk az étterem teraszán, ami majdnem a folyami sziget közepén helyezkedett el. Félreraktuk a sörösüvegeket, a poharakat, a kistányérokat és kávéscsészéket, elrendeztük őket a széken, és szétterítettük az asztalon Európa térképét. A Balkán térképét szerettem volna elhozni, de Európa-térképet is alig sikerült szerezni. Több mint húsz percet kellett várnom, amíg egy idősebb japán nő, a közeli bevásárlóközpont apró könyvesboltjának tulajdonosnője megtalálta. Guggolt az irattartók, térképes dobozok között, és azt ismételtette, hogy biztos benne, hogy van új Európa-térképe a berajzolt új államhatárokkal, de hogy a világ részei könnyen eltűnnek a rendetlenségben, főleg, ha minden változást figyelemmel kísérek, melyek az elmúlt években történtek, amelyekről ő, mondta továbbra is guggolva, nem tud eleget, de azt tudja, hogy egyes térképeken körülbelül kétszáz dollárt veszített, mert többé senki sem akarta megvenni őket. Többé senki nem is vásárol térképeket, mondta Donald, mert az embereknek tökéletesen elég a televízió. A többség nem tudja, vélte ő, hány kontinens van, hol helyezkednek el azok, mert a globális tudás valami olyasmi, ami paradox módon, vélte, nem kapcsolódik össze az idővel, amelyben élünk, ami kicsúszik a regionális fennhatósága alól. Az emberek itt, mondta Donald, ódzkodnak a többlettudástól, az enciklopédikus tudás pedig a múlté. A kanadaiak csak azt tudják, amire szükségük van, és úgy vélik, ez az oktatás értelme, illetve, hogy a tudás az, ami praktikus alapot nyújt a mindennapi élethez. A fejünk majdnem összeért a térkép felett. Erőt vett rajtam a kellemetlen érzés, hogy Donald semmit sem ért abból, amit próbálok neki megmagyarázni. Tekintetével követte az ujjam, néha megállított, néha ő is megérintette a térképet, de tudtam, hogy kívül marad, kanadai illedelmességének spanyolfalával körülvéve. Soha életemben, még Angliában sem hallottam annyi udvarias frázist, annyi hálálkodást, mint Kanadában. Ha választanom kellene három dolgot, vagy esetleg ötöt, hogy mi volt itt leginkább terhemre, és van még most is, akkor ezeknek egyike a túlzott udvariaskodáshoz való alkalmazkodás. Semmi sem ijesztő annyira, mint a jóság, semmi sem ad okot annyi gyanakvásra, mint a mosoly. Donald úgy vélte, ezek a magányos ember gondolatai, hogy a magány néha elvesz inkább, mintsem adna, és téves útra vezet. Anyám azonban mindig rosszállotta a bizonytalanságomat. Úgy vélte, ezt apámtól örököltém. Ővele soha nem történt meg, mondta, hogy nem tudja, mit akar venni, ha bemeleg az üzletbe. Nem volt fontos, mi-

lyen üzlet, fűszerkereskedés vagy ruhásbolt, egyremegy. Ő csak bement, elvett, fizetett és kiment, apám pedig ottmaradt a kirakott szövetek mellett, határozatlanul, bizonytalanul, vajon a szövet minőségének, vagy az aktuális min-tának adjon elsőbbséget. Így ült Donald is az én térképem mellett, határozatlanul és bizonytalanul, betemetve nevekkkel és történelmi adatokkal, melyeket én halmoztam rá. Ellentétben anyámmal, aki higgadtan sírt. Nem tudom, hogy lehet-e így mondani, lehet-e valóban higgadtan sírni, de sem akkor, a felvétel közben, sem most, miközben a felvételt hallgatom, nem próbáltam megállapítani, mennyi ideig tartott ez. Nem tudtam eldönteni, miért sír, de biztos voltam benne, hogy először sír ilyen módon valaki előtt, és feltételezem, hogy ez, a tisztelet a fájdalom iránt, amely ömlött belőle, akadályozott meg abban, hogy megállítsam a magnetofont. Anyám zokogott és jajgatott egyre csendesebben és csendesebben, én pedig bámultam az ujjam hegyét és a csíkokat az asztalterítőn. Nem mertem felemelni a kezem, és megvakarni a homlokom a szemöldököm felett. „Folytathatjuk”, mondta anyám. Ránéztem. Egyszer megpróbáltam elmesélni Donaldnak, mit láttam azon az arcon, de nem sikerült. Tulajdonképpen minél tovább beszéltem Donaldnak, egyre kevésbé tudtam neki megmagyarázni. Az, ami első pillantásra, mikor megérkeztem Kana-dába és megismertem Donaldot, értelme szikrájának tűnt, idővel azon kép-telenségévé változott, hogy az általános fogalmakról áttérjen az egyediekre, hogy a globális elnevezéseket felcserélje a részletek felismerésére. Amíg a hor-vátokról, szerbekről és muzulmánokról, a partizánokról, usztrasákról és cset-nikekről beszélgettünk, Donald bólogatott a fejével. Tudta, mi a kelet és a nyugat, ahogyan tudta azt is, mely nagyhatalmak csapnak össze a második világháborúban, de a történelmi szigetekcskék, mint amilyen Jugoszlávia is volt, ahol keveredtek a történelmi síkok és az események fő irányai mozogtak, teljesen megzavarták, és ha valami itt, az észak-amerikai kontinensen zavaró, akkor az ember abban a pillanatban közömbös lesz. De én kitartó voltam. Ha tudnék írni, mondtam Donaldnak, leülnék, és írnék egy könyvet, de mivel nem tudok, mondtam, kénytelen vagyok beszélni. Rendben van, mondta Do-nald. Nézte a mutatóujjamat, amely úgy siklott keresztül a Balkánon, mint kés a vajon. Ha nem érted meg ezt az ösvényt, mondtam neki, ezt a süllyedést, amely egyidőben valóságos és szimbolikus is, akkor azt a másik ösvényt sem, a belsőt, amelyen a lélek, miközben körülötte minden szétesett, egészen akart maradni, állandóan elemezgetve és egyik identitásból a másikba alakulva, ak-kor nemhogy nem fogod sohasem megérteni azt az asszonyt, anyámat, de azt sem fogod megérteni, mi történik a világ ezen csücskével, ha pedig a világnak csak egyetlen része is kisiklik a tulajdonunktól, akkor kicsúszik alólunk az egész világ is. Leeresztettem a mutatóujjamat a fekete pontra, itt, mondtam, Zágrábban, ő először is szerb, később zsidó, de mindenféleképpen idegen, két-szeresen idegen, ha lehet így mondani, de mindennek ellenére úgy érzi, hogy oda tud tartozni. Amikor a németek bevonulása után az usztrasák kerültek

a hatalomra, fém lábasban vitte az ebédet első férjének, aki a többi zsidóval együtt kényszerből az utcákat tisztította. Amíg várta, hogy megegye, látta, ahogyan egy átláthatatlan függöny ereszkedik közé és a világ közé. Ismét szerbbé vált, férjével és a gyerekekkel együtt megindult Szerbiába. Először Derventába ment, mondtam és a mutatóujjammal a Száva mentén egy kisebb pontig siklottam. Ez az ő első lépése a lejtőn. Feltételezem, mondtam, hogy már akkor nem volt teljesen biztos abban, hogy ő valójában kicsoda, főleg amikor arra tanította a gyerekeit, hogy senkinek ne mondják többé azt, hogy zsidó. Azt gondolta, hogy itt, a szülőfaluja közelében megmaradhat, de az usztasák miatt, akik néhány napig a gyűjtőtáborban tartották, tovább mentek Belgrádba. A mutatóujjam ismét a Száva mellett siklott. Belgrádban a férje rokonaihoz költöztek, a Dorcolra. Nem is próbáltam megmagyarázni Donaldnak, mi az a Dorcol, legalábbis nem akkor, habár egyszer már lerajzoltam neki Belgrád és Zimony elnagyolt vázlatát, a Száva és a Duna torkolatát, és akkor biztosan besatíroztam azt a részt is, amelyen a Dorcol fekszik. A férjét hamarosan ismét táborba vitték kényszermunkára, anyám pedig folytatta a vándorlást Kruševác felé az egyre nagyobb sötétségbe, a háború sötétjébe, ami egyre nőtt. Akkoriban, meg vagyok győződve, másvalakiként élt, természetesen nem álnéven, hanem mintha egyszerre két helyen élne és az egyikről önmagát szemlélte. Nem tudta, ki kit szemlél, csak mászkált, megérintette a tyúkokat, a kiskutyát, és azon gondolkodott, vajon lesz-e valaha is még egyszer olyan az élet, mint azelőtt. Aztán, a háború után, a Belgrádban eltöltött néhány hónap után, amikor úgy látszott, ismét kezd felemelkedni a romok, az elvesztett dolgok és eltűnt személyek ellenére, szó szerint Pećbe szakadt. Ha nem tudtunk volna kijönni a siptárokkal, mondta egyszer, soha nem tudtunk volna felülkerekedni azon a sötétségen. Lehet, hogy ezt apám mondta, már nem tudom pontosan. A háború valahol véget ért, de ott, Koszovón, érezte ezt a méhében, méhének új gyümölcsében, azonban csak most kezdődött. A falak magasak voltak, a kapuk alacsonyak, az ablakokat rácsok védték. Belgrádban a rabbi adta őket össze, nem az, aki anyámból zsidót csinált a háború előtt, hanem egy másik, egy fiatalabb, habár az ember sohasem tudhatja, ha rabbiról van szó, mondtam Donaldnak, mert az állandó olvasástól mindig összeráncolódik az arcuk. Amikor pedig én születtem és elvittek Prištinába körülmételni, ahonnan lassan elfogytak és kiköltöztek a koszovói zsidók utolsó csoportjai is... Donald megállított. Először megfogta finoman a mutatóujjam. Aztán azt mondta, hogy nem beszélhetek így, anyám történetének anyámról kell szólnia, nem rólam, vagy bárki másról, de legkevésbé rólam. Ezután nem engedte el a mutatóujjam. Mindig ezt csinálom, mondtam neki, mindig magamról beszélek, ha valaki másról akarok mesélni, Donald elengedte az ujjam, és bólintott a fejével. De anyámmal másként volt: amikor ő hallgatott, én is csöndben voltam: amikor beszélt, akkor hallgattam. Most, amikor visszatérek az asztalomhoz a szobámban, sajnálom, hogy nem tettem fel neki több kér-

dést, amiért hagytam, hogy saját maga találja meg a szálakat életének darabjai között, de rettegtem, hogy valahol tévedni fogok, és ott tévedtem, hogy nem ismertem fel vágyát a megértésre, pontosabban a többlet megértésre, amelyre, habár soha nem ismerte be, apa halála óta áhítozott. Amikor apa meghalt, valójában őbenne is megállt valami: mintha nem tudta volna többé elviselni a sors csapásait és a sírok számát, melyeket látogatott. Ezek magyarázatok, mondta Donald, hagyd őt beszélni. Először láttam ilyen szenvedélyesnek. „Rendben”, mondta anyám, „megérkeztünk a Čuprijára. Visszatértem oda, ahol a háborús esztendőket töltöttem, nem ugyanarra a helyre, elég közel ahhoz, ugyanazok az emberek voltak itt. Apád a kórházban dolgozott, otthon rendelt, és hetente kétszer elment a paracini rendelőbe műteni. Késő este ért haza, megkékült ajkakkal, én pedig pöröltem, amiért nem csavarta magára jobban a takarót, amíg a fiákeren utazik. Ő hallgatott, mindig hallgatott, de soha nem voltak titkaink. Kiterítettem elébe az életemet, az övé pedig előttem hevert. Mindkettőnknek megvoltak a maga veszteségei. Ő kiakasztotta a falra a gyerekei fényképét, én az enyémet a pénztárcámban hordtam. Neki csak pár fényképe volt, valószínűleg azok, melyeket magával hozott, amikor elkezdődött a háború, én pedig két vastag albumot cipeltem magammal azokban az években, mintha így megőrizhetném az előző életemet. Néha közösen néztük őket, kezdetben csak mi ketten, később ti ketten is, te és a nővéred. Nem akartam erről egyáltalán beszélni. Čuprija kis hely, párthierarchia uralkodott, de az a másik is, tudni lehetett, ki kicsoda, az orvos is köztisztviselőnek örvendett, nem úgy, mint manapság. Ha 1961-ben, amikor munkát ajánlottak neki, Izraelben maradunk, lehet, minden másképp alakul, de nevetséges lett volna, ha én magyarázom meg neki, hol van az igazi otthona. Nem, ő Szerbiában akart maradni. Már a háború előtt is zsidó vallású szerbnek tartotta magát, itt valaha, mondta, mindene megvolt, aztán elvesztette mindenét, majd ismét megszerzett mindent, és ezért itt marad, itt, ahol egyidőben tulajdonában van annak is, ami nincs többé.” Megállítom a magnót, nyújtózkodom egyet, felkelek, lépek egyet-kettőt, megfeszítem és elengedem az izmaimat. Valaha szerettem bámulni kifelé az ablakon, de akkor egy téren laktam, egy emeletes házban, és bármikor kinéztem, mindig történt valami: egy asszony átment az utcán, kutya állt a járdaszegélyen, széllelkésekben hajladoztak a fa koronái, villogtak az irányjelzők az alkonyatban. Mindig sajnáltam, hogy nem tudok írni, és nem tudom lejegyezni mindezeket a történeteket, melyek naponta lejátszódtak. Itt pedig, ami nem ugyanaz az „itt”, melyet anyám említett, nincsenek történetek, semmi látnivaló nincs, az egész város periféria, nincs igazi központ, nincsenek terek, csak kereszteződések vannak és bevásárlóközpontok. Láthatatlan az élet. Noha lassan már két éve lakom ebben a házban, még egyetlen szomszédommal sem ismerkedtem meg. Láttam a kutyáikat, előbb a kiskutyákat aztán a kutyákat, néha szándékosan elmentem a kerítés mellett, hogy megugattassam őket, de a szomszédok soha nem jelentek meg. A kövér

nő, aki egyszer kiteregette a ruhákat, bárki lehetett, mosónő például, vagy rokon Manitobából. Bármikor keltem fel, az újság már a levélszekrényben volt. A postás délelőtt jött, amikor a munkahelyemen voltam. A gázvállalat alkalmazottja kéthavonta hagyott egy üzenetet, hogy határozzak meg időpontot, mikor bírja leolvasni és felírni a gázóra állását. Szombaton délután, néha munkanapokon is megjelentek a Jehova tanúi. Egyszer valaki egy jótékony nyereményjáték szelvényeit akarta eladni, a nő pedig fején baseballsapkával ingyenes árumintákat kínált, amennyiben válaszolok a mindennap használt levelekről és ételízesítőkről szóló kérdőívre. Udvarias mosolyt váltottunk, és lassan becsuktam az ajtót. Apám azonban nem értelmezte volna ezt ilyen szigorúan. Számára az volt az élet, amit kapott, ami elkerülhetetlen és amit el kell fogadni, én akkor ezt magamban a tragédiából származó erő hatásaként magyaráztam, nem tudva azt, amit ma már tudok, hogy a tragédia okozta sérülések soha nem gyógyulnak be, bizonyos hiányok soha nem pótolhatók. Anyám biztos ugyanezt mondta volna. Csak most értem meg, milyen törekények voltak, milyen fájdalmat okozott neki minden eltávozásom, nem a sebet, hanem az ürességet szakítva fel, melyet semmiféle szavak nem tudtak betölteni. Lehet, hogy mindig így van, amikor eltávozunk a szüleinktől, lehet, hogy a legkisebb cserbenhagyás is ugyanezt a benyomást kelti, de mindez nem enyhíti a bűntudatomat. Donald ismét felháborodott. Ti, európaiak, mondta, valódi kétbalkezesek vagytok, és állandóan azt hiszitek, az élet gyűjtésből áll, ahogyan egyesek bélyeget gyűjtenek. Ki gyűjt itt bélyegeket? Az öregek. Élveztem a haragját. Segített nekem abban, hogy ha rövid időre is, elhiggyem, hogy érző emberekkel vagyok körülvéve, és nem kell reszketnem a túlzott udvariasságtól, ami biztosan egyik a három, vagy az öt dolog közül, melyekhez legnehezebben szoktam hozzá, mióta Kanadába érkeztem. Anyám nem mutatta ki a mérgét. Hordozta magában, mindaddig, amíg nem változott fájdalommal és keserűséggé. Reggel mégis első lett volna a konyhában, begyűjtött volna a kályhába, elment volna újságért, kenyérért és tejért a karikás szemei ellenére is. Hordozta magában akkor is, amikor a nappali szoba asztalánál ült, szemben a mikrofonnal, habár biztos vagyok benne, hogy az nem ugyanaz a fájdalom volt. Nyomkodom a gombokat a magnetofonon. „Egy háború előtti gyártulajdonos villájában laktunk”, mondta anyám. „Nekünk kellett volna az ő lakóiknak lennünk, de valójában ők voltak a mi lakóink. Egy szobában laktak, mi pedig az összes többiben. A konyhát megosztottuk. Furcsán éreztem magam, miközben lépkedtem a házhoz keresztül, amelyik nem volt az enyém, mintha minden lépésemmel más pogácsájából szakítanék. Később, Zimonyban, amíg arra vártunk, hogy felépüljön a ház, amelyben lakást ígértek nekünk, ez a ház, ez a lakás, bérelt, átmeneti szobákban laktunk, mégsem tudtam megszabadulni ettől az érzéstől. De előtte, Cúprijában, mást éreztem. Azt éreztem, milyen mogorvák lettek az emberek, mintha többé senki nem hinne senkiben, mintha nem lenne többé kegyelem. És nem is volt. Az élet a háború

előttre és az időtlen idejére osztódott. Akárhányszor mentünk moziba, szédülten lépkedtem. Apád támogatott, én pedig megérintettem a te hajadat, a nővéredét, majd pedig a saját hajamat. Akkora világ húzódott ott valahol, a sötétségen kívül, hogy nem lehetett elviselni. Apád csak mosolygott, erősen szorította a karomat, és viszonzta a járókelők köszönéseit, miközben az én lábaim remegtek. Lehet, hogy ma ezt nem lehet megérteni, lehet, hogy én sem tudom megérteni, de akkor azt gondoltam, hogy az élet soha többé nem lesz élet. Havonta egyszer körbejártam a gyerekeim sírját, és akkor, egyedül a sírdombok felett, nem tudtam mit csináljak, melyik istenhez imádkozzam, melyiket vádoljam, gyertyát gyújtsak, vagy pedig köveket rakjak a sírköveikre. Végül mind a kettőt megcsináltam. És ha tudtam volna valami harmadikat is, akkor azt is megcsinálom, mert mi a különbség? Ha a szív tudja, tudni fogja; ha nem, nincs gyertya, amelyik nem fog elaludni, nincs kavics, mely nem fog szétporladni. Mit akartam mondani? Megállhatunk egy pillanatra?” Hallom a hangom, de nem értem a szavakat. Arra gondolok, biztosan így hallatszik annak az embernek a hangja, aki az asztal alatt guggol, ahol én biztosan nem voltam. „Jól van”, mondta anyám és felállt. Beütötte kezét vagy a térdét az asztalba, lehet a kezét is meg a térdét is, mert két tompa zajt hallottam. Ismét hallom a hangom, és nem értem a szavakat. Donald ebben ki tudja milyen rejtett értelmet találna. Odanyomom a fülem egészen a magnetofon hangszórójához, nem hallom-e meg anyám lépéseit, az ajtó nyitódását és csukódását, vagy legalább tenyerének egyenletes zaját, miközben az összegyűródött szoknyáját igazgatja. És amíg hallom a magnó nyikorgását, pontosan tudom, hány lépést kellett megtennie, hogy kimenjen a nappaliból, kilépjen az előszobába, az előszobából bemenjen a konyhába. Ott becsukott szemmel is keresztül tudtam menni az egész lakáson, anélkül, hogy valamihez is hozzáérnék. Itt pedig, ahol a tér sohasem lett csak az enyém, tekintet nélkül a ház szegényességére, mindig beleütközöm valamibe, ott keresem a kapcsolókat, ahol nincsenek, lehajolok akkor, amikor ki kell húznom magam, tolom az ajtót, ahelyett, hogy húznám, elfordulok, amikor egyenesen kellene mennem. A korongok forognak, a szalag megfeszül. Fáradt vagyok. „Ne beszélj nekem a fáradságról”, mondja anyám. Döböntem bámulok a magnóra. Semmilyen jel nem utal arra, hogy folytattuk a felvételt, hogy visszajött volna a konyhából, hogy új nap virradt volna fel. Véletlen, mondaná önhitt mosollyal Donald, de nem tudna meggyőzni. Tudom, mit mondana. Azt állítaná, hogy semmi sem véletlen, még az sem, hogy tizenhat év után anyám válaszol a ki nem mondott gondolataimra. Donald bólintana a fejével. Ti, európaiak, mondaná, mindig azt hiszitek, hogy az élet több annál, mint aminek látszik, hogy minden tükör mögött létezik egy párhuzamos világ. Nem, válaszolnám, mi csupán hiszünk abban, hogy nem minden felület átlátszó, és néha mögéjük kell tekinteni, hogy megtudjuk, mi rejlik a mélyben.

Fordította: VIRÁG FLÓRA

BOŠKO KRSTIĆ

Egy bérpalota rejtélye

Beringer Jozefa, Jakab nővére, aki örökre vénkisasszony maradt, életének utolsó napjait Szabadkán, az előkelő sétaerdei öregek otthonában töltötte. Az olcsónak nem mondható, haláláig szóló elhelyezésre egyik kisebb ingatlanának átengedése jogán tett szert, mely az utolsó tulajdonában maradt bérház volt, s jó fekvésű helyen, a Radić testvérekről elnevezett utcában épült. Az otthonban vaskos, ódivatú regények olvasásával – tekintet nélkül azok nyelvére (német, magyar vagy szerb nyelven egyaránt íródhattak) – teltek napjai. Az otthon többi lakóját és a személyzetet egyaránt gögös távolságtartással kezelte. Az ifjú Aldint is csupán egy nagy tekintéllyel bíró zsidó család – mindkettőjük régi ismerőse – közbenjárásának következtében volt hajlandó fogadni az otthon klubhelyiségében, ahol egy, az érvényes házirenddel ellentétes egyezség következtében, mely Jozefa kisasszony és az igazgatóság között köttetett, kimondottan édes kávékat szolgált fel számukra az egyik konyhalány. Jozefa, mint a legtöbb nő, aki az őt körülvevő férfiak sokasága ellenére végül is magára maradt, egy percig sem leplezte az éppen férjhez menni készülő konyhalány iránti megvetését, mint ahogy valószínűleg lenézett minden más aszszonyt, akinek az övétől eltérő sorsot rendelt a mindenható. Aldint is bizalmatlanul szemlélte, a fiatalember zavarát arra használta fel, hogy az kérdései nyomán lemeztelenedjék, s átengedje a beszélgetés irányítását az ő vasakarátának. Aldin azonban már az öreg hölgy pusztá tekintetétől megborzongott, mely a rövidlátók leplezetlen tolakodásával látott neki cipőit, körmeit, mandzsettáit és nyakkendője állapotának tüzetes vizsgálatához. Ő maga azonban mindvégig rejtve maradt az ifjú előtt, s akár valami élő mauzóleum őrizte gyűrt ruháinak redőit mögött valaha gyönyörű testének emlékét, olyannyira, hogy a szövethalomból csak a fej körvonalai türemkedhettek elő, de azok is jórészt rejtve maradtak a hatalmas, enyhén sötétített tónusú szemüveg vastag kerete mögött. Maga volt a testét levetkezett lélek. Csak a belőle áradó, gardróbszekrényeket idéző, ódon illat emlékeztetett élő mivoltára. Rezzentelen arccal, anélkül, hogy egy pillanatra is teret engedett volna a benne zajló emlékek kitörésének, hallgatta végig Aldin történetét, melyet az ifjú már közös ismerőseiknek is elmesélt, s melyet az ő jóvoltukból az öreg hölgy is már jónéhányszor meghallgathatott, mígnem végül rászánta magát a személyes találkozásra. Az egyik fülét az ifjú felé fordítva mustrálta annak magyar kiejtését. Érzelmek azonban továbbra is titokban maradtak.

– Jakab éppen azután betegedett meg, hogy a szabadkai bérpalotánk keleti ablakai előtt – a Rudics sarkán – felépítették az új városházát – sziszegve kezdett bele mondókájába Jozefa, miután meggyőződött arról, hogy kettőjük közül immár csak ő kerekedhet felül e beszélgetésben. – Úgy hiszem, ez a gyalázat, mármint, hogy azt az átkozott palotát pontosan a mi orrunk alá építették, a városi főépítész feleségének a bosszúja volt, méghozzá azért, mert Jakab nem az ő férjével építette a családi házunkat. Igen mélyen érintette, mondhatni szíven találta Jakab testvéremet az a hatalmas – a világ ezen felének legnagyobb – építménye, amely elrejtette a napot ablakaink elől. Nemcsak azért a komor hangulatért, amely kétemeletes házunk minden bérlakásában eluralkodott, vagy mert jelentősen csökkent a lakbér és az emberek érdeklődése (kevésbé volt már érdemes nálunk lakni), hanem azért is, mert lakásunkba a sötétség, a szomorúság és a betegség költözött be. A városi mérnök bosszúját mint súlyos sértést élte meg Jakab, túlzottnak és teljességében igaztalannak érezte, dicsőségre éhes felesége primitív szeszélyét látta benne. Az állam szétesőben volt, a császárság megingott – igen, mindannyian éreztük ezt – és mindeközben, egy város legközpontjában, amelyről igazán nem lehetett tudni, mi lesz a sorsa az előttünk álló háborúban, kié lesz azt követően, városházát építenek: a legnagyobbat, legdrágábbat és legszebbet. Tudja, fiatalember, sok ijedt emberrel találkoztam, olyanokkal, akik félelemből építenek, azért, hogy nyomot hagyjanak maguk mögött; de sok olyannal is találkoztam, akik ugyanazon félelemtől hajtva nem építenek semmit, sőt rombolnak. A szabadkai városháza, a városi adminisztráció fellegvára úgy épült fel, akár egy jel, a jele valaminek, amit akkor nem értettünk meg, de ami – homályosan sejtettük – a későbbiekben majd világossá válik: vajon egy adott tér végét vagy egy másik kezdetét jelentette-e; vagy egy időszak végét és egy másmilyen kezdetét; esetleg útjelzés volt a keletről nyugat felé vezető úton vagy az északról dél felé haladón; vagy megfordítva? Az ide vezető utak jelzője-e vagy azoké, amelyek elfelé vezetnek innen? Segítette-e az ideérkezőket vagy távozásra vette rá őket? A szabadkai városháza egy halála előtt álló beteg bolondos, fájdalom nélküli és boldog pillanatra emlékeztetett, amely túléli a haldoklót és sokkal később megismétlődik majd egészen másmilyen embereknek. Jakab miatta maradt napfény nélkül. Lehet, hogy addig is ott pislákoltt benne a betegség, de súlyos tuberkulózis formájában azután lobbant benne lánggra, hogy felépítették azt a palotát. Teljesen megváltozott. Eleinte órákig bámulta az új városháza kék termének ablakait – csak egy szűk utca választotta el az ő szobájától –, valamiféle beteges elégedettséggel figyelve az ott zajló fogadásokat, amelyeken, természetesen, gyakran látta a főmérnököt és annak primitív feleségét. Őket gyűlölte, a palotát csodálta. Ahelyett, hogy a nagy, városi parkot csodálta volna tulipánjainak rendezett ágyásaival és a galagonyák vastag hűvösével – addig az volt a házunk előtt –, Jakab az új városi kastély sötét vagy kivilágított ablakaiba bámult, és

sorvadni kezdett. Sorvadni attól az összetűzéstől, amely tönkretette a lelket: a gyűlöletől az emberek és a csodálattól a palota iránt.

Az ifjú Aldint igencsak felizgatták a Jozefa kisasszony által mondottak. Beringerek bérpalotája – tudomása szerint – nem állhatott a Rudics báró utcájának sarkán, és persze nem választhatta el pusztán egy utcányi az új városházától, sőt, ez az új palota sem épülhetett azon a helyen, ahova azt az öreg hölgy elbeszélésében állította. Kényszeredetten, s némi bizonytalansággal a hangjában, mert a kisasszony kifürkészhetetlen szeszélyességét nem szerette volna maga ellen fordítani, nehogy még sértődötten félbehagyja az elbeszélést, vetette fel a következőket:

– Bocsásson meg, de azt gondolom, hogy félreértettem. Az új városháza a régi helyére épült a legnagyobb téren. Nem értem, hogy akkor hol helyezkedett el az önök palotája? És azt sem, hogyan takarhatta el a városháza az önök ablakait? Különösen pedig azt nem értem, miként figyelhette Jakab úr meglehetősen könnyen azt, ami a kék teremben történik, amikor az ő ablakai egy másik térre nyíltak?

– Maga, fiatalember, nyilvánvalóan nem szabadkai. Nem ismeri kellőképpen a várost – szakította félbe Jozefa kisasszony.

– Nem, valóban nem, illetve igen, apró gyerekkorom óta itt élek – mentegetőzött a továbbra is a bizonytalankodó Aldin, miközben magában már rég megbánta, hogy okoskodásával félbeszakította az öreg hölgy meséjét.

– De különben, még ha itt született volna is – mormolta maga elé az újra magába zárkózni látszó Jozefa –, akkor sem elég idős ahhoz, hogy kellőképpen ismerhessen egy várost. Sem a városházát. Fiatalember, a városháza már több országot változtatott meg, mint amennyit maga valaha is beutazhat. A világ változik körülötte, de „ő” mindig ugyanolyan és ugyanott marad. Mi magunk, ugye, attól függően, hogyan változtak az idők, változtunk, másképpen viselkedtünk. Azután szinte mindannyian szégyelltük magunkat. Megérti majd – föltéve, ha elég hosszan fog élni –, hogy a város nem éppen úgy néz ki, ahogyan maga látja, mert mások is nézik, és a maguk módján látják. A város tulajdonképpen egyik pillanatban ilyen, a másikban olyan, és lehet, hogy egyikünk sem ismeri valódi arcát. A mi kétemeletes bérházunk éppen ott áll, a Rudics báró utcájának sarkán, és ablakaiból az én szerencsétlen Jakab testvérem órákon át nézte a kék termet, miközben sorvadozott. Hát valóban nem képes ezt megérteni? Istenem, annyi egyszerű dolog mellett megyünk el, és mindenki a maga módján látja. Úgy gondolom, hogy elég ennyi, amennyit elmeséltem magának. A többire következtessen egyedül. És a Beringer-kastély? Soha nem voltam ott, és a többiek is jobban tették volna, ha nem járnak oda. Akkor is tudtam, hogy a kastély is és az összes major és szállás, amit a homokon és a feketeföldön építettek, csak délibáb. A Beringer – amint hallottam –

először szörnyen tönkrement, még égett is. Később ledöntötték, akár a többi kastélyt. Nem jöttek ki egymással a házak és az emberek.

A hölgy mogorván magához rendelte a konyhalányt, megmarkolta botját, s Aldin búcsúszavára csak a tekintetével feelve, arcán némi undorral hagyta, hogy a lány belékaroljon, s lassú, nehéz léptekkel a lifthez vezesse. Az ifjú Aldin tekintete még hosszasan időzött azon a fémajtón, amely mögött Jozefa kisasszony és kísérője vélhetően a magasba szálltak.

*

Egy, a budai vár impozáns épületében székelő Széchényi-könyvtár igen gazdag gyűjteményében folytatott érdekesítő – bár a Beringer-kastélyról készült fénykép vagy festmény fellelésének tekintetében eredménytelenül végződő – kutatást követően az ifjú Aldin egyik idősödő barátjával, aki egy-egy fénykép előhívásával vagy egy-egy dokumentum fénymásolásával – lévén a könyvtár fotográfia részlegének alkalmazottja – már huzamosabb ideje serénykedett kutatásainak előremozdításában, ebédelni indult. E barát, hogy egy kicsit felvidítsa, azzal kecsegtette, hogy az ebédet egy számára minden bizonnyal érdekesítő helyen fogják elkölteni. Átfurikáztak hát a pesti oldalra. Az Erzsébet-híd alatt leparkoltak, s ekkor Aldin arra gondolt, hogy minden bizonnyal a közeli Mátyás Pince lesz a barátja által kiszemelt ebédelő hely, ahova ő is – akár a többi turista – szívesen be-betért Budapestre való felutazásainak első éveiben. Most azonban mégsem ez a nagyhírű és ennek megfelelően drága pincéletterem volt az Aldin számára kiszemelt helyszín, így útjukat tovább folytatták az aluljárón át, a Váci utcáig, majd az első, jobbkéz felől eső mellékutca következett, onnan balra fordultak, a város szívében kanyargó Kígyó udvarba, mely a Ferenciek terére futva ki torkollik a Kossuth Lajos utcába. Ám már rövidebb az exkluzív butikok tarkította Kígyó udvar vége előtt megálltak a nekik éppen balkéz felől eső, 2. számú épület előtt, ahol is a fotográfus a szűk bejárat felé invitálta vendégét. Benn egy szívélyes, még tanuló éveit taposó pincér fogadta őket, aki a teli szeparék között ügyesen lavírozva – szemmel láthatóan beavatottként – kalauzolta őket előre lefoglalt asztalukhoz. Aldin hamar észrevette, hogy az ízléses faboritással elkülönített fülkék mindegyikének falán nehéz tölgykeretbe foglalt festmények díszelnek, melyek egy-egy történelmi magyar várost ábrázolnak. Elégedett mosoly ült ki arcára, amikor a számukra fenntartott asztal felett szeretett városának magyar nevét pillantotta meg a kép alján: „Szabadka”. Éppen meg akarta köszönni barátja figyelmességét, amikor is hirtelen nem várt felismerés tapasztotta a képhez tekintetét. A festmény tényleg az ő városát, pontosabban az új városházát ábrázolta, azonban a városháza itt azon a helyen áll, ahol ma a Dušan Radić építette ház található. A többi elem látszólag stimmel: a távolban a Katedrális

tornyai, előtérben a régi főtér, közepén a Szentháromság-szoborral, amit a vilamos nyomvonalra övez, s alulról egy régi szerelvény is bekúszik a képbe, ám a kék tanácsterem ablakaival, a szűk Rudics utca felől egy hatalmas kétemeletes bérpalota néz farkasszemet. A palota, amelyről Jozefa Beringer mesélt. Az egész képet napfény árasztja el, ám a nap itt észak felől süt, ahonnan a valóságban soha nem éri fény a várost.

Aldin fotográfus barátja később a következőket nyomozta ki: a Kígyó udvar 2-ben lévő Apostolok Kávéházát Förster János nyitotta meg 1902-ben, ám 1913-ban felújították, a városokat bemutató festmények is ekkor készülhettek – ezt a városháza épületének 1912-es ábrázolása is alátámasztja. A kávéház épületének tervezője Gattarnger Oszkár volt, a festményeket pedig Hauswirth Ödön készítette.

Városába visszatérve Aldin ismerősei révén ismét találkozni szeretett volna Beringer Jozefával, ám azok sajnálattal tudatták vele, hogy a kisasszony néhány nappal hazatérése előtt elhunyt. A műemlékvédelmi hivatalban azt mondták neki, hogy az általa keresett épület sem az öreg hölgy által elmesélteknek, sem a pesti kávéházban megfestetteknek megfelelően soha nem is létezett a városban.

(Részlet A Beringer-kastély c. regényből. A szövegben található párbeszéd a regény szerb nyelvű kiadásában – az eredeti szerzői szándékának megfelelően, Lovas Ildikó értő tolmácsolásának köszönhetően – magyar nyelven jelent meg. A narrációt Thewrewk Sophie magyarította.)

VIKTORIJA ALADŽIĆ

Bűvkör

Az este nem jött álom a szememre. Hosszú perceken át figyeltem az ablaküveget határoló keret fáján kapirgáló szelet. A nappali forróság után még az önmagában gyönyörködő természetnek ezek az erőfitogtatóan tolakodó neki-buzdulásai is üdítően hatottak rám. Úgy éreztem, hogy ilyen körülmények közepette csak jól eshet az alvás, ezért – minden kimerültségem ellenére – a lehető legtovább szerettem volna nyújtani a félálom kínálta örömteli lebegést, s igyekeztem minél későbbre hagyni az álom mélyebb bugyrai közé történő alászállást. A szoba ajtajának csikordulása vetett véget szendergésemnek. Komor arcú, idősödő férfi lépte át a küszöböt, hogy néhány lépés megtétele után az ágyam mellé álljon.

„A kör bezárult körülötted. Nem szokásom senkit sem figyelmeztetni, hálás lehetsz hát, hogy most az egyszer kivételt teszek,” mentegetőzött határozott, már-már kihívó hanghordozással, mintha azt kívánta volna a tudomásomra hozni, hogy nem szolgáltam rá e megtiszteltetésre, majd sarkon fordult és elsietett. A bénult némaság pillanatai után érezni kezdtem, ahogy a fejem búbjából kiindulva a nyakcsigolyáimon át borzongás fut végig a gerincemen, majd hirtelen fájó görcsbe merevedtek a hátizmaim. Hogy ellazuljak, egy kicsit megráztam magam, de ugyanaz a mozdulatsor – vagy talán a minden ok nélkül rámtörő ismeretlentől való félelem – a torkomban valami idegen, remegtető indulatot keltett életre, mely hamarosan egész testemet birtokába kerítette. Ugyanakkor teljes lényemet addig ismeretlen, nyugtató vonzalom járta át, s ezt akár a távozó egy-egy tétova kézmozdulatának is köszönhettem.

Ezt követően – álmomban – egy hatalmas kikötő dokkjai közt találtam magam. Fel-alá sétáltam a hullámok mardosta mólón, amikor tőlem vagy húsz lépésnyire Petrát véltem felfedezni a félhomályban. Egy pillanatig sem próbáltam leplezni azon való önfeledt csodálkozásomat, hogy a véletlen egy ilyen átokverte helyen is egymás karjai közé kergethet bennünket. Neki azonban – még mielőtt megérinthessem volna – sikerült egy hideg kézmozdulattal megálljt parancsolnia lendületemnek. Jó ideig elutasító tekintettel merengett a semmibe, majd, némi számon kérő éllel hangjában mellemnek szegezte a kérdést: „Bizonyára már téged is felkeresett?” Rémülten sütöttem le a szemem, bár szavaiból kiérezhető volt, hogy nem vár feleletet. Közelebb léptem hozzá, azt remélvén, hogy a köztünk lévő távolság ekképpen történő legyűrése benne is felidézi azoknak az ajkaknak a bőr bársonyos pihéin hagyott lenyomatát, és ez majd az ő viselkedését is képes lesz visszaterelni a normális kerékvágásba,

s így már nem lesz akadálya, hogy összeülkezve vonuljunk el néhány korty italra, és végre jól kibeszélgethessük magunkat.

„Ne érj hozzám... Hamarosan találkozunk, de most hagyj magamra!” szabtak hirtelen felharsanó szavai újfent gátat bontakozó mozdulatomnak. Mondandójának ismét egy elutasító kézmozdulattal adott nyomatékot, majd eltűnt a körülöttünk kavargó szél által a szemerkélő eső és a hullámozó tenger cseppjeiből vegyített ködfüggöny mögött. Én még sokáig mozdulni sem tudtam a döbbenettől, csak némán figyeltem a testemből lassan elszivárgó erőt. Ezek után már nem történhetett velem semmi jó. A kezemből sorra kifordultak a tárgyak. Ételeim szénné égtek, almáriumom polca a legmélyebb áhítat közepette omlott az alatta sorakozó pohárkészletre, a romok eltakarítása nyomán újamból kiserkent a vér. Nap nap után kínzó fejfájás gyötört. Percről percre nagyobbodott bennem a kitörni vágyó indulat. Az idő előrehaladtával egyre kevesebb önuralomról voltam képes tanúságot tenni, miközben – hogy elejét vegyem az újabb és újabb szerencsétlenségnek – a legapróbb dolog elvégzésére is akkora erőbevetéssel próbáltam összpontosítani, hogy végül e görcsös erőfeszítésekbe betegedtem bele. Egyik este – mikor már ágyba döntött a tehetetlenség – az az ötletem támadt, hogy talán némi női csalafintasággal mögéje lehetne kukkantani a történéseknek. Ezt követően napokon át azon ügyködtem, hogy tekintetemet az ajtó felé fordítva minél tovább meg tudjam magam tartani a félálom gyengén ringató hullámfelszínén. Közben a legapróbb zörrejbe is beleremegtem. A napokon át tartó kialvatlanságtól elgyötörve hirtelen arra eszméltem, hogy valaki figyel. Látogatóm ezúttal mosolygott. „Régóta állsz itt?” kérdeztem.

„Csak néhány perce”, felelte. Kicsit összebb húztam magam, hogy a számára is jusson hely az ágyban. Szó nélkül mellém feküdt, de a mosoly továbbra sem tűnt el a szája sarkából. Még hajnal előtt felébredtem, felkönyökölttem a szétzilált ágyneműből és megkérdeztem tőle, hogy előző találkozásunkkor elhangzott figyelmeztetését hogy kellett volna értelmezniem. Elmosolyodott és ezt mondta: „Nem is tudom, végül is te találtál ki mindkettőnket.”

Lutri

Egy forró augusztusi reggelen Segghfejy a lakásául szolgáló fakó bérház sötétlő kaputorkából kezében egy nagy műgonddal megrajzolt számokkal teli rózsaszínű papírdarabkával lépett ki a verőfényes utcára. Néhány pillanatig még hunyorgott a számára oly szokatlan napfénytől, majd a közeli park felé vette az irányt. A fák hűse alá érve letelepedett az első padra, és zakójának belső zsebéből a madarak számára odakészített magvakat halászott elő. Körös

körül izzott a levegő. A hervatag lomberdő sem nyújtott igazán enyhét. Az egész város esőért kiáltott: az utcákat vastag, puha porréteg lepte be, melyben csak a mezítelen gyermeki talpak gazdái leltek örömet; az emberek, az állatok és a férgek sokasága egyaránt a pokolba kívánta már a mindent felperzselő augusztusi napot.

Az utca másik vége felől gyors léptekkel, gyakran meg-meg fordulva Pendlicsek közeledett, aki éppen a Sorskereket toltta maga előtt. Lazán meghajolt Segghfejy előtt mikor a padhoz ért, s maga is helyet foglalt, hogy azon nyomban el is nyomja a buzgóság. Segghfejy, miközben folytatta a madarak etetését, érezte a teste Sorskerék felé eső részéből szétáradó forróságot. Felállt, hagyta, hogy földre hulljon kezéből a szotyolászacskó, hagyta, hogy a magvak szerte guruljanak a földön, s óvatosan Pendlicsek fölé hajolt. Miután meggyőződött arról, hogy a férfi nem ébredt fel, közelebb húzódott a Sorskerékhez, hogy egy hangtalan, puha csókot lehelhessen a fémkalitka hús felületére.

Közben Pendlicsek is felriadt álmából, megrázta magát, s a zörgő Sorskereket maga után húzva futólépésben távozott a parkból. Segghfejy figyelte, hogyan távolodnak, majd miután kikerültek látómezejéből felállt, s hátra-szegett fejvel a közeli kávéházba indult, hogy átlapozza a helyi újság reggeli kiadását.

Bartolomi úr, a tulajdonos, éppen a bárpult fényesítésével foglalatoskodott, amikor Segghfejy belépett a terembe. Jobb kezével egy üveg sört halászott elő a pult alól, bal kezével azonban tovább folytatta a tisztogatást. Segghfejy a sörrel egy szó nélkül vonult el a sarokban lévő törzsasztalához. A kávéházban egyéb iránt már rég a reggeli fekete szürcsölésével múlatta az időt a tisztelt publikum, így például Keményi, Bhűn úr és a Tojáscvikkeres Ember. Segghfejy éppenhogy csak kényelembe helyezte magát, amikor hangos trécselés közepette Cetmann és Margaréta is megérkezett:

- Ezúttal biztosan sikerül.
- Italt mindenkinek, Bartolomikám, ma én fizetek!
- Rájöttünk a nyerő kombinációra.
- Az elmúlt huszonnégy esztendő minden húzását kielemeztük.
- Elutazunk! Elutazunk!

A tulajdonosnak némi méltatlankodás ült ki az arcára, miközben kiszolgálta vendégeit. A húzás napjának közeledtével évről évre megismétlődtek az ehhez hasonló beszélgetések, melyek aztán könnyen hangos torzsalkodásba torkoltak. Minden héten volt ugyan lutri, de évente csupán egyszer, augusztus közepén került sor a déltengeri hajóúttal megspékelt fődíj kisorsolására. A városka polgárai azonban csak igen ritkán mozdultak ki otthonukból, őket pedig még ennél is ritkábban kereste fel bárki idegen, így aztán e jeles esemény nem bonyolódhatott le nagy izgalmak és a még nagyobb veszekedések nélkül.

Cetmann hátrafordult, majd fejét a vállai közé süllyesztve csalódottan méregette az idegesen toporgó Margarétát, aki csordultig teletöltött poharát oly görcsösen markolta meg, hogy italának néhány csöppje a frissen fényezett bárpultra hullott. Bartolomi úr belebámult a szórakozott leány képébe, majd aznap első ízben, szólásra szánta el magát: „Hiába minden fröcsögés kisaszszonyka. Ön még aligha érezhette a saját bőréen a sors leheletét, de minden önfeledtsége ellenére lesz még része benne. Minden bizonnyal nem ártana elutaznia innen, hisz szemmel láthatólag a mi városkánk nem Önnek való. Látja ezeket a cseppeket itt a politúron? Olyanok, akár egy krónika tintafoltjai az üres papíron, akár a hebehurgyán elpazarolt írószer, mellyel oldalakat lehetett volna teleróni. Ideje lenne már valamit kezdenie önmagával. Befogni valami igazán az Ön tehetségéhez méltó dologba, ahogy jómagam is már évek óta jegyezgetem e város történetét, mert a teremtőtől kapott feles energiát álmodozás helyét illendőbb hasznos tevékenységre fordítani.”

– Aztán kinek a hasznát kellene...” – vágott volna vissza Margaréta.

De közben Cetmann belekezdett a saját kis történetébe: „Egyszer egy hajón utaztam. Rettenetesen hideg volt, én azonban mégis az egész éjszakát kinn töltöttem egy pokrócba burkolózva a fedélzeten. Most azonban sokkal távolabb fogunk...”

„...jutni.” vélte lezárni a mondatot Bhűn úr.

„Nekem pedig nem kell átöltözni soha...”, kotyogott közbe Dauer asszony, aki akkortájt esett be a terembe, s foglalt helyet az egyik asztalnál.

„...többé.” Rekesztette be újfenn Bhűn úr a rövidre sikeredett eszmefuttatást.

Dauer asszony közben felállt, s mint aki nem vette észre, hogy a Tojáscvikkeres Ember tekintete éppen az ő ülepén állapotodott meg, odabillegett a pulthoz: „Ha én nyernék, vissza nem jönnék soha...”

„Azt beszélük, hogy a felügyelő-bizottság képviselője már megérkezett”, vetette közbe Bartolomi úr, „engem már csak az érdekelne, hogy ki fogja fedezni e tiszteletré méltó bizottsági tag szállodaköltségeit... Mintha mi magunk nem lennénk képesek lebonyolítani a húzást”.

„Szükség van rá, a visszaélések miatt”, felelt vissza Dauer asszony.

„Még hogy a visszaélések miatt. Mintha bárki is garantálni tudná a dolog tisztaságát. Pénzzel mindent el lehet intézni,” morogta maga elé Bartolomi úr, és a hátsó ajtón át elhagyta a helyiséget.

Még ki sem ért igazán, amikor a bejárati ajtóban megjelent a Sorskerék. Pendlicsek azonban sehogyan sem volt képes a méltóságteljesen terpeszkedő szerkezetet átlendíteni a küszöbön. Cetmann, Segghfejj és a Tojáscvikkeres Ember kellett, hogy kisegítsék. Négyesben már szinte gond nélkül át tudtak vergődni vele a terem végéből nyíló szobácskáig, ahol már minden gondosan elő volt készítve a másnapi sorsoláshoz.

Alighogy helyére került a Sorskerék, hogy átvegye aznapi postáját, amely – a többiek számára rejtélyes okból – már évek óta a kávéház címére érkezett, Kowalsky úr is belépett a terembe. Az erőteljesen őszülő, ingamozgású, magas, szikár úriember volt talán az egyetlen e városkában, kinek a múltjáról semmi bizonyosat nem lehetett tudni. Az egzotikusabbnál egzotikusabb helyekről érkező levelek azonban sejtetni engedték, hogy ez esetben nem kis dolgok maradnak homályban. Folyt is az ügyben a lázas találgatás... Bartolomi úr úgy tartotta, hogy egy valamirevaló kávéház nem lehet híján a reprezentatív levelezésnek, így szívesen vette át a *Tc. Kowalsky* címzésű borítékokat, hisz az ő nevére többnyire csak számlák érkeztek.

A húzásra másnap délelőtt tíz órakor került volna sor, de már fél tízkor tele volt a terem emberekkel, akik kíváncsian méregették a sorsolási bizottság szállingózó tagjait. A felügyelő-bizottság képviselője kivételével mindenki meg is érkezett a kellő időre. Néhány perccel tíz után Bartolomi úr jelent meg a szobácska ajtajába, és magához intette Cetmant. Rövid sustorgás után ez utóbbi sarkon fordult és elrohant a szálloda irányába. Fél tizenegy előtt négy perccel a felügyelő-bizottság képviselője, egy véresszemű, gyűröttképű úr is megérkezett, így a sorsolási bizottság fél óra késés után elvonulhatott és a Bartolomi úr által gondosan bezárt ajtó mögött hozzáláthatott a munkához.

A következő félóra várakozás pattanásig feszítette a helyzetet, de Bartolomi úr valami rejtélyes okból kifolyólag csak nem jelent meg a húzás eredményét képező számsorral. Amikor végül is előkerült, a kezében lévő táblácskán számok helyett a következő felírat díszelgett: „A tisztelt egybegyűlték tudomására hozatik, hogy a lutri számainak kisorsolását bizonyos, a húzás menetét befolyásolható okok miatt kénytelenek vagyunk máskorra halasztani, ezért az ez évi fődíj kisorsolására egybegyűlt tisztelt jelenlévők elnézéséért esedezünk. A sorsolás tisztaságáért felelős bizottság megállapította, hogy a Sorskerék forgódobja ismeretlen kezek manipulációjának esett áldozatul, minek bekövetkezte további vizsgálatotigényel, ugyanakkor azt is konstatálni voltunk kénytelenek, hogy a Sorskerék jelen állapotában alkalmatlan a húzás lebonyolítására, így a sorsolás menete, mindaddig, amíg a keletkezett hiba el nem hárul, illetve amíg a tettes kilétére fény nem derül, felfüggesztetik.”

A történetet követően Bartolomi úr kávéháza teljesen elnéptelenedett. Még *Tc. Kowalsky* sem jött többé a postájáért, bár a tulajdonos az újságosállványon továbbra is fenntartotta a helyet a leveleknek.

Egyszer aztán Kowalsky úr aláírásával egy különös, bélyeg nélküli képeslap érkezett Palermóból a kávéház címére. A hír gyorsan terjedt. A városka lakói ismét be-benéztek a kávéházba, ha másért nem, hogy a saját szemükkel győződjhessenek meg a szóbeszéd igazságtartalmáról. Néhányan arról kezdtek pusmogni, hogy titokban mégiscsak sor került a lutrihúzásra, minek után Kowalsky úr csendbe lelépett a fődíjjal, s most valahol a messzi déltengereken

kóborol. Bartolomi úr azonban égre-földre esküdözött, hogy e pletykának nincs semmi alapja.

Két nap után újabb képeslap érkezett, ezúttal Máltáról, majd néhány nap elteltével Alexandriából, ugyanazzal az olvashatatlan macskakaparással volt valahány megírva, s mindegyik alján ott díszelgett Kowalsky úr aláírása. Ezzel aztán még tovább szítódtak a földj elmaradt kisorsolása miatt amúgy is felajzott kedélyek.

Ekkortáj kezdett el Dauer asszony az általa is lakott bérház folyósóján egyre elviselhetetlenebbé váló bűzre mind hangosabban panaszkodni. Többszöri inzisztálása nyomán a lakók végül úgy döntöttek, hogy sort kerítenek az évek óta esedékes pincei nagytakarításra, mert reményeik szerint ezzel a lépcsőházban terjengő illat forrását is felszámolnák. A szag azonban takarítás ide, patkányirtás oda, nem szűnt meg, csak jellege és intenzitása alakult át. Dauer asszony folytatódó panaszáradatával hamarosan elérte, hogy sor kerüljön a lépcsőház újrafestésére. A meszelést végző munkások azonban nem tudták végigcsinálni a vállalt munkát, mert a legfelső szintre érve már számukra is elviselhetetlenné vált a bűz. A következő napon megérkezett a bíróságról az a rendelet, mely engedélyezte a sem a csöngetésre, sem a kopogtatásra ajtót nem nyitó Kowalsky úr tetőtéri lakásának feltörését. Mindennek egy bírósági írnok, egy felügyelő, egy hatósági végrehajtó és néhány tanú jelenlétében kellett volna megtörténnie. A bejárati ajtó eltávolítását követően Dauer asszony és az írnok a kiáramló bűztől rosszul lettek, s a tanúk többsége sem vállalta a behatolást, így a feladat a végrehajtóra, a felügyelőre és Bartolomi úrra maradt. A lakásban már a vártnál kisebb volt a bűz, melyet Bartolomi úr leginkább a méhviaszhoz talált hasonlónak. Tc. Kowalsky egy fotelban ült. Ajka és szemei még félig nyitva voltak. Teste azonban már teljesen összeszáradt. Úgy hevert a szoba közepén, a szétszórt képeslapok és levélborítékok gyűrűjében, akár egy múmia. Bal kezében egy cédula lapult, melyen a következő szövegtöredék volt olvasható: „Mivelhogy rettenetesen félek itt...”

A Szilvavirág c. kötetből fordította: THEWREWK SOPHIE

VELIMIR ČURGUS KAZIMIR

A város

A várost, ahol élek, nem veszik körül sem magas bástyák, sem széles kőfalak. Az egyedüli bástyák és kőfalak határolta terület két folyó ölelésében, a torkolat melletti természetes magaslaton található. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a város nem tekint vissza impozáns történelmi múltra, nincs meg a maga középkora. Ellenkezőleg, kétezer éve szolgál lakóinak menedékkül, s mégsem büszkélkedhet tekintélyes falépítményekkel.

Igy aztán szavakból, konyhatitkokból és intimitásból emeltettek benne virtuális falak. Ezek tartósabbak minden másnál. Nem árthat nekik még a megszállás sem. Ha valaki veszi a fáradságot és elmélyül saját épületrészének tanulmányozásában, örömmel fedezheti fel benne a nagyanyjától megörökölt apró cicomákat. Őrizzük hát önmagunk megismételhetetlenségének zálogaként ezeket a díszeket.

A konyhafal

Néha nekitámasztom a fejem a konyhafalnak. A hideg, tömör téglák mindig nyugtatóan hatnak rám. Ne valami széles, szerkezetmegtartó főfalra tessenek gondolni, az én konyhám fala egyszerű válaszfal. Tereket és embereket hivatott elhatárolni egymástól. A konyha a szomszédék konyhája mellett fekszik. Ha megnyitják a vízcsapot, azt az egész lakásban lehet hallani. A tavasz beköszöntétől a hideg beálltaig a nyitott konyhaablakok segítségével informálódunk a másik étkezési szokásairól.

Vannak azonban dolgok, amiket konyhafalnak támasztott fej segítségével sem tudunk megosztani másokkal.

Már napok óta zokogás szivárog át a szomszédéből. A szomszédasszony bizonyára meg szeretné kímélni a vele élőket, s így csak délelőttönként és késő éjszaka szűrődik át a falon némi zaj. Többnyire befelé sír. Ha tele a konyha, s csak kusza hangzavar kavargó át a válaszfalon, akkor is el tudom különíteni a magasabb regiszterekben keringő, energikus, határozott utasításokat osztogató hangját. „Fel kell porszívózni a nagyszobát! Mirko, vidd le a szemetet! Jelena, mikor rakod már végre rendbe a cuccaidat?!”

Nem tudom, mi lehet búslakodásának az oka. Betegség, családi bajok, de-pressziós rohamok, viszonzatlan szerelem, vagy a manapság az emberek ajtaján oly sűrűn bekopogtató személyes tragédia? Még csak nem is sejtek semmit. Hallom azonban, ahogy fojtott zokogása elkeveredik az ételkészítés zörejeivel. A legszívesebben megfutamodnék ez elől a falon is áttüremkedő bánat elől, ám a hangok mintegy odaszegeznek a konyhafalhoz. Magamba roskadok és végig-gondolom a saját életemet.

Néha már azt hiszem, hogy minden konyhafalban valami megmagyaráz-hatatlan szomorúság rejtőzik. Ezt a szomorúságot azonban össze sem lehet ha-sonlítani a nappalik vagy a hálóterem szomorúságával. A faltól elszakadva, hideg fejjel, érzem, amint valami különös, öröm és bánat állapotától egyaránt független energia árad szét bennem.

És akkor tudom, hogy ki fogok tartani. A szomszéd konyhában szorgos-kodó asszony belső zokogása pedig tovább növeli bennem a konok hallgatást.

Ketrecek

Három ketrec áll a kirakatban: az egyik Szabadkáról, a másik Újvidékről, a harmadik Becskerekről származik. Mintha az egész Vajdaság egy madár-kalitkák készítésére szakosodott üzemcsarnokká alakult volna át.

Látom, ahogy szorgos kezek egyengetik a drótokat, egymásba illesztik a tartozékokat, átfestik újra az elkészült tárgyakat... Az egész Vajdaság promé-theuszi görcsben rángatózik: hogy lehetne még több és még különlegesebb ka-litkákat gyártani? Nem tudni, hogy e ketreckonjunktura a dolgok spontán fej-lődésének következtében jött-e létre, esetleg valamilyen kevésbé ismert tradi-ció éledt benne újjá, vagy pusztán az aktuális gazdasági terv részét képezi.

A vajdasági róna végeláthatalan messzeségéből egy, fejét mereven a ma-gasba szegező ember körvonalai tűnnek elő. Csak áll ott mozdulatlanul, s már-már azt gondolhatnánk, hogy az egyik utolsó madárijesztésre használatos fabábúval hozott össze bennünket a véletlen, amikor megmozdul. Miki, Miki-kém, gyere ide hozzám... – kiáltozza.

A végtelen mező októberi tarkaságából egy ausztráliai papagáj zöldes-sárga tollazata válik ki.

A férfi óvatosan a madár irányába fordul, s megpróbál néhány méterrel közelebb lopózni hozzá, de az váratlanul megriad, s az előző távolság többszö-rösére repül tőle. A kietlen, néma rónán a gazdi és a kedvenc fáradhatatlanul ismételtetik ezt a sajátos szertartást.

Ma, amikor az egész világ egyre inkább egy globális ketrecre kezd emlékezni bennünket, az emberek pedig nem tűnnek másnak, mint e kalitkába vergődő ismeretlen faj fossziliájának, a ketreckészítés új dimenzió nyílnak meg az emberiség előtt. Vajon a végtelen mezőn kedvenc papagáját kergető alak csak a szobájában lévő kalitka ürességét nem képes elviselni, vagy inkább saját családjának sirlalmi, gyermekeinek szünni nem akaró zokogása elől menekül? Erre a kérdésre azonban egyelőre még nem tudnak kielégítő válasszal szolgálni a társadalomtudományok.

A papagáj sírja c. kötetének történeteit CSERNÁK PÉTER fordította.

JUHÁSZ ERZSÉBET

Párhuzamos történetek

KÉT MAI SZERB REGÉNYRŐL

Két jelentős mai szerb regényről kívánok írni, pontosabban: hírt adni a magyar olvasónak, lévén, hogy magyar fordításban eddig még nem jelentek meg. Az egyik Radoslav Petković: *Sudbina i komentari* (Sors és magyarázatok), amely 1993-ban jelent meg Belgrádban, a másik Dragan Velikić: *Severni zid* (Északi fal) című műve, szintén a belgrádi Vreme Kiadó gondozásában. Mindkét regényre jellemző, hogy magyar vonatkozásokat is tartalmaz, s így természetesen fokozott érdeklődésre számíthat a magyar olvasók részéről. Választásomat mégsem ez a szempont indokolja elsődlegesen, hanem az, hogy jó művekről van szó, melyek méltán érdemelnék meg, hogy magyar fordításban is hozzáférhetőkké váljanak. Ezen túl pedig magukban foglalnak olyan jellegzetességeket, amelyekkel a mai magyar irodalomban nemigen találkozhatunk: azt a prózai formává érlelt belső írói kényszert, hogy visszautaljanak azokra a kegyetlen megpróbáltatásokra, melyek a délszláv térséget csaknem egy évtizede, más-más hangsúllyal, de egyvégtében jellemzik. Mindkét regény fő rendezőelve, hogy párhuzamos történetekből szövődik egybe.

Radoslav Petković regénye olyan egymással rímelő párhuzamos történetek elbeszélését tartalmazza, amelyeket időben is mintegy másfélszáz esztendő választ el egymástól. A három részből álló regény első két részének cselekménye az 1806–1808 közötti időben játszódik, a harmadik része 1948-ban veszi kezdetét, azzal, hogy történetnek utalások a második világháború szerb vonatkozásaira, s az azokat megelőző eseményekre is, a cselekmény kibontakozásának és kulminációjának helyszíne azonban Budapest, ideje pedig 1956 októbere. A regény első két részének főszereplője Pavel Volkov, az orosz haditengerészeti tisztje, aki azt a titkos megbízatást kapja, hogy Triesztbe hajózzon, s ott figyelemmel kísérje Napóleon hadiflottája Adriai-tengeri előrenyomulásának sikereit és vereségeit. Ez a cselekmény azonban csak az elbeszélhetőség szövetét adja meg, amelyen kirajzolódhatnak a maguk mélységében és intimitásában Pavel Volkov életének sorsfordító történései. Olyan fordulópontok, amikor a tudat elveszíti magabiztosságát, s önmagáról lemondó vesztes tudattá alakul át. E regény legfontosabb toposza Trieszt. Az első két részben gazdag jelentésbokorra sűrűsödik, de rávetül a harmadik részre is, áttételesebben, mint az első kettőben, megismétli, hogy ez az a hely, ahol a kezdet és vég körpályájának kezdet- és végpontja találkozik. Pavel Volkov történetét egyfelől végigkíséri az odüsszeusi sorsra utaló, félig-meddig fordított parafrázis. Pavel Volkov Ithakája ugyanis nem Szentpéterváron van, ahonnan elindult, hanem Triesztben, ahová megérkezik: Pavel Volkov apja Szerbiából vándorolt ki Oroszországba, Stojan Jovanovićnak hívták, orosz nőt vett feleségül. Volkov tengerészti karrierjéhez szükségeltetett az orosz hangzású név, így apai nagyapjának családi nevét, akit Vukovićnak hívták, Volkovra oroszosították. Triesztben több nemzet él együtt, s Volkov az ottani szerbekkel kerül a legközelebbi kapcsolatba. Így e fordított odüsszeában Ithaka-Triesztben az elveszített nemzethez való hazatérés-visszatérés

jelentésköre is benne rejlik. Ez a Triesztbe való megérkezés egyúttal azt is jelképezheti, hogy a „sorstalan”, magabiztos Volkov itt nyeri el a maga sorsát.

A sors az önértelmezés képességét jelenti. A trieszti tartózkodás érleli meg a magabiztos Volkovban az önértelmezés képességének belső szükségletét. A szerelmében való csalódás, a súlyos betegség, rangos pozíciójának elvesztése Pavel megtörtetésének egy-egy állomását jelenti. Ithaka azaz Trieszt tehát önmagán túlmutató jelentésében azt a helyet jelképezi, ahol a saját történet, s vele együtt a saját világvariáció megteremtődésére adódik esély. A saját sors keresésének motívumát a regény egészét átszövően a szerb történelem néhány alakja ismétli meg újabb variációkkal gazdagítva az alaptémát. Az egyik Dositej Obradovićyal Triesztben kerül közelebbi kapcsolatba Volkov, s személyiségén keresztül a korabeli szerb események síkja kapcsolódik be a regénybe. A másik ilyen szereplő ugyancsak történelmi alak, de jóval bonyolultabb és ellentmondásosabb. Đorđe Branković grófról van szó. Mind a regény első két részének főszereplőjével, Pavel Volkovval, mind a harmadik rész központi alakjával: Pavle Vukovićyal (nem véletlenül persze: az előző szerb név megfelelőjéről van szó) valamilyen formában többször találkozunk. Képzeletbeli és álombeli találkozásokról van szó, minthogy Đorđe Branković különös történetét száz évvel megelőzi. A szerb kritika szerint jellegzetes posztmodern eljárásokat testesítenek meg ezek a történelmi alakok a regényben, általuk teremtdik meg a „historiografikus metafikció” síkja a műben. Đorđe Branković képrendszere tovább tágítja egyfelől a volkovi odüsszea jelentésmezéjét. Méghozzá úgy, hogy azt sugallja, nincs autentikus saját sors, saját világverzió, illetőleg, csak az lehet hiteles, amelyet mi magunk találunk ki. Đorđe Brankovićról, a szerb történelemben ténylegesen létező alakról annyit kell tudni, hogy száműzetésének éveiben megírja a szerbek történetének neki tetsző változatát, melyben ő a trónfosztott fejedelem, noha fejedelem sem volt soha.

Pavel Volkov sorsa belső elbizonytalanodásának történetével, a vele való számvetéssel azonos. Csak az álom közegében adatik meg számára, hogy egyik, előreláthatatlan, tehát korántsem biztos, hogy szerencsésebb „történetbe”, sorsba lépjen át. A harmadik rész mintegy százötven évvel későbbi főszereplője történész, aki pályájának kezdetén az 1800-as évek elején Triesztbe települt szerbek után kutat. A közelgő háború azonban egykettőre véget vet e kutatásoknak. A száműzetés fonalán bukkan rá Đorđe Branković alakjára, s Márta mondja ki a regényben, hogy a történelem olyan történelmek párhuzamosaiból tevődik össze, amelyek soha sem találkoznak egymással. Pavle Vuković találkozása Kovács Mártával olyan történetet teremt, melynek kibontakozását kétszer is drasztikusan megszakítják a politikai események. Megtörténhetetlenül azonban egy virtuális szerelmi történetre szerveződik, mely a szubjektív szférába áttevődve Đorđe Branković kitalált történelemírását ismétli meg.

Radoslav Petković egymással rímelő párhuzamos történeteit mindenekelőtt az szervezi esztétikailag hitelessé, hogy e párhuzamosok olyan világközöket alakítanak ki, amelyek végigpásztázva, megérikítve a kezdet s vég egyetlen pontba egybekapcsolódó körpályáit, termékeny kételyre ösztönzik az olvasót a sorsok egyértelmű magyarázataival szemben, s fogékonnyá a párhuzamos történetek „egybeolvasására” és árnyalására.

Az ún. „historiográfiai metafikció” motívumai és alakzatai szuggerálják az olvasónak, mindenkor áttételesen, a balkáni történesek jelenébe való visszacsatolást.

S éppen ennek az áttételességnek köszönhető, hogy ez a visszautalás a hitelesség jegyében játszódhat le az olvasó tudatában, mert egy pillanatra sem szűkíti a balkáni „aktualitások” felszínes publicisztikai síkjára a befogadást. Történelmi jelentőségű ese-

ményekről a legritkább esetben lehet szépirodalmi műveket írni. Hiányzik a distancia, a rálátás megfelelő szöge. Tény azonban, hogy aligha van erősebb késztetés a mai délszláv író számára, mint hogy „formát” adjon az „itt és most” áttekinthetetlen káoszának, s megannyi borzalmanak.

A száműzetés az a motívum, amely a legközvetlenebbül egybekapcsolja Radoslav Petković fentiekben tárgyalt regényét Dragan Velikić *Északi fal* című művével. Több cselekményszál, idősík és helyszín váltja egymást folyamatosan ebben a regényben is. A regényidő kitágítása itt is feltűnő, noha még azon a határon belül van, amikor elképzelhető az átjárás és áthallás közöttük. A különböző idősíkok, cselekményszálak egymáshoz kötöttebben futják a maguk párhuzamosságát, mint Petković regényében. Egy fontos mellékszereplő, Marta Kopeans az, aki a múlt század vége felé kezdődő életével s megélt százhat évével képezi azt a vázat, amelyre lazán, de mégiscsak felfűződnék a regény szerteágazó cselekményszálai, párhuzamos történetei. Marta Pulában született, s fiatalkorában többször tartózkodott Triesztben is. Férjét fiatalasszony korában elveszíti az első világháborúban. Nem sokkal később kislányával Bécsbe költözik, s ott éli le hosszú hátralevő életét. Unokája és annak férje életük önmagukkal számot vető pillanataiban őt idézik a halálát követő egyik esztendőben is, amíg a regény cselekményének egésze tart. Márta unokájának férjét Tót Tibornak hívják (tot németül anyni, mint halott, erre nem felejt el rájátszani az író). Szabadkán született, huszonnyolc éves korában települt át Bécsbe. Tibor segít belgrádi barátjának, Andrejnek állást szerezni, aki 1991-ben dönti el, hogy a polgárháborús általános pusztítást és pusztulást megeléggel vállalja az önkéntes száműzetést, így telepedik le ő is Bécsben. Őt követi Olga, a felesége, akinek egyetemi pályafutása Belgrádban lehetetlenné vált.

A felsoroltak egymást váltogató párhuzamos történeteinek kívül beleszervesül egy meg-megszakadó cselekményfonal James Joyce-szal a főszerepben, aki egyrészt Márta néhai ismerőse révén kerül a regénybe, másfelől Olga gondolatainak keresztül. Olga ugyanis irodalommal foglalkozott hazájában, magiszteri dolgozatának témája pedig James Joyce volt. Olga „irodaloniközpontú” gondolkodásmódján és világlátásán keresztül (számára minden: szöveg, text) kapcsolódik a műbe Konsztantinosz Kavafisz alakja is, s Joyce révén néhány jelenet erejéig Italo Svevo is. Feltűnő, hogy a posztmodernre oly jellemző intertextualitás soha sem korlátozódik pusztán idézett szövegekre, az idézett író, költő személyének, helyzetének megjelenítése elmaradhatatlanul kapcsolódik hozzájuk, sőt mintha ez utóbbi lenne a hangsúlyos. Joyce trieszti tartózkodását például úgy jeleníti meg a regény, hogy az író száműzte magát hazájából, ott ugyanis nem tudta megtalálni azt a „literáris szituációt”, mely számára nélkülözhetetlen az alkotómunkához. Velikićet tehát eredendően az írói és méginkább a „literális szituációk” hasonlósága készíti e tágabb értelemben vett idézésekre. Az önkéntes száműzetés mozzanatának kíván súlyt és tágabb dimenziókat adni általuk. A hontalanná válás motívumának azonban – megítélésem szerint legalábbis – az igazán meggyőző vonatkozásait a tisztán fikatív szereplők sora tudja a leghitelesebben megteremteni. Egyik közülük az emigráns Boris, aki „A vízalatti város” címet adta annak a festményének, amely a háborús Belgrádot ábrázolja. Ide tartozik Pavle, Olga nagybátyja is, aki „a historiografikus metafikció” alakzataként a második világháborút követő jugoszláviai politikai inszINUÁCIÓKRÓL ad hiteles képet a maga meneküléstörténetével, és száműzetésének különböző időszakokból felvillantott, olykor-olykor groteszk, máskor hamisan csillogó, a belső talajtalanságot mindig leleplező képeivel, jeleneteivel.

Andrej is, Olga is akkor tudnak valóban hiteles szereplőkké válni, amikor a gyerekkorukat idézik vissza, mely a bekövetkezett polgárháború tapasztalatai alapján óhatatlanul átértelmeződött, s kiderül, hogy a régi világ nem volt más, mint „hamis tágasság”. A regény színvonalát a száműzetéssel rimelő párhuzamos történeteken túl a városleírások teremtik meg. Régi Trieszt és Pula, valamint a jelenkori Bécs részletes topográfiája. Ám a „helyszín” csak akkor lehet a „legerősebb”, ha magában rejti mindazt, amiről az író kiérlelt, mély és megszenvedett tapasztalatokkal rendelkezik. Ha ez még csak részleges, a helyszín jobbára csak kulissza.

Mindenképp fontos könyvnek tartom Dragan Velikić regényét némely gyengéi ellenére is. A tisztánlátásukat megőrzött jugoszláviai olvasók önmegerősítést nyernek belőle. A magyarországi olvasó előtt pedig, részben legalábbis, megnyílhatna egy olyan pokol kapuja, melynek „látványától”, tapasztalataitól, a tőszomszédság ellenére is, igen távol van. Remélhetőleg nem csak ez idő tájt.

PAPP P TIBOR

Szolgáljunk és/vagy védjünk?

NÉHÁNY SOVÁNY SZELETKE AZ IRODALMI KÖZVETÍTÉS GYAKORLATI
ÉS ELMÉLETI PROBLÉMÁINAK LYUKACCSOS SAJTJÁBÓL

De mivel haragítottam annyira magamra a strukturalistákat és az állami bürokráciát? Talán azzal, hogy kiadtam a Nemlétező államok atlaszát, amelybe jelentős regionális hatalomként a Jugoszláv SZK-t is fölvettem, és úgy helyeztem el, hogy Nejöjjellel, Palesztinával, Tlon Uq-barral, Utópiával és Shang-i-Lával legyen határos.

(Svetislav Basara: *De bello civili*. = EX Symposion 8–9. 1994. 35.)

Az ideológiák érveiket, tételeiket, kategóriáikat alapvetően a tudományból veszik, s mivel az ideológiák a társadalmi valóságról adnak rendszerezett képet, elsősorban a társadalomtudományok jönnek itt számításba. Az újonnan felmerülő tudományos koncepciók, érvek, összefüggések egy részével szemben azonban mindig érzéketlenek maradnak az ideológiák. Kialakult belső kategóriáik, de ugyanúgy a társadalom egy-egy nagy csoportjának vagy rétegeinek érdekei mellett rögzülésük, illetve a politikai küzdelmek rövid távú tematikája, aktuális feszültségtömege stb. meghatározott irányban blokkolja az egyes ideológiákat. A tudományos érvek, a tudományosan lehetséges válaszok jó részét mint „szobatudós”-nézetet vetik el, vagy – mint a különösen radikális ideológiák – mint az éppen szemben álló társadalmi csoport leplezett mesterkedését hártják el. A ki nem szelektált tudományos állítások nagy része azonban átkerül az ideológiai érvek és tételek közé, és a meglévő tételrendszerek alakítását idézi elő.

(Pokol Béla: *A társadalmi alrendszerek önreflexiója*. = Uő. *A szociológiaelmélet új útjai*. Akadémiai Kiadó Budapest, 1988. 50.)

(Vályogvetés.) Téglák híján néhány sajátos rög-eszme.

Amikor vállaltam a közreműködést ebben, a magyar olvasóközönség előtt ~~az-ez-redvég szerb irodalmának meghatározó szövegeiből~~ reprezentatív mintát felmutatni próbáló tematikus Tiszatáj számban, sejthettem, hogy elsősorban egy, az olvasók helyzetének megkönnyítését szolgáló, kontextusteremtő segédszöveget várnak majd tőlem. Ehhez vezérfonálul magától értetődően kínákozott fel számomra a város-metáforika. Olyannyira, hogy a mintában felvonultatandó szövegek kiválasztásánál is igyekeztem ragaszkodni – ha már az egyes értelmezők olvasási kapacitásának végessége okán teljes metafora-város megjelenítésével teoretikusan lehetetlen számolni – egy-egy véletlenszerűen kezembe akadt¹ szöveg-falrész magyarításához. Talán a válogatás magától értetődőnek mondott szempontjának kifejtése lenne az első elvégzendő feladat, amennyiben továbbra is fenn szeretném tartani a közvetítéshez a kívülállókról nélkülözhetet-

¹ (kezembe akadt) A város-metáforika hátulütője, hogy – az általános képzavart elkerülendő – le kell mondanom a naiv értelmezői pozíciót sugalló halász-analógiáról. De minden hiába: kéz hálót ront, s ebből még egyéb problémák is fakadhatnak.

lennek gondolható szakmai kompetencia látszatát. E természetesnek tetsző követelmény az irodalmi szövegek közvetítésének gyakorlatában azonban csak igen ritkán válsul meg elméleti pozícióból is védhető formában. Máshol kell hát keresni a szűkebb értelemben vett legitimitációt² biztosítani tudó szakmai konszenzus ismérveit...

A kiválasztás normái inkább az azzal megbízott közvetítő po-etikai attitűdjének³ függvényeként konstituálódnak, semmint hogy a forrásnyelv irodalom rendszerének aktuális, ám már az értékelés szentesítő aktusán is túljutott játéktári elemeiből verbuválódó szövegeit tennék hozzáférhetővé a célnyelv olvasóközönsége számára. Néhány, a folyamatos értelmezés kényszerét tudatosítani próbáló elméleti iskola mentén tájékozódva azt lehet mondani, hogy az irodalom nem igazán rendelkezik állandósulni tudó, történelem feletti szakmai szempontokkal. Különösen így van ez az itt megvalósítandó közvetítés kezdő- és végállapotát képező alrendszerek esetében.

A közvetítés sugárútjain. (Profik profilból.)

Bár csak ritkán folyamatos geo-(szerkesztés)politikai, jobban mondva (szerkesztés)po-etikai munka következménye a szerb irodalomnak a magyar olvasóközönség előtt történő megjelenítése, e tevékenységnek mégis van némi gyakorlata (hogy ne mondjam: hagyománya) a magyar folyóírásban. Két lapot kell itt mindenképpen megemlíteni: először talán a *Lettre Internationale* magyar kiadását, mely '91 és '94 között⁴ szinte folyamatosan közölt a délszláv térség európakomfort kulturális elveket valló íróitól; illetve a veszprémi *EX Symposiont*, mely máig tudatosan vállalja fel az ország felbomlása óta az utódállamokban nem igazán kívánatos jugonosztalgiát, s tematikus számaiban rendszeresen jelennek meg a szerkesztőség tagjainak régi, ún. irodalmi jugoszlavizmust képviselő kapcsolataiból származtatható írások.

A többi magyar nyelven megjelenő folyóirat csak nagy néha vállalkozik szerb auktorok közlésére, s még ritkábban kerül ki egy-egy szerb irodalmi blokk a szerkesztőségek közül. Jómagam két nagyobb próbálkozásról tudok⁵, amelyek olyan szerzőknek kívánának a (többnyire csak) magyarul olvasók számára is publicitást adni, akik – a szerkesztők vélhető intenciója szerint – képesek a szerb irodalmat napjainkban is reprezentálni. Ezek közül az egyik az újvidéki Forum Könyvkiadó folyóirata, a *Híd*; a másik pedig a szakma közelmúltig egyedüli nemzeti csúcsszervének számító Magyar Írószövetség lapja, a *Magyar Napló*. Az előbbi 1995-ös évfolyamának szeptemberi számát *A mai szerb irodalom kistükré*ként aposztrofálta, az utóbbi idén (1997) áprilisban közölt összeállítást *Szerb irodalom, ma* alcímmel az Európai Figyelő nevet viselő, állandó rovatában.

² (szűkebb legitimitáció) Természetesen a sokak által már unt két kuhni mátrix gyengébbikére gondolok.

³ (po-etikai attitűd) A szerb irodalom magyarításon már átesett hányadát nagyobbreszt ismerők számára bizonyára nem lesz újdonság, hogy itt elsősorban Danilo Kiš terminusára gondolok, mely fogalom jelentéstartományából a magyar irodalmi közgondolkodásban – nézetem szerint – inkább az etika szerinti fordítás eresztett elédig gyökeret.

⁴ ('91 és '94 között) Hogy azóta – véleményem szerint – miért esett vissza ez a tendencia, arról majd később.

⁵ (két próbálkozásról tudok) A Balassi Kiadó és a JAK által közösen jegyzett műfordítói orgánomot, az Átváltozásokat azért nem említem itt, mert mind a második, 1994-ben, mind az ötödik, 1995-ben megjelent száma az irodalom alrendszerének a Jugoszlávia felbomlása előtti állapotát látszik tükrözni, s belefut a szellemi táptalaját vesztett individuum hontalanságának, poétikailag nem igazán önreflexív, etikai prezentálásába.

Külön érdekesség, hogy mindkét lap afféle szerkesztői jegyzetben reflektál az általa felvállalt közvetítés szempontjaira:

Az elmúlt években a szerb kultúra és közgondolkodás iránt feltűnően megcsappant művelődésünk és politikai gondolkodásunk érdeklődése. Meggyőződésünk, hogy éppen mostanában szükséges ismernünk a szerb írók nézeteit a világról, önszemléletük megnyilatkozásait mind a szépirodalmi alkotásokban, mind a publicisztikai közleményekben. Ezért tartottuk időszerűnek és fontosnak, hogy ízelítőt adjunk válogatásunkkal a szerb gondolkodás különböző megnyilvánulási formáiról és irányairól anélkül, hogy a szélsőséges állításokat helyeznénk előtérbe.[...]» (BORI Imre: Jegyzet. = Híd 1995/9 627.)

Szívem szerint azok közül a többnyire fiatal írók közül válogattam volna, akik semmi közösséget nem éreznek a „nagy helyzettel”, s tüntetőleg csak „a nőkről, az itálról és a kártyáról” írnak. Csakhogy a magyar olvasó ma nyilván nem ilyen „razglednicákat” vár Szerbiából. Kínálkozott volna az egymást nacionalistának illetve posztmodernnek kikiáltó felek néhány éve zajló vitája; ebben azonban sok a lokalizmus, az általánosítások pedig meghamisítják az összképet, hiszen a polémia nem érint mindenkit. Ugyanakkor, az összeállítás céljának megfelelően, az ottani „kirakatból” válogattam, nem titkos szimpátiáim alapján. A legismertebb és legolvasottabb szerzők közül pedig olyanokat vettem figyelembe, akiket a szellemileg függetlennek tekinthető szakma – szellemileg függetlennek tart. (MILOSEVITS Péter: Szerb irodalom, ma. = Magyar Napló, 1997/4. 18.)

(E fejezet lezárása előtt kérnem mindazon közvetítőktől és orgánumoktól, melyeknek vonatkozó munkái [a mai szerb irodalom szövegvárosának alkalmasilag készült vagy folyamatosan rajzolódó szakmai térképei] mindeddig nem jutottak el hozzám, illetve az általam látogatott könyvtárakhoz.)

Az elmélet sáncai mögül. (Egy sárkeverő okvetetlenkedései.)

Mielőtt tovább raknám a magam kis mondat-tégláit, le szeretném szögezni, hogy mi sem áll tőlem távolabb, minthogy a fentebb megidézett lapok és szerkesztők válogatási szempontjainak legitimitását megkérdőjelezzem. A társadalomtudományok kutatási terepén ugyanis – ha jól értem Pierre Bourdieu szavait⁷ – nem igazán kellene jelentőséget tulajdonítani a konkrét szereplők tevékenységét motiváló személyes indítatásoknak, az ún. *elsőleges olvasatok*nak, hanem az egyszeri, múltó jelenségeket firtató zsrnálkritika anekdotizmusán felülemelkedve az általános tanúságokra illene összpontosítani. Hisz: *Akik a tudományos és a társadalmi megismerés határmezsgyéjén ütötték fel táborukat, vagyis az esszéisták, a zsrnaliszták, a zsrnaliszta egyetemi emberek és az egyetemi zsrnaliszták, arra törnek, hogy összekuszálják, hogy tagadják és eltüntessék a tudományos elemzés és a felületes vizsgálódás között húzódo határt. Egyes egyéneket vagy egy lobbyt okolnak az egész terület szerkezeti felépítéséből következő hatásokért. [...] Egyszerűen azért olvasnak, mert kíváncsiak, s kíváncsiságukat kielégítik a mondén pletyka és az irodalmi pamflet logikájával felépített példázatok és az egyedi esetleírások. Így a rendszer összefüggéseit megvilágító tudományos magyarázatot a szűklátókörű vita leghétköznapibb szintjére süllyeszti, ad hominem érvek segítségével adnak ad hoc magyarázatokat.* (BUORDIEU, Pierre: Homo Academicus = Helikon, 1992/2. 249. o.)

⁶ ([...])Bori Imre jegyzetének ide nem citált része a Hídban közölt írásokhoz a válogatás forrásul szolgáló sajtószerveket lokalizálja.

⁷ (ha jól értem P. B. szavait) Vö. Uő. Homo Academicus = [Profizmus az irodalomtudományban] Helikon, 1992/2. 248.

Az irodalom elméleti legitimációjának bázisát képező szaktudomány⁸ berkeiből szólva Kulcsár Szabó Ernő a következőképpen foglalta össze⁹ az irodalomrendszer honi állapotában máig továbbélő, Lukács György nevével fémjelzett funkció-modellt¹⁰, mely napjainkban is oly nagy előszeretettel kívánja meg az irodalmi szövegek nem pusztán és kifejezetten irodalmi mozgósíthatóságát az ezen alrendszeren belül egzisztálni akaró ágensektől:

Mármost, ha a műalkotás nyelvi, közlésbeli megformáltságát a reprodukált világszerűség minősíti, akkor ennek az lesz (s lett is!) a következménye, hogy a mű megértéséhez nem nyelvi-esztétikai-, hanem világnézeti kompetenciák segítik hozzá az olvasót... Vagyis, az adekvát lényegfeltárás „megjelenítés elvű” esztétikája értelmében a megformáltság és a beszédszerűség azért marad járulékos tényező, mert esztétikai értékesség dolgában az ábrázolás tartalmi helyességéé lesz a döntő szó. (K. SZ. E.: T-M-I 16. o.) Ezt az irodalmat máig a politika és az ideológia szolgálóleányaként kezelő (többnyire rejtőzködő) hagyományt a társadalmi alrendszerek differenciálatlanságával véli magyarázni a kollektív érdekcsoportok harca helyett a szakma és a tudomány funkcionális önfejlődését előnyben részesítő szerző:

Az önszervező és önépítő rendszerek elmélete értelmében egy irodalmi szisztéma akkor működik autonóm képződményként, ha bizonyos értelemben képes leválni, „kikülönülni” abból a nagyobb rendszerből, amelynek értelemszerűen csak akkor lehet működésképes „alrendszere”, ha saját belső szerkezetében nem válik függvényévé a nagyobb egésznek. Ez a működésmód – a Maturana-féle „biológiai autopoietikus rendszerek” analógiájára – csak úgy vesz fel és integrál magába külső impulzusokat, hogy azokat nem identikusan építi magába, azaz, pusztán akkor igazi és funkcionális rendszer, ha nem automatikusan folynak át rajta – ki és be – különféle, más rendszerek felől érkező hatások. Innen tekintve a magyar irodalmiságnak alighanem még ma is az a sajátos jellemzője, hogy ez a leválása, kikülönülése a társadalmi szisztéma egészéből még mindig nem mondható maradéktalannak. [...] Márpedig, ha azon panaszkodunk, hogy modern irodalmunknak nem sikerült kiváonnia a maga autonómiáját, akkor másfelől látnunk kell azt is, mennyiben részesül ebből a kényszerhelyzetből a regionális előfeltevérendszer maga, amelyik ismételen külső lényegeket (szerzői akaratot, intenciót, társadalmi vagy kulturális „megbízást” [kiemelés tőlem: P. p T.] stb.) tulajdonít(ott) az irodalomnak és a művészetnek. (K. SZ. E.: T-M-I 8. o.) Márpedig e lukácsi, de nemcsak lukácsisták által követett szemlélet élt, él és gyaníthatóan élni is fog még egy ideig az irodalomról való szakmai, de akár a tudományos vélekedést megtestesítő cselekvők nem kis hányadánál.

A balkáni fenevad! (Szöveg szövegnek farkasa.)

Talán alkalmas módszer lehet az önszerveződés fokának tesztelésére a magyar irodalmi közvetítőknak a délszláv térség szövegvilágaihoz való viszonyát konstituáló

⁸ (szaktudomány) A Luhmann-féle társadalomszemlélet a társadalom szakosodott alrendszereit a mögöttük álló tudomány biztosította legitimáció következtében véli alkalmasnak az önálló működésre. Vö. POKOL Béla: A szociológiaelmélet új útjai. Akadémiai Kiadó Budapest 1988. 50. illetve uő. A professziótól a professzionális intézményrendszerig. = [Profizmus az irodalomtudományban] Helikon, 1992/2. 262–270.

⁹ (foglalta össze) Az általam felhasznált idézetek KULCSÁR SZABÓ Ernő: Történetiség–Megértés–Irodalom. (Universitas Kiadó Budapest 1995.) c. kötetének bevezető fejezetéből valók.

¹⁰ (funkció-modell) Ha valaki megfedkezett volna róla: K. SZ. E. történelmi vitapartnerének Az esztétikum sajátossága című, sokáig a paradigmaticus normatíva pozíciójában lévő írásával, s annak mai is fellelhető hatásaival polemizál.

előfeltevés-rendszerek kifaggatása¹¹. (Persze az efféléket firtató kérdések – és a rájuk kapható kvázi válaszok – csak a kérdező a térségről alkotott, virtuális irodalom rendszer tér-képének függvényeként tehetnek szert jelentőségre.)

Svetislav Basara a titói Jugoszlávia ideológiai berendezkedését strukturalistának nevezi¹² az általam mottóként megidézet, az *EX Symposion* jóvoltából magyarul is olvasható írásában. Ebből (szöveg)logikailag az is következhetne, hogy az írás szöveg-ideje egybeesik a posztstrukturalizmus fenevadainak¹³ balkáni tombolásával. Az ex-jugoszláv (de a – nagyrészt belőle táplálkozó – magyar) irodalomértés po-etikai hagyománya pedig nem kis jelentőséget tulajdonít egyes, a nemzeti gyűlölködés szellemét ezen 'strukturalizmus' ideig-óráig oly jól záró palackjából kiszabadító **akadémikus szerzőknek** a délszláv háború kirobbantásának előkészítésében, s ebben – minden kétséget kizáróan – igaza is van. (Más kérdés, hogy ennek felmérése meddig tartozik az irodalmi közgondolkodás illetve metttől a Hágai Bíróság illetékességi körébe.) Az irodalom **levélni készülő** alrendszerének szempontjából adekvátsággal bíró kérdés az lehetne, hogy ezek a nem igazán eurokonform szerzők hol helyezkednek el – a megformáltság és a beszédszerűség tekintetében – a szerb irodalom szövegvarosainak a magyar közvetítők által rajzolt virtuális tér-képén...

A posztstrukturalizmus emlőin nevelkedett, ideológiai ellenfelei által jugonosztalgikusnak nevezett, érdeklődésének középpontjába a modernitást és annak (ön)kritikáját helyező értelmezési hagyomány ezzel a kérdéskörrel nem igazán hajlandó/képes szembenézni. Ehhez ugyanis kockára kellene tennie – s így akár el is veszíthetné – a szerzőit megkülönböztető bánásmódban részesítő nemzetközi irodalmi – pl.: *Lettre* '91-'94 – és nem csak irodalmi befogadás közös nevezőjét, az azt képviselőket pusztá létükben is veszélyeztető¹⁴ ideológiai/politikai kirekesztettségének át-po-etizáltságát¹⁵.

¹¹ (kifaggatás) Tudományelméleti szempontból számomra izgalmasabb, hogy egy-egy folyóirat hasábjain megjelenő értelmezői közösség, vagy a csak önmagát képviselő szerző hogyan beszél – mik az általa képviselt beszédmód ismeretelméleti valenciái –, minthogy mi az, amit mondani látszik. (Bár ez utóbbi sem közömbös annyiban, amennyiben az előbbivel való viszonyára – összhangjára – következtetni enged.)

¹² (Basara nevezi) Az olvasó joggal gondolhatja, hogy nem vall irodalomelméleti szempontból naprakész tájékozottságra a szerző számlájára írni egy-egy, adott szépirodalmi szövegben elhangzó narrátori kijelentést. A magyarított változat lábjegyzete azonban elmosni látszik ezt a szerző/narrátor viszonylatában fennálló különbséget, s mintegy egyértelműsíti a basarai írás [ellen]állásfoglalás-jellegét a szerb társadalmat a testvérháborúig úzó vitában. (L: BASARA, Svetislav: *De bello civili*. = *EX Symposion* 8–9. 1994. 34.)

¹³ (a posztstrukturalizmus fenevada) A szakma elméletellenes, anti-professzionalizmusra esküdő, ún. konzervatív része és a szaktudomány elméletcentrikus ún. baloldala közötti folyóírói civakodás közepette az előbbieket szívesen láttatják „a nagy igazságokat” semmibe vevő fenevadaként az utóbbiakat, bár igazán lényegi különbség – Fish szerint – nincs, sőt nem is lehet a két tábor között. Vö. FISH, Stanley: *Anti-professzionalizmus*. = [Profizmus az irodalomtudományban] *Helikon*, 1992/2. 171–200.

¹⁴ (létükben veszélyeztető) Vö. BASARA, Svetislav: *Kedves István!... [levél]*. = *EX Symposion* 5–7. szám 1993 30–31.; illetve: Szarajevói kézirat – Beszélgetés Stevan Tontićyal. = *Átváltozások* második szám, 1994.

¹⁵ (ideológiai/politikai át-po-etizáltság) Ezen hagyomány továbbfolyásának adott teret a jelzett időszakban a megszűnt geopoétikai teret szimulálni, sőt kiterjeszteni is képes *Lettre*, azokban az években, amikor még a délszláv utóállamokban nem álltak talpra az irodalmi jugoszlavizmus képviselő új folyóiratok. (A Szerbiában ilyen funkciót is felvállalni látszó lapok közül én a *Horizonti*, a *Reč* és a *Transkatalog* tevékenységét tudtam eleddig helyell-közzel nyomon követni.)

E kvázi nosztalgia *EX Symposion* általi felvállalása mégis hitelessé válhatott azért, hogy a Jugoszláv Írószövetség elnöki tisztét¹⁶ az ország felbomlása okán betölteni már nem igazán tudó Tolnai Ottó *Feljegyzések a Vég tónusához* c. esszé-sorozatában a társadalmi alapját veszített irodalom rendszer játéktárának problematizálásával meg tudta teremteni az önreflexió azon keretét, melyben az irodalmi jugoszlavizmus nem csupán a múltidézés egyik eszköze, vagy – hogy egy, az érintett szerző által nem túlzottan kedvelt pavići mitologizmussal éljek – a halálon is túl nyúló [hír]név és szakáll növesztés¹⁷ egyik módja, hanem a jugoszlávból a magyar irodalom rendszerébe optáló¹⁸ szerzői közösség társadalmi elvárásoknak is elébe menő szerkesztés-po-etikája, mely természetesen rüleg hozta magával a jugoszlávság integratív ex-ideológiájának¹⁹ évtizedei során felgyülemlett kapcsolati tőkéjét, hogy azt a tevékenységéhez – a háborús fenyegetettség nyomán – színterül választott új közegében is értékesíthesse.

A *Híd* irodalmi válogatása deklarálta is a szerb közgondolkodás állapotjára kívánta felhívni a magyar politikai gondolkodás figyelmét²⁰. (Elvben nehéz is lenne az irodalmi alkotások[ból] közül a szélsőséges állítások kiszűrésére vállalkozni, hacsak nem a szövegek megformáltságának – szakmai ízléséhez mérten – túlságosan is avantgárd, vagy netán szemet szűrőan atavisztikus játéktári normáira gondolt a szerkesztőség. Másrészt viszont szimplomatikus, hogy egy nemzet politikai vélekedéséről még mindig elsősorban szép- és csak másodsorban közírásokból kíván tájékozódni, tájékoztatni egy, a múltja nyomán méltán profinak tekinthető, az irodalom közvetítésére szakosodott orgánium.) Ez – számomra – azt is jelenti, hogy meghaladottnak gondolja a jugoszlavizmus-problematikát, s a folyóíráshoz nélkülözhetetlen pragmatizmus jegyében engedi magán átfolyni a szerb irodalmi és közgondolkodásnak a po-etika általa használt szűrőjén még átférő állításait. A múlt elfeledésének óhaja azonban, ahogy arra Horváth György emlékeztetett²¹, még nem egyenlő a köz (irodalmi)öntudatával.

Egy jóslat, amint beteljesíti önmagát. (Ciki-e a félreolvasás?)

Hogy az eddig említett közvetítési fórumok nem adtak teret a szerintem leginkább problematikus szerző, Milorad Pavić szövegeinek, az akár világnézeti, akár poétikai attitűdjeik különbözőségével is magyarázható. A 2000 1992/7-es számát újraolvasva arról is tudomást szerezhetünk, hogy hogyan következhetett be az a befogadástörténeti fordulat, amely a nyolcvanas évek végén világhíressé vált 'szótáríró' már-már kihullajtani látszott a magyar nyelvű (világ)irodalom-értelmezés emlékezetének rostáján.

¹⁶ (elnöki tiszt) Vö. THOMKA Beáta: Bio-bibliográfia. = Uő: Tolnai Ottó. [monográfia] Kalligram Pozsony 1994 163.

¹⁷ ([hír]név és szakáll növesztés) Vö. PAVIĆ, Milorad: Ióannész Sziropulosz élete és halála. [Részlet a szerző Teával festett táj(kép) c. regényből.] = Magyar Napló, 1997/4. 23.

¹⁸ (optáló) Vö. BORI Imre: A Jugoszláviai magyar irodalom rövid története. Forum, Újvidék, 1993. 354.

¹⁹ (integratív ex-ideológia) Az irodalmi jugoszlavizmus szerves folyománya volt a 'titói strukturalizmus' integrációt hirdető, geopolitikai erők által egybentartott államszimulakrumának, ahol – néhány totalitarista és nemzeti tabu tiszteletbentartása ellenében – az irodalom, s a szellem – e viszonylagosság ellenére – szabadnak volt mondható. Ám az ezzel kapcsolatos nézeteim taglására itt most nem vállalkozom.

²⁰ (a magyar politikai gondolkodás figyelme) Az számomra máig sem világos, hogy itt az egyetemes, vagy a regionális köz szólított meg/fel.

²¹ (Horváth György emlékeztetett) L: HORVÁTH-LOVAS: Csillagok háborúja. = Kilátó (Magyar Szó) 1996. november 9.

Az elismerések özönében (a művet 26 nyelvre fordították le) többé-kevésbé elsikkadt a Kazár szótár politikai üzenete, amely az immár kihalt kazárok sorsát a szerbekével kapcsolja össze. Pedig a regény létfontosságú politikai prófécia is: nemcsak a szerbek világméretűhez kínál kulcsot, de azoknak a nemzeti konfliktusoknak a megértéséhez is, amelyek Jugoszláviától Közép-Ázsiáig és a Kaukázusig négy és fél ezer kilométer hosszan lángba borította a világot. [...] Egy elismert, avantgárd közép-európai író, gondolnánk, nem is hirdethet mást, mint békét és internacionalizmust. Pavić azonban rácaffolt erre: őt a jugoszláv polgárháború egyik harcosaként tartják számon, az elmúlt tíz év lázongó Szerbiája mögött álló irodalmi erőként. (KALFUS, Ken: A szerbeknek, szeretettel. = 2000/7. 7.)

Az **euroatlanti** elváráshorizontú irodalmi közgondolkodásnak ezen sommás ítélete szerint, aki haladó irodalmi eszközökkel száll ringbe a szövegvilágok harcában, az vélhetően liberális ideológiai alapbeállítottságú, akinek pedig avitt a poétikai eszköztára, az a legjobb esetben is csak politikailag konzervatív nézeteket vallhat... (A fenti szerző származását nézve, megnyugvással állapítom meg, hogy e szemlélet nem pusztán Kelet-Közép-Európa irodalom rendszereinek specifikuma.) Baj akkor van, ha egy-egy szerző ellentmondani látszik e bevett ítéletalkotási gyakorlatnak²²:

Milorad Pavić nem a faji felsőbbrendűség tantamját püföli egyszerű nacionalisták egyike. Pavić nem bigott, művei ehhez túlságosan is multikulturálisak, túlságosan is ekesszóloán ünnepelnek más civilizációkat [kiemelés tőlem: P. p T.]. Pavić egy új, világméretű harc baljós próféciját hozta el közénk, a jövő század olyan ideológiáját, amely a lehető legtávolabb áll az európai gondolkodás fő áramlatától. [...] Ha az elkövetkezendő néhány évtized története Konstantinápoly örökösinek a túlélésért és a hatalmi státusért folytatott harcáról szól majd, Pavić művei minden bizonnyal kulcsként fognak szolgálni e történet megértéséhez. (KALFUS, Ken: A szerbeknek, szeretettel. = 2000/7. 9.)

Ken Kalfus cikke azt is sugallhatja, hogy az egykor általa is rajongva olvasott könyv[ek] multikulturalizmusa nem irodalmi **önérték**, hanem csak eszköz a szerb nacionalizmus kezében az extrém politikai követelések terjesztésére. Mindezt első kézből vett érvekkel gondolja alátámaszthatónak, hisz az író maga értelmezi ilyenként művét²³. Csakhogy hagyhatja-e magát a szaktudomány alapjaira épülő értelmezés a szerző sajtónyilatkozatokban közzétett intenciója által vezetett? Stornózhatja-e néhány politikai nyilatkozat a mű addigi befogadástörténetét? De nemcsak a fenti prófécia beteljesülésénél hívhatók segítségül a Pavić-szövegek.

Pavić műveit én nem pusztán azért tartom izgalmasnak, mert a fentebb megkérdőjelezett multikulturalizmus teret adott a különböző világméretű alteritásának, amelyben nem egy, magát létében veszélyeztetve érző nemzet (és egyéb öndefiníciót használó társadalmi csoport) vélte felismerni (hogy most csak két másik ex-jugoszláv szerző, Végel László és Alješ Debeljak nevét említsem), hanem mert számomra máig eldönthetetlen, hogy a bennük található analógiák, biblikus és apokrif parabolák, feloldatlan paradoxonok, melyek a nyelv természetét, az elbeszélhetőség illetve az olvasástechnikák a szaktudományt is mozgásban tartó kérdéseit vetik fel újra meg újra, joggal emelték-e a pavići szövegekpuszt a nemzetközi figyelem középpontjába, vagy ma már csupán

²² (bevett gyakorlat) A Magyar Napló válogatása szembe úszik az árral, amikor Milosevits Péter a szellemileg független szerzők közé sorolja Pavićot. Érdekes vita alap lehet ez, hisz akár úgy is értelmezhető, hogy aki nem, az nem része a szellemileg független szakmának. Bár én szívesebben látnék szakmailag független szellemeket e ringben.

²³ (értelmezi művét) Pl. a vele való magánbeszélgetésekben, de főként sajtónyilatkozataiban: 2000, 1992/7.

a megtevesztés mázát levetkezett, posztmodern ideológiai blöff hordozóinak tekintendők. A szaktudomány azon része, amely feladta az adekvát értelmezés rejtvényfejtői, véglegesíthető voltát külön szokta értékelni, ha egy-egy mű több interpretációs stratégia mentén is képes funkcionálni. A szöveg politikai üzenete el is veszítheti aktualitását, akár még téves értékek hordozójának is bizonyulhat, attól még nem zárja ki az általa felsorakoztatott játéktári elemek interpretációs mobilitását. Kevés olyan szerzői intencióról tudok, amely képes tematizálni befogadásának vélhető utótörténetét. A *Feljegyzés a lópokrócon* c. írás narrátora egyértelműsíteni igyekszik az általa előadott történetet, amikor azt az elbeszélés mesteriségének szolgálai művelőire, elsősorban önmagára vonatkoztatja. Én a szaktudomány elvárásai ellenében apelláló fricskaként olvasom ezt a történetet, mely a képviselési irodalom bevált szakmai gyakorlatának tudományos fogadtatását dolgozza fel, csomagolja be, az ellenlábás által is emészthetőnek gondolt formába, s miközben az apokrif az euroatlanti hagyományértelmezés biblikus történetek iránti mítosz-igényét elégíti ki a szerb hagyományok szellemében, arra figyelmeztet, hogy e [szöveg]város palotáinak zárt személyzeti folyosóiról is könnyen kiebrudalhatják foglalkoztatói, ha rájönnek, hogy a szellem tüzének szítása közepette olykor egyéb, általuk nem kívánatosnak mondott tevékenységre is vetemedik.

Az én városom. (Fiktív falakat falazva.)

Itt, e szöveg vége felé már bevallhatom, hogy nem igazán tudok mit (főleg nem újat) mondani a szerb irodalom mai állapotáról, hiszen a magam kis tér-képén jórészt csak másodkézből származó szöveginformációkból felrakott épületrészek találhatók. Azóta szerb irodalmi szöveg csak ritkán jut el hozzám primőr formában. (De erről vagy negyven évvel ezelőtt már Németh László is beszélt.) A szűkös közvetítés nyomán így vált számomra egyre izgalmasabbá az, ami [és aki] sorra kimarad, s az, hogy miért marad ki, illetve hogy miért csak elejtett félmondatokban van jelen.

A kérdésre, hogy e válogatásba miért pont ezek a szövegek kerültek be, csak esetleges, anti-professzionális válasszal szolgálhatok. Ezekről szereztem tudomást, s ezekhez szereztünk fordítót, s főként ezek illeszkedtek az általam meggarthatónak gondolt virtuális szövegváros tematikus keretei²⁴ közé (a dokumentumszerű-szövegek válogatási elve egyelőre elvétellett). A kevésbé ismert szerzők közül Velimir Curgus Kazimirt kell csak talán teljes mellszélességgel nekem felvállalnom. Viktorija Aladžić és Boško Krstić Tolnai Ottó ajánlásai²⁵ nyomán kerültek be a magyar irodalom látókörébe. Érdekes, hogy az előbbi még nem igazán talált sem fordítóra, sem lapra, az utóbbinak viszont már szinte divatja kezd lenni folyóírásunkban. Mindkettő a regionális kötődés, s az azt

²⁴ (tematikus keret) Dissy Dénes hivatkozik Aaron Blumm Symposionbéli szerzőtársnőnk azon kijelentésére, hogy némely 'strukturálista' szerzők önmagukban már nem igazán aktuálisak, de egy-egy kijelentésük, ama bizonyos pavići szakáll módjára, túléli őket, s így Major Nándor azon gondolata, hogy 'a síksági ember áldatlan helyzetben van, mert minden második generációnak újra kell kezdeni az életet, hisz porból és sárból épült településeit hamar maga alá gyűri az enyészet; más vidékeken viszont kővárosokat építenek...' lehetett e válogatás apropója. L.: DISSY Dénes: Végel Wittgensteinja Vajdaságban. = Symposion, 1996. No. 007 29.

²⁵ (T. O. ajánlásai) Viktorija Aladžić A másik történet c. megjelent Lovas Ildikó kötet utószavában említettik meg, ahol a két író nő vállalkozását ikerkönyveknek nevezi. (126. o.) Boško Krstić jó egy esztendeje volt Tolnai előadótársa egy szegedi könyvbemutatóon, s azóta már az EX Symposion közölt is részletet A Beringer-kastély c. regényéből. Tudomásunk szerint ezt tervezi a Pompeji is, ahol Utasi Csilla fogja bemutatni a könyvet.

megtettesítő város, Szabadka irodalmiasításával tehet szert jelentőségre. Albahari már évek óta, Basara pedig az utóbbi időben, de annál erőteljesebben van jelen a közvetített szövegek között. Úgy látom, ez utóbbi léphet a kegyvesztett Pavić helyébe (bár nem ártana őt sem előzetes ideológiai normakontroll alá vetni – a riportrészlet segíthet ebben). Az ismerősen csengő keresztnévvel megáldott költőktől – a személyes, s ezért irodalmilag irreleváns kapcsolatokon túl – talán a kiísi szerep továbbvitelét is várja títokon a szakma... E számot az írásom elején tárgyalt gyakorlatok és kon-kur(r)ens változásokkal egybeolvasva²⁶ az igen tisztelt maga árnyalhatja tovább saját kis virtuális térképét. Nem gondolom, hogy ki lehet/kellett volna térni a szakmai gyakorlat felemás, ellentmondásos kritérium-rendszere és az olvasók ~~irodalmi~~ elváráshorizontja elől; s azt sem, hogy nekem kellene rendet vágnom a közvetítés burjánzónak semmiképpen sem nevezhető rend-szertelenségében, mégis

[Láttatni és/vagy eltakarni. (Rendszerek és rendszerezők.)]

azt hiszem, senki sem gondolja komolyan, hogy bármely szövegválogatás képes lehet egy adott irodalom rendszert a maga autentikusságában, és – mindenekelőtt – zajló folyamatában láttatni. De a folyóírás intézménye az őt legitimálni hivatott szaktudomány által neki szánt rendszerbeli szerepet sem tölti be, hisz továbbra is hagyja reflexió nélkül érvényesülni a 'kikülönülését' késleltető *társadalmi/kulturális megbízásokat*. A fő kérdést jómagam abban látom, hogy képes-e a folyóírás a poétika felől ragadni meg a számára elsősorban etikaiként megjelenő, de közvetve ideológiai (rosszabb esetben [napi]politikai) témákat, vagy – a „nagy kérdéseket” az irodalom, illetve az esztétikum köntösébe bujtatva – igyekszik tovább folytatni a társadalmi berendezkedés és -magatartás általa üdvösnek vélt formáiról és módjairól szóló vitát. De – ami talán még ennél is fontosabb – az irodalom által kínált termékeket fogyasztók egyre apadóbb rétege is efféle – K. Sz. E. által elmarasztalt – szolgáltatásra, és szolgáltatókra vágyik²⁷. Őket azonban nem lehet/szerencsés leseperni a legitimáció már megidézett szakmai mátrixával a színről. Ám a szakma számára nincs fenyegetőbb, mint a populáris és a populista²⁸ irodalom iránti fogyasztói igény réme. A gond persze nem azzal van, hogy ezeket az elvárásokat nem képes kezelni, hanem hogy legitimációs arisztokratizmusa nem is igazán kíván számolni a kuhni mátrix kiterjesztésével. Amit láttatni vél, az esetleg – látható formában – nem is létezik²⁹, amit pedig mértékadónak gondolt bölcsességével takarni igyekszik, az – akarata ellenére – előtűremkedik a szövegek, a viták és a válogatási elvek – csak megjelenítésükben és nem működésükben irodalmi – szövevei alól. A szakma gyakorlata továbbra sincs tekintettel az őt ~~védeni~~ kísérő szaktudomány meglátásaira, s miközben avított ideológiai ellentéteket ápol, aközben kurrens társadalmi kihívásokat takar el.

²⁶ (egybeolvasva) A folyóírás van annyira marketing-ellenes, hogy elbírja egy alkalmi bérszerkesztőtől a vetélytársak ezen elvtelen propagálását.

²⁷ (szolgáltatókra vágyik) Vö. a K. SZ. E. idézett művében az egyetemi felvételik tapasztalatairól írottakkal.

²⁸ (populista) Itt inkább a nemzeti, semmint a szociális populizmustól való berzenkedéssel lehet számolni.

²⁹ (nem is létezik) Az irodalom én vagyok – mondhatná a posztstrukturalizmuson edződött, öntelt befogadó. Az irodalom rendszer pedig csak a képzeletem – (szellem)történetileg releváns – szüleménye.

Szöveg és ember

A SZÖVEGVIZSGÁLAT SZEGEDI ISKOLÁJA

A szellemi élet hagyományos műfaja az évfordulós emlékkötet. Rendszerint olyan ember tiszteletére bocsátanak közre tanulmányokat pályatársak és tanítványok, akiről már életében biztos, hogy jelet hagy maga után. Munkásságával? Személyiségével? Mindkettővel? Embere válogatja.

Az ilyen összeállítás homályt oszlat, érdemet tudatosít. Ha olyan szakember körül alakul ki személyes aura, ha olyan mester köré sereglenek tanítványok, akinek tevékenységi területe nem áll a közérdeklődés előterében, a jubileumi kötet még becsesebb. Érték hirdetése adott esetben, például ha előítéleteket is cáfol, valóságos kultúrmisszió.

Békési Imre (1936) tanár úr 60. születésnapját most az

Absztrakció és valóság

című összeállítás ilyen értelemben tette emlékeztetéssé.

A kötetet *Rozgonyiné dr. Molnár Emma* szerkesztette, bevezetést *dr. Szalay*

István, Szeged polgármestere írt hozzá. A megjelenést támogatta a regionális akadémiai bizottság, a városi önkormányzat és a Szegedért Alapítvány. A lista kifejezi, hogy a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola kiadványának megjelentetése közügy Szeged hivatalossága és a város szellemi intézményei számára is.

A jubiláns jelenleg is a tisztaság képző intézmény főigazgatója. Nyelvbúvárlóként a magyarországi szövegtani kutatások egyik tudományos iskoláját fejlesztette ki. Tudományos műhelyének nemzetközi rangja van, eredményeit külföldön is számon tartják.

Békési Imre élete egyszerű, egyenes vonalú s teljes egészében az alkotó munka köré szerveződik: a Tanár Úr oktat, kutat és tudományszervező tevékenységet folytat. Ez a pálya külsőségeiben talán eseménytelen, történéseiben bizonyára egyedi, de kulcskategóriái, amelyekkel jellemezhetjük, mégis közösségi érvényűek – kort, kultúrát, közéletet idéznek századunk második felének Magyarországon.

Az egyik kulcskategória – a szerző szavaival – így hangzik:

**„Hátsó lépcsőkön
fel a tudomány szintjeire.”**

A másik: európaiság a regionalizmusban. S a harmadik: a tudás mint a gyakorlat teóriája. És egy kulcsszó, egy név, elgondolkodtató párhuzam e kulcskategóriákkal körvonalazható életminőséghez: *Móra Ferenc*.

JGYTF Kiadó
Szeged, 1996
406 oldal

Békési Imre sem űs-szegedi. Kalocsáról került az Alföld déli fővárosába. Apja szintén kisiparos volt, nem szűcs, mint Móraé, hanem kötélverő. Jóllehet korán meghalt, továbbadta fiának a kézművesség világlátását, mestersége erkölcsét, pontosságát, családja munkába vetett hitét.

Több jel vall erre. Nem gyengéd tisztelgés-e az apa előtt, hogy a fiú doktori értekezésének (1964) témája a kalocsai kötelesek szaknyelve? Nem a kibocsátó környezet iránti hűség-e, hogy szakmai inspirációt ehhez a tárgyválasztáshoz az alföldi népéletnek annyira elkötelezett *Bálint Sándortól* merített? Nem a hűség élményének erejét bizonyítja-e, hogy a disszertációban már megfogalmazott teljesség-igényéhez sok-sok év után (1993-ban) Békési Imre hozzáfűzte: aki a népből jön – *Bartókból, Kodályból, Illyésből* rak össze elfogadható teljességet? És vajon nem a família erkölcsi boltozatát tágtija-e egyetemessé már főigazgatóként egy beszélgetésben (1992), melynek menetében egy lélegzetre mondja ki a szelidség, a megértés, az anyanyelv iránti szerelmének ígét és a megújító kíváncsiság szakmai imperatívuszát?

Persze mint minden, az erkölcs is csak a teljesítmény összefüggésében, eredményektől hitelesítve emelkedhet jelentőssé. Békési Imre felnőtségének első évtizede a folyamatos tanításé. Diplomákat szerzett, miközben előbb tanító, majd általános iskolai tanár volt, később kollégiumban helyezkedett el nevelőtanárként, de dolgozott mint óraadó egy gimnáziumban is. 1963-ban került a tanárképző nyelvészeti tanszékére, ahonnan 1970 és 1980 között át-átjárt tanítani az egyetemre.

A tanárképzőn végigjárta a szakmai garáncokat a tanársegédi beosztástól a tanszékvezetőségig (1984) és az intézményvezetésig (1987–1990, 1995–). Másokkal együtt ő is a képzés sarkalatos részének tekintette és tekinti a pedagógusok szakmai továbbképzését. Nyelvészeti témákban egy évtizede szervez és tart előadás- és konzultá-

ciós sorozatokat határon inneni és túli magyar pedagógusoknak Szegeden, Pozsonyban, Kassán, Ungváron és Kolozsvárt.

Az ünnepeltnek szerzteágazó nyelvfilozófiai, általános nyelvészeti, nyelvpedagógiai és felsőoktatás-pedagógiai munkássága van. (Erről a kívülállónak is fogalmat ad a kötet függelékében olvasható Békési-bibliográfia, amelyet *Gulyás Zsuzsanna* állított össze.)

Harmincegy év: a tudományos fokozatok három disszertációja, három önálló kötet, több mint ötven – tanulmánykötetekben, főként egyetemi-főiskolai Actákban – publikált értekezés, húsznál több – főként szövegnyelvészeti – kiadvány szerkesztése, mindez együttvéve alkotja a

140 tételből álló szakmai oeuvre

gerincét. A bibliográfia elárulja azt is, mennyire nehezen vesz tudomást a szakmán kívüli nyilvánosság a tudós személyéről és szaktevékenységéről, ha az a nyelvészetnek első megközelítésben ezoterikus ágát műveli. A három – együttvéve iskola-teremtő minőségű – kötet közül csak az egyikről tett említést a sajkafolyóiratok körén kívüli sajtó Szegeden, Budapesten és Ujvidéken. A lapok nagyobb érdeklődését Békési Imre kizárólag mint intézményvezető keltette föl, s ez az érdeklődés is csak Szegedre korlátozódott.

Az érdem és ismertség aránytalanságának természetesen fő oka az, hogy Békési tanár úr szövegnyelvészetet művel, bár azt a lokálpatriotizmus szemszögéből is izgalmasan teszi. Itt a helye rámutatni ennek az életműnek egyik vonzó sajátosságára: hogy az alkotó elfogadta Szeged intellektuális hagyományait, belehelyezkedett s tovább is fejlesztette. Láttuk, kinél doktorált, s mindannyian tudjuk, milyen indíttatást nyertek Bálint Sándortól tanítványai. Meghatározó következményekkel járt, hogy Békési Imre szövegtani kutatásait *Deme László* ösztönzésére és támogatá-

sával kezdte meg. A mégoly száraz bibliográfia is jelzi, hogy a fiatal kutató fogékony volt tanszékének innovatív szellemi légkörére, máskülönben írásaiban nemigen méltatta volna közvetlen nyelvésztársait: *Benkő Lászlót, Inczei Gézát, R. Molnár Emmát, Török Gábort* és azt az egykori tanársegéd-társat, *Zsolnai Józsefet*, akivel szellemi kapcsolata a közösen írt korai tanulmányoktól kezdve a mai napig sem szűnt meg.

Békési Imre közös gyökerű szellemi műhelyt alakított ki – a vele rokon felfogású, de részben eltérő tevékenységi körű – másik nyelvészprofesszorral, *Petőfi S. Jánossal*. Szemiotikai szövegten című közösen szerkesztett periodikájuk nyolc kötete a magyar szövegkutató műhelyek egyik legfontosabb, ha ugyan nem a legfőbb publikációs szócsové. A kiadvány, amely eddig 115, főleg magyar szövegten szakmunkát ismertetett, arra is bizonyíték, hogy e tudományterület művelése Magyarországon – nevezetesen Szegeden – európai színvonalon áll.

Még mielőtt a szövegnyelvészet (szövegten) külföldön egységes tudományágá forrta volna ki magát, a magyar nyelvészetben Deme László funkcionális mondatfelfogása alapján nagyszabású empirikus szövegkutatás indult meg. Deme professzor a közigazgatási szövegtípust elemezte. Békési Imre viszont 4800 két-ötmondatos újsághír 13.400 mondatának tartalmi-logikai kapcsolódásait. Ez a reprezentatív elemzés lett kandidátusi értekezésének alapja (1976). A disszertáció

Szövegszerkezeti alapvizsgálatok

címmel 1982-ben jelent meg. Az elemzés során a szerző arra a következtetésre jutott, hogy a közéleti témák a higgadt kapcsolatos viszonyt igényelik, a rendőrségi és baleseti hírek természete ellenben a következő, magyarázó és ellentétes viszonyfajták mozgalmasságát vonzza.

Későbbi munkásságában előtérbe került a szövegvizsgálatok funkcionális szemlélete. A szövegfelépítés szemléleti megközelítése túllépett a formális szabályok felfedezésén és leírásán. Békési Imre, mint akkortájt meg is fogalmazta, a gondolatot mint tartalmat, emellett a gondolat kifejezést mint kommunikációs szándék megoldást vizsgálja. A második monográfia, *A gondolkodás grammatikája*, alcíme szerint *A szövegfelépítés tartalmi-gondolati szabályrendszere* (1986) már ezt a felfogást képviseli. Ebben a munkában a szerző megállapítja, hogy a

tartalmi-logikai kapcsolódások

nemcsak bizonyos összetett szavakban, mondatrészekben mint szerkezettagokban és a tagmondatokban játszanak szerepet, hanem a mondategészek felett álló szöveg szintjén is. Ott válnak domináns kapcsolatformává.

A mondat és bekezdés közé eső szövegegység, mutat rá Békési Imre, önálló konstrukciós forma, amelynek különböző típusai vannak. E mondatok feletti egység a hárommondatos szövegnél kezdődik. Már három mondat szerkezete is legalább két tartalmi-logikai viszonyfajta (ellentétesség, okozatiság) tömbjének hierarchikus viszonyát ötvözi egységbe. A szerző 1986-os művében 11 konstrukciótípust állít fel. Az érvelés szerkezeti változatainak elemzése során ilyenféle konstrukciótípusokhoz jutott el a tartalmi-logikai viszonyfajta tömbjeinek cseréjével: A de (B mert C); A de (C tehát B); (B mert C) de A. Ezekben a logikai jelölésekben az A, a B és a C – természetesen egy-egy mondatot (mondategészt) jelöl.

Békési Imre vizsgálódásainak harmadik szakaszában megkísérelt a különböző jellegű – szépirodalmi/köznyelvi; lírai/próza/drámái – szövegekre értelmezési modellt kidolgozni. Mint akadémiai doktori értekezésének (1991) címe – *az Ellentétes szerkezetek szemantikai-pragmatikai*

interpretációs modellje – ki is mondja, a vizsgáldások fókuszában továbbra is

az ellentétes mondatok érvelési struktúrája

áll. (Az értekezés monografikus változata – a Jelentésszerkezetek interpretációs megközelítése – 1993-ban jelent meg.)

Jelentős szövegnyelvészeti felismerés, hogy – mint olvashatjuk – az ilyen modellt mondattani síkon nem lehet kielégítő módon megalkotni, mert már a mondat-szint fölötti legkisebb szerkezeti egység (A és B és C valamilyen összekapcsolódása) is jelentéstani természetű. A szövegegység szemantikai természetét mindig a textus megfigyelhető, leolvasható – szakszóval: explicit – jegyeinek alapján írhatjuk le. Már az explicit jegyekből is a szövegfelépítésnek több domináns szabályrendszere vezethető le – kortól, műfajtól, témától, szerzőtől, vagyis a konkrét szöveg nyelvi és társadalmi vonásaitól függően. E szabályrendszerekben funkcionális szerepben a grammatikai kapcsolatok mellett számba jön még a kihagyás, a csend, az asszociáció, a ritmus is. (A jubileumi kötetben Szikoráné Kovács Eszter foglalkozik e problémával.)

Az ilyen explicit leírás túl még ott van a szöveg pragmatikai – talán így is mondhatnánk: társadalomértési – síkja. A szöveghez, hogy vele a közlő belépessen a kommunikációs folyamatba – partner kell, s a partner részéről olyan értelmezés, amely a befogadó elvárásait, nyelvi és nyelven kívüli kultúráját is mozgósítva vezet nagyjából olyan következtetésekre, mint amelyeket a szövegalkotó mondani akart.

Hogyan lehet átjárást biztosítani a szöveg explicit és implicit síkja között? Erről a Békési-tanítvány Szikoráné Kovács Eszter gondolatmenetét idézném (vö. Absztrakció és valóság): A Deme-Török-Békési-féle szövegnyelvészeti eredeti látásmódja is már abból indult ki – írja –, hogy a szövegek a nyelvhasználat, nem pedig

a nyelvi rendszer elemei. Egy szöveg nem hordozza a jelentést, azt az értelmező rendelheti hozzá. A szöveg anyagi (grafikai, például kinyomtatott) formájában csupán érték- és jelentéslehetőségek halmaza, amely a befogadóban teljesedik ki.

A szövegfajták eltérő érték- és jelentéslehetőséggel rendelkeznek. Egy matematikai szöveg mint a zárt mű tiszta példája mindazt tartalmazza, ami a megértéshez szükséges. Ehhez képest a köznapis szöveg már többet és mást is elárulhat, mint amit megfogalmazója tart. Az irodalmi szöveg még nyitottabb, mint a köznapis – de a nyitottság maximumát a művészi kommunikáció legbonyolultabb formája: a líra testesíti meg.

Minél nyitottabb egy mű, annál inkább szükség van a jelentés kiteljesítéséhez az olvasó/hallgató/néző valóságtapasztalataira. A fogalmi értelmezés és a befogadó által hozzátett jelentéstulajdonítás együtt teszi ki a globális jelentést. A szépirodalmi szövegben a jelek és jelentéskapcsolatok olyan összetett összefüggésrendszere áll rendelkezésre a globális jelentés megalkotására, hogy a befogadó számára az ilyen nyitott mű nem fogalmi újraalkotás, hanem „élményszerűen konstituált esztétikai tárgy”.

Békési Imre munkásságának időben nagyobb részét az jellemezte, hogy

a globális jelentéseket az explicit jelentésekből alkotta meg.

Láttuk, hogy a logikai mellérendelés nyelvi reprezentációjának típusait vette e célból szemügyre. Az volt a véleménye, hogy minden ki nem tett, de kitehető kötőszó egy-egy kis ablak a ki nem fejtett (implicit) tartalomra.

Békési Imre harmadik korszakának éppen az a tudományos mondanivalója, hogy – Petőfi S. Jánossal egyetértve – a szemiotikai elemzésben növekvő fontosságot tulajdonít a globális jelentés implicit összetevőinek.

Mindebben nem maga a téma: a nyelvi formák és emberi tartalmak kapcsolata, a nyelvi érintkezés folyamatának társas jellege, a nyelvhasználat társadalmi és/vagy kulturális meghatározottságai – az újdonság, hanem a megközelítési irány és mód. E vizsgálati területen eredetinek lenni, s még inkább: önálló szövegnyelvészeti iskola magaslatára eljutni Békési Imre azért tudott, mert ő is fölfedezte egy korábban kevésbé értékelt gondolat termékenységét. Hogy

a szöveg elemi jelentésszerkezeti modellje felől

(is) érdemes megközelíteni a kulturális meghatározottságú kifejtett és ki nem fejtett jelentéstartalmakat.

A „megközelítés” szót alkalmazva e szövegnyelvészeti irányzatra – legalább két jelentésszínvonalra kell gondolnunk. Az egyik: a tudós a nyelv filozófiai természetének jegyeit egy kissé 'becserkészi', akár a vadász a vadat. Óvatosan lopakodik feléje, nem szeretné idő előtt fölverni. Erre azért kényszerül, mert a nyelvkutatás mai szintjén szembetalálja magát a természetfilozófia század eleji nagy problémájával: hogyan lehet leírni a megfigyelés tárgyát, ha azt a megfigyelés ténye már módosítja.

Békési Imre mint nyelvfilozófus nagyon hasonló problémákkal néz ma szembe, mint néztek azok a fizikusok, akik a világmindenséget, másfelől az atomi és szubatomi szintű fizikai világot írták le újra és újra. Mit csinál ő valójában? A 'becserkészes', azaz a mind magasabb szintű általánosítások kidolgozási folyamata fáradságos aprómunkán nyugszik. A „megközelítés” másik jelentésszínvonalata: a 'nyomolvasás' pontosan ezért szükséges és helyénvaló itt. Az átfogó szövegelmélet kidolgozása az empirikus szövegkutatás folyamatában megy végbe. Kissé úgy és a megismerésnek azon a fokán, amelyen a nagy pozitivisták korszak forrásfeltáró történései tartottak a múlt század második

felében a régi korok rekonstrukciója közben. Nagyjából hasonló feladatok megoldásán fáradoznak most azok a régészek, szociálintropológusok, akik végső céljuknak az emberi életmód történeti alakváltozatainak rekonstruálását tekintik.

Békési Imre a szövegtípus-kutatástól el akar jutni a stílustípusok kutatásáig. Emögött földeregnék annak lehetősége, hogy idővel meg lehet alkotni a magyarnyelvűség általános szövegelméletét. De meg lehet-e valóban alkotni? A lehetőséget a bizonyosságtól a kétség választja el. Békési Imre a nyelvfilozófia síkján olyan összetett problémákba ütközött, mint a következők: Hová tartozik a szöveg, a langue-hoz vagy a parole-hoz? esetleg mennyire és miben az egyikhez és a másikhoz? Megragadható-e a szöveg a nyelvi rendszer részeként, avagy csak a kommunikáció egységében szemlélhető és értelmezhető? Eljuthatunk-e egyszer a magyar nyelvre érvényes átfogó szövegtypológiához, vagy sem?

Az igenlő válasz azon az előfeltevésen nyugszik, hogy a textust nyelvi terminusok segítségével rendszerszerűen tudjuk leírni. De lehet az is, hogy a szöveg nagyrészt spontán nyelvi formák együttese. Ebben az esetben az általános szövegelmélet helyett különböző szövegek különböző megközelítésére kell értelmezéseket, feltárási szabályszerűségeket találni. Erről a Békési-iskola nem foglalt állást egyértelműen. Ellenkezőleg, az Absztrakció és valóság több szerzője kétli, hogy végső válasz egyáltalán lehetséges volna. Szikoráné Kovács Eszter szerint: „A szöveg megközelítésének bármely módját követjük, bizonyos az, hogy az interpretációs szabályrendszer nem általánosítható. Bizonyos továbbá az is, hogy a költői (művészi) szövegek terjedelmüktől függetlenül kimeríthetetlenek, akár formájuk, akár tartalmuk felől közelítünk hozzájuk.” P. Eöry Vilma tudományág-elméleti fejtegetéseiben, a kétség vagy bizonyosság kérdésében így fogalmaz: „A szöveg mint jelenség össze-

tettsége valószínűsíti, hogy teljesen egyértelmű válasz” a rendszerszerű nyelvi kritériumok versus spontán nyelvi formák „kérdésére sohasem születhetik. De a jelenség összetett volta azt is megengedi, sőt megkívánja, hogy több különböző oldalról lehessen hozzá közelíteni”

Tehát aligha válasz, annál inkább egy megközelítés a többi között. Tehát nem annyira a végcél, hanem az oda vezető út és a részmegfigyelések. Ilyen értelemben kereshetünk és találhatunk eredményt, értéket általában a szövegnyelvészeten, közelebbről a Békési-iskola munkálataiban.

Ezek a józanul relativizáló észrevételek a tanítványi kör részéről fölértékelik az empirikus szövegtudományt. Kiemelik: az arasznyi eredmény is fontos, s ezeket ismerési folyamatáig összekapcsolni önmagában is igazi siker. Ilyen nézőpontból érthetjük meg, miért tartja a pályatárs, Máté Jakab Békési Imre akadémiai doktori értekezésének szellemi ívét a mikrofeltárástól a mezoszintű összegezésig nagy teljesítménynek a legújabb magyar tudományosság számára. Saját szavaival: „A szerző az értekezés koncepciójának középontjába a DE kötőszó környezetstruktúráját állítja, és e köré a felfogás köré építi fel minden egyes megállapítását és tételét. Ezt egy jelentésszerkezeti modell létrehozásában véli megvalósíthatónak, és ebben a modellben vizsgálja a 'de' utáni szillogizmus feltételeit, a jelentés performatív-modális propozícióit, a főbb konstrukció-típusokat, különösen az oppozicionális jellegűeket (de ... mert, de hiszen, de hát, mert bár stb. stb.). Végül a szemantikai-pragmatikai modell alkalmazási lehetőségeit veszi szemügyre: az összehasonlító szövegvizsgálat és az interpretációs modell szövegstilisztikai lehetőségén kívül elemzi a különböző típusú ellentétek (szembeállító, kizáró ellentét) szövegszervező szerepét is.”

A megszövegezés nehézkes. Tükrözi, hogy e vizsgálati irány még tevékenység-

nek első szakaszában tart: tudósnak az alkotásban, referálónak az ismertetésben meg kell küzdenie a megfelelő szavakért. A fogalmi háló nagyjában-egészében már rendelkezésre áll, de kissé csiszolatlan még s nem elég közérthető.

Mások mellett Máté Jakab is kifejezi ismeretelméleti fenntartásait: Békési Imre a megoldást a jelentésszerkezeti modell kidolgozásában nem megtalálja, hanem csak „megvalósíthatónak véli”.

Petőfi S. János más megközelítésből ugyancsak azt hangsúlyozza, hogy Békési Imre vizsgálódásai úttörő jellegűek, azonban egy nyelvi-gondolkodási tartomány feltárásának csak kezdetét jelentik. Rámutat, az elemi jelentésszerkezetek – „szó-szerkezetsorok” – tömbösödésének elemzése „nemcsak önmagában értékes nyelvészeti és kommunikáció-filozófiai tevékenység, hanem elsőrangú szövegtani laboratóriumi munka is”. Ennek megállapítása után hosszan sorolja,

milyen további kutatási feladatok vannak még hátra

a /de/hát/-típusú jelentésszerkezetek – Békési Imre által elvégzett – feltárását követően.

P. Eöry Vilma ismét más megközelítésben mutat rá, hogy Békési Imre nagyszabású feltáró tevékenysége e tudományterület analízisében a kezdeti szakaszt reprezentálja. Kiemeli: a Tanár Úr szövegtipológiai kutatásaiban azzal állít akadályt maga elé, hogy nem tesz különbséget az irodalmi és köznyelvi mintaszövegek között. S miután az irodalmi műalkotást más tényezők is szervezik, mint a nem esztétikai szövegeket, tanulmányaiból nem derül ki egyértelműen, mit tekint stilisztikai sajátosságnak, és mit nem.

A legigényesebb önbírálat és elemző szigor sem homályosíthatja el, hogy a szövegnyelvészeti elméletének részleges kidolgozottsága egyáltalán nem akadályozta

meg a kutatókat abban, hogy empirikus feltárásaik termékeny új felismerésekhez ne vezessenek a gyakorlatban.

Idézzük fel ezzel kapcsolatban Békési Imre egyik példáját. (Megtalálható „Az elveszett teljesség” című kötetben, melyet *Tóth László* szerkesztett 1994-ben *Zsolnai József* pedagógia-professzor 60. születésnapja alkalmából.) A példa arra vonatkozik,

hogyan függ össze szövegnyelvészet és nyelvi pedagógia.

Tudni érdemes, hogy Békési Imre befolyást gyakorolt a Zsolnai-féle nyelvi, irodalmi és kommunikációs program kialakulására a két kutató szegedi együttműködésének éveiben.

Békési Imre kis dolgozata óvodásoktól néhány meglepően kérélt nyelvi kijelentést idéz. A kicsinyek egy-egy valóságos élményt komplex nyelvi alakzatban fejeztek ki: egy logikai-tartalmi ellentétet magába záró szövegegységgel („Leköpött a Gergő, mert el akarta lökni Glóriát, de én nem engedtem” – négyéves gyerek mondata.) E példákkal a szövegnyelvész a korai nyelvi komplexitás megléte mellett érvel – *Piaget* és *Galperin* ismert interiorizációs elméletével szemben. Ha viszont már az óvodás eljut ilyen szintaktikai szintre, akkor érdemes és szükséges a nyelvtanításnak új, kommunikációs formáit kidolgozni.

Békési Imre és Zsolnai József a maguk tapasztalatainak fonalán jutottak ugyanarra a következtetésre: a nyelvi valóságértelmezésben, a fiatalok nyelvi valóság-megismerésének irányításában szemléltváltásra, új paradigmára van szükség, hogy a párhuzamosság és egymásra hatás a két tudományterület között változatlanul időszerű és gyümölcsöző, azt a jubileumi tanulmánykötetben öt szerző igazolja: *Forgács Tamás, Honffy Pál, Nagy J. József, Szende Aladár* és *Zsolnai József*.

El kell ismernünk, hogy az a szellemi világ, amelybe az Absztrakció és va-

lóság vezeti be az olvasót, a kultúra kevéssé ismert, de fontos és távlatos része.

Az összeállításnak már szerkesztési elvei is érdekesekek. (Ebben R. Molnár Emma oldalán a két másik szerkesztőnek – *Galgóczy Lászlónak* és *Nagy L. Jánosnak* – is szerepe volt.) Az természetes, hogy a jubileumi tiszteletésnek a szerzői gárda összetétele önmagában nyomatékot ad. A tágan vett nyelvészeti tudománycsoport számos olyan képviselője is írt tanulmányt, akinek neve és munkássága a nagyközönség előtt sem ismeretlen: (a már említett szerzőkön kívül) *Balázs Géza, Bánréti Zoltán, Hangay Zoltán, Szathmári István, Szende Tamás, Tolcsvai Nagy Gábor, Wacha Imre* és *Zsille János*.

Az már nem szokványos, hogy az összeállítás szakít a műfaj egyik kimondatlan, de gyakran alkalmazott szabályával: az ünnepeltet csak dicsérni illik. A szerzőknek egyébként is csak kisebb hányada foglalkozik Békési Imre munkásságával. Ők sem annyira méltatják, mint inkább a megfelelő helyen utalnak rá, mit is jelent a jubiláns életműve a szövegnyelvészet kollektív erőfeszítéseiben. A megfelelő hely és terjedelem néha csak fél mondat az értekezésben, néha csak lábjegyzet.

Az Absztrakció és valóság legteljesebben abban meggyőző, hogy rávilágít:

a szövegnyelvészetnek hányféle alkalmazási területe van.

Egyenként több dolgozat foglalkozik folklórnyelvészettel, nyelvtörténettel (egyházi és világi nyelvemlékek kapcsán), általános nyelvemléttel, fordításelmélettel, iskolai műelemzéssel, gyermeknyelvi sajátosságokkal, irodalmi szövegek szövegtani vizsgálatával és szociolingvisztikával. Egy-egy tanulmány jut a média közlési stratégiájának, illetve a szövegtévesztés neurolingvisztikai magyarázatának is.

A tematikus sokféleség és a feldolgozás egészen különböző absztrakciós szintje arra csábít, hogy a 46 dolgozat között mű-

velődési kalandozásba fogjon. Valószínűleg az efféle szellemi barangolást minden olyan olvasó élvezni fogja, aki kevésbé vonzódik a nyelvészet legezoterikusabb ismerettartományaihoz.

Mire bukkanhatunk kalandozásunk során?

A lehetőségekre három példát idéznék. *Szabó József* áttekintést nyújtott, hogyan terjedt el a magyar nyelvközösségben az ö-zés. Tanulmányából megismerhetjük azt is, hogyan függ össze egyes ö-ző nyelvi szigetek kialakulása a kora-középkori lakosság-áttelepítésekkel. *Török Gábor* bibliai textus példáján mutatta be, hogyan fordíthatnak jól és kevésbé jól szövegegység szintű gondolatmeneteket. Dolgozata arra is rávilágít, milyen hasonlóságokat mutat a viccek szöveg-módosítása és a Biblia-fordító és -magyarázó tevékenység. *Péter Mihály* azt boncolgatja, miért élő ma is az Anyegin-strófa mint szövegmodell, olyannyira, hogy egy indiai demográfus 1985-ben New Yorkban Anyegin-strófában írt meg egy verses regényt a kaliforniai yuppie-társadalom életformájáról.

Kellemes a szellemi ínyenkedés és tanulságos megismerkedni a modern nyelvészet szakmai felfogásával. Legmélyebben azonban az érintheti meg az olvasót, hogy az Absztrakció és valóság

módosítja kissé nemzeti önismeretünket is.

Néhány önértékelő beidegzésünk bizonyul hamis előítéletnek. Elsőként említhetjük azt a tudományfeudalista nézetet, mely szerint valamire való akadémiai életmű főiskolán nem szülehet. Ezzel rokon tétel, amelynek gyökere a települések presztízsének hierarchikus megítélésébe nyúlik le, hogy a regionális – értsük: nem fővárosi – teljesítmény pusztán keletkezési helye miatt eleve provinciális. A kötet az ellen a séma ellen is szolgáltat érveket, amely szerint az igénes elméletiség szemben áll az adott szakterület praxisirányultságú alkalmazott tudományosságával.

Az első beidegzéstől alighanem Békési Imre is szenvedett. Életrajzában, amikor említette, hogy a „hátsó lépcsőn” jutott be a tudományba, hozzátette, annak csak alsó szintjeire jutott fel. A kötet e vélekedést meggyőzően cáfolja. Ez az életmű nem csupán a határon kívüli magyar egyetemi centrumok révén nemzetközi kisugárzású, hanem azért is, mert Békési Imre szövegnyelvészeti felfogására kutatótársai a moszkvai Lomonoszov Egyetemen is, a berlini Humboldt Egyetemen is kíváncsiak voltak.

A vidék mint a provincializmus szellemi talaja? Egy olyan országban, ahol Torda, Ónod, Debrecen (kétszer is) nagypolitikát; Vizsoly, Sárvár, Pápa, Patak, Bányácska/Széphalom évszázadokra kihatóan kultúrát formált? A költő szép gondolata szerint Rácegrespusztáról Rácegrespusztára a legrövidebb út Párizson át vezet.

Békési Imre is ott volt európai, ahol éppen tartózkodott. S ezzel Szegeden nincs egyedül. Rajta kívül a nyelvészetben éppen a világot járt Petőfi S. János a másik szakmai iskolateremtő. De létezik úgynevezett szegedi iskola *Nagy József* révén a pedagógiában, *Róna-Tas András* jóvoltából a magyar őstörténetben és a vele kapcsolatos Kelet-kutatásban. *Kristó Gyula* körül képződött medievista történészműhely nevét éppen most ízeleteti a nagyközönség. Mindehhez a recenzens jóérzéssel teheti hozzá, a felsorolás távolról sem teljes.

S mit mondjon az ember az elmélet és gyakorlat állítólagos antagonizmusáról éppen ennek a kötetnek s éppen a szegedi szövegnyelvész-iskola teljesítményének ismeretében? A szerzőknek legalább egyharmada Békési-tanítvány.

Közös szellemi törzs messzire nyúló ágai valamennyien.

Egyikük – *Vass László* – tervezetet készített olyan szemiotikai szövegnyelvészeti kidolgozására, amely teljes egészében textológiai megalapozottságú. Egy másik ta-

nítvány – Cs. Nagy Lajos – a rimaszombati járásban (Szlovákia) felső Medvesalja falvában végzett nyelvi gyűjtést. Begyűjtötte például, hogy hol és miért nevezik a krump-lisnudlit begyerőnek, illetve istenmonyó-kájának.

Ég és föld a két szakember érdeklődése, igaz? Pedig ugyanannak a tudósak textológiai szemináriumára jártak. De ég és föld választja-e el a két szakember nyelvi alapészjárását is? Vass László hihetlenül elvont stílusban műveli a nyelvfilozófiát, értekezésében mégis teljes természetességgel tölt be funkciót egy szép és közvetlen *Utassy*-vers. Cs. Nagy Lajos szó-készlet-gyűjtési beszámolójában minden át-

tetszően világos, de emellett tanulmányában benne van a regionális szókészleti vizsgálatok releváns szakirodalma.

Az Absztrakció és valóság – négyszáz oldal. Értekező prózája olvasmánynak nem is könnyű. De elbűvölő, ahogy – ihletőjéhez méltón – rácsodálkozik a nyelvi világra és vallatóra fogja közvetítésével a sokarcú valóságot. Nem hagyja éhen sem a szívet, sem az értelmet. Teljes élményt ad, ahogy a szerzőknek – tanítványoknak és pályatársaknak – életével és tevékenységével adott teljes élményt a jubiláns: *Békési Imre tanár úr.*

Kronstein Gábor

A modernitás antinómiái

LENGYEL ANDRÁS JÓZSEF ATTILA-TANULMÁNYAIRÓL

Lengyel András munkásságát régóta ismerem, gyakran szerepeltünk együtt, mint először a *Költőnk és korunk* című, az Országos Pedagógiai Intézet gondozásában megjelent kötetben, később az akadémiai Jó-

zsef Attila-konferencián, a Petőfi Irodalmi Múzeum több előadói szimpóziumán (József Attiláról, Nagy Lászlóról, Pilinszky Jánosról). Nem egyszer volt meghívott előadója a szegedi egyetem általam vezetett Modern Magyar Irodalmi Tanszékének.

Tudósi habitusát is ismerem és elismerem: mindig bátor, kezdeményező kutató volt, akinek volt „mersze” például egy alkalommal (l. a *József Attila útjain* 1980. című kötetet!) nem tenni mást, mint nem csak tudatosítani, hogy József Attila bírálatot írt Brichta Cézár verseskötetéről (ezt bárki, aki a kritikai kiadást kézbe vette, tudhatta), de – s ez önmagában is lecke volt az akkori – és mindenkori – magyar irodalomtörténet-írásnak – el is olvasni a költő bírálatát és észrevenni, sőt leírni, hogy Jó-

Tekintet Könyvek
Budapest, 1996
272 oldal

zsef Attila *A Dunánál* című versének alapötletét és motívumait minden bizonnyal az általa recenzált Brichta Cézár *Az én őseim* című verséből vette. S tette Lengyel András mindezt úgy, hogy a legkevésbé sem kisebbitette József Attila költői érdemeit, sőt azt mutatta be, hogyan született a kezén a „nyersanyagból” igazi nagy gondolati költemény.

Lengyel András kutatói habitusa nem változott, legföljebb csak az mondható el, hogy a filológus mellett sokkal erőteljesebbé vált benne a gondolkodástörténetre odafigyelő, munkája egészét ennek jegyében és szellemében megalkotó egyéniség. Bár a hasonlatok mindig sántítanak, úgy érzem és ítélem meg, hogy a József Attila-kutatók közül a filológus Szabolcsi Miklósról és Tasi József, a mentalitástörténész Tverdota Györgyre, az esztétörténész Agárdi Péterre emlékeztet leginkább, mégpedig úgy, hogy

előszeretettel hivatkozik a pszichológia és pszichiátria

eszközeit is használó Beney Zsuzsára és Szőke Györgyre (nem véletlen, hogy a tanulmányok irodalomjegyzékében az említettek neve szerepel a legtöbbször). A magáról az irodalmi műről mint önálló poétikai léttel és szemlélettel rendelkező jelenségről érkező kutatókra nem vagy alig hivatkozik (kivételt talán csak Szabolcsi Miklós, Tamás Attila és helyenként Németh G. Béla jelent, azonban ők is inkább akkor kapnak szerepet, ha az adott korszak: a két háború közötti magyar irodalom történetére vonatkozó vagy határozottan ideológiatörténeti megjegyzést tesznek, netán intertextualitásban gondolkodnak).

Mottót könyvhöz többnyire úgy szokás választani, hogy az magára a kötetegészre legyen jellemző, metaforikusan adja meg annak tárgyát vagy utaljon rá: szerzőkre, ebben az esetben vállalva a személyességet is. Nos, Lengyel András lehetővé teszi olvasójának mindkét interpretációt

(aki nem ismeri a szerzőt, az első variáció értelmzői helyzetébe lép, aki közelebbről ismeri, talán a második, a személyesebb megfontolások alapján próbál olvasni. József Attila *Kiáltás* című versének következő részletét adta meg könyve mottójául: „Mint fatutaj a folyamon, / mint méla tót a tutajon, / száll alá emberi fajom / némán a szenvedéstől – / de én sírok, kiáltozom: / szeress: ne legyek rossz nagyon – / félek a büntetéstől.”

Lengyel András rövid magyarázó előszót is illeszt könyve elé, amelyben indokolja, miért döntött a tanulmánykötet mellett: egyrészt így együtt többet mondának e kétéves erőfeszítés eredményeként született írások, mint önmagukban, másrészt pusztán retorikus eszközökkel nem kívánta „monográfiává” fölstilizálni a tanulmányfüzért, „ahogy ez – jegyzi meg – manapság olykor megesik”. Igazat kell adnunk a műfajkörülményt megfogalmazó résznek, amely szerint a tudományos megismerés kényszerű kitérőit nyomonkövetni valóban csak a tanulmány képes. Megjegyzem: ugyanakkor Lengyel András dolgozatai az én olvasatomban alkalmasak (lehetnének) arra, hogy értekezéssé álljanak össze, mindennemű „fölstilizálás” nélkül, ugyanis bennük és mögöttük

egységes nézőpont, koherens szemlélet

munkál, amely – ha megszüntetné az ismétlések-ismétlődések (egyébként ilyen módon szükségszerű) voltát – lehetővé tenné, hogy írásai szinte adhassák magukat egy ilyen típusú valóban nagyobb horderejű munka megszületéséhez. A szerzőt a bevezető szerint az érdekli, mi mondható el József Attiláról, ha gondolkodására, intellektuális pozíciójára alakulására figyelünk, azaz a gondolkodástörténet nézőpontja vezérli, amely nem teljesen egyezik meg az irodalomtudomány semelyik irányával, de – és ez fontos – többet is közülük szolgál(hat). Magyarázatul a következőket teszi hozzá Lengyel András: „A gondolko-

dástörténet eredményei ugyanis természetes bázisát adják a speciálisan irodalmi megközelítésnek, hiszen az irodalmi alkotómunka (s eredménye, az irodalmi mű) csak egyik megnyilvánulása mindannak, ami az emberi gondolkodásban megképződik. (Ettől csak mesterségesen vonatkozathatunk el.) Az irodalmi mű ebből a tágabb, egyenetlenebb, olykor amorfabb, vagy éppen ellenkezőleg, merevebb tudati folyamatból válik ki s veszi föl a csak rá jellemző speciális vonásokat. S ez az összefüggés – minden, mégoly divatos tudományos áramlatok ellenében is állítható – önkorlátozás nélkül nem hagyható figyelmen kívül. Ha az irodalomtudomány lemond a gondolkodástörténeti megközelítés eredményeiről, önmagát zárja gettóba, s önmaga értelmezési lehetőségeit csökkenti.” Tegyem hozzá, Lengyel András értelmezői stratégiáját el tudom fogadni ugyanúgy, mint bármely iskoláét, mindaddig, míg a gyakorlatban az opus, maga az irodalmi mű nem válik a koncepció áldozatává: pusztá illusztrációvá. Ez a veszély gyakran fenyeget ugyanis Lengyel András írásaiban is. Bármely iskola képviselői méltányolhatják ugyanakkor a szerzőnek azt a megközelítést, amely szerint József Attila gondolkodása

integrálta magába a kor szinte minden lényeges tendenciáját,

nagy alternatívait és megoldási kísérleteit, Lengyel András olyan alkotóként közelíti meg, mint korunk nagy francia szociológusa, Pierre Bourdieuau Flaubert: „Eredetiségét tehát a minden lehetséges pozícióval való szüntelen konfrontálódás révén alakította ki.” Amit hiányol saját kötetéből Lengyel, az egyúttal feladatjelölés is: a szocialista József Attila gondolkodástörténeti pozíciójának fölrajzolása. Mégsem érzem e szempontból – a szerzővel ellentétben – csonkának a könyvet, ugyanis latensen szinte mindegyik tanulmányban ott feszül annak tényként való tudatosítása, hogy

a húszas-harmincas évek Magyarországon a rivális tradíciók legerősebbje intellektuálisan a marxizmus volt, antinómiái pedig a modernitás legkonzekvensebben végigvitt alapantinómiái voltak. Mint Lengyel András írja szó szerint: „Aki tehát a két világháború között pusztán csak megkerülte a marxi tant, az a világ értelmezésének egyik meglehetősen kidolgozott, különlegesen hatékony lehetőségéről mondott le – s, önáltató módon, az emberi lét alapvető nagy problémáit is nem kis részben megkerülte.”

Lengyel András József Attila-kötete hét tanulmányt tartalmaz, köztük a legizgalmasabbnak a keretet adók látszanak: a nyitótanulmányt (*Az „elrejtőzött világ-egész” keresése*) magam is közöltem tanszékiünk „*Modernnek kell lenni mindenestül*”(?) *Irodalom, történetiség, átértelmezés* című, kollégáinkat: Ilia Mihályt és Vörös Lászlót hatvanadik születésnapjuk alkalmából köszöntő kötetében. Ez a József Attila életében történt gondolkodásbeli váltásokat veszi számba. A második dolgozat (*József Attila első analitikusa*) a pszichoanalitikus Rapaport Samuról szól részletesen, a Lengyel Andrástól már megszokott filológiai alaposággal, eljutva legalább a kérdésekig, amelyeknek megválaszolása csak akkor sikerülhet, ha egyesíthetők lesznek a filológus, az irodalomtörténész és a pszichoanalízisben is jártas tudománytörténész jelentős mértékben különböző szempontjai és eljárás módjai. Megtudjuk a szerzőtől, hogy a híres Juhász Gyula-jubileumon, melyért Szegedre jött Babits és Kosztolányi, jelen volt Móra Ferenc, Szabó Lőrinc és József Attila is, aki ekkor – 1923. június 16–17-én találkozott először Rapaporttal, akinek neves íróbetege is volt, hiszen 1926. június 18-án ő állította ki azt az orvosi bizonyítványt, amely mentesítette Juhász Gyulát az elmebetegség és a gondnokság alá helyezés stigmatizációja alól. Megismertet bennünket Rapaport felkészültségével és pszichoanalitikus elveivel, majd részletesen ismerteti az analitikus együttműködését Jó-

zsef Attilával, amelynek befejeztével, két évi analízis, két évi reménykedés után mondta ki a verdiktet: „Nem tudok segíteni magán Attila, vegye ezt úgy, mint egy természeti csapást!” A kezelés tehát kudarcra végződött, de ez szükségszerű volt, mert a költő intellektuális fölényben volt analitikusával szemben. Később még volt kísérlet – egy távanalízis – együttműködésükre, de végül is a kezelés egészének számos diszfunkcionális következménye lett, ugyanakkor mégis hozzájárult József Attila költészetének elmélyüléséhez. Ezek alapján joggal formálja meg a szerző a munkamódszeréből fakadó feladatkijelölést: „Egy tanulmány, amely a Rapaport közvetítette pszichoanalitikus ismereteknek, értelmezési sémáknak a költő életművében való megjelenését veszi majd számba, sok mindent új megvilágításba helyezhet. (Ezt a munkát egyébként el is kell majd végezni.)”

Rövid, de annál fontosabb írás

A „*jelenné gyülemelő múlt*” című, amely egy József Attila-teoréma kialakulásáról és funkciójáról szól, amely a harmincas évek elején több, egymást erősítő fázisban történt meg: Rapaport könyvének (*Ideges gyomor és bélbajok keletkezése és gyógyítása*, 1931) átdolgozása során, illetve Bergson és Freud gondolatrendszerének összekapcsolásával. Mindezek együttvizsgálatáig és verseken történő igazolásáig – szól ismét a posztuláció – „előmunkálatként fontos feladat a József Attilára olyannyira jellemző gondolati egybevonások metapszichológiai, filozófiai, szociológiai, vallási, stb. összetevőinek szinoptikus vizsgálata. Ezekben a speciális gondolati összevonásokban és transzformációkban van ugyanis a verseit generáló gondolati újdonság”.

Egy újabb rövid dolgozattal ismét bátorságáról tesz tanúbizonyságot a szerző, amikor József Attila „nemzeti szocialista” epizódjáról szólva megpróbál választ keresni a kérdésre, hogyan születhetett meg a költő tollából *A nemzeti szocializmus* című

és kezdetű kéziratosa munka, amely Lengyel szerint elhibázott, de utóbb gyorsan elvetett – negativizáló gondolati kísérlet volt, „hogyan létrejöhetett, abban nemcsak József Attila egyéni sérülékenységének volt szerepe. Akár tetszik, akár nem: a modernitás súlyos anomáliákat kitermelő világa olyan nagy antinómiákat rejt magában, amelyek – mint a 20. századi európai történelem tanúsítja – a modern, tőkeelvű gazdaság természetes működése révén végletesen kiéleződtek, s végletes, minden addiginál súlyosabb következményű megoldási kísérleteket hívtak életre. S ezek a veszedelmes lehetőségek bizony benne rejlenek a modernitás elvont gondolati szerkezetében. József Attila esete annak példája, hogy a lehetőségek még különben magas intellektusú és föltétlenül jószándékú személyiségeket is megkísértettek, olyan »ajánlatot« nyújtva nekik, amelyeket – úgy gondolhatták – legalábbis ki kell próbálni”.

„...*saját szemem láttára átalakulok*” címmel József Attila 1935 augusztusi fordulatáról olvashatunk, amely – a szerző bizonyítja – összefüggésbe hozható Barta Istvánnal történt megismerkedésével és barátságával. Elfogadom Lengyel András érvelését, amely szerint a költő a befelé forduló, hiánytudatot és szorongást tükröző költői világot, amelyet eddig – analógiás módon – a kutatók Kafkával, Heideggerrel, Kierkegaarddal vagy betegségével hoztak kapcsolatba, valójában a Barta közvetítette erős katolicizmus és konzervativizmus következménye hozta létre, ugyanakkor vitatnám a szerzőnek azt a megállapítását, amely szerint az emberi életet és a világot átható *rend eszménye* is e barátságból született volna újjá. A *rend* ugyanis, amely számos József Attila-vers fontos motívuma, releváns módon kompozíció-teremtő szerepet kap ugyanekkor Illyés Gyula és Szabó Lőrinc költészetében is, azaz egy olyan paradigmaváltás jeleként értelmezhető, amely éppen ekkor jellemzi a korszak megújuló költői szemléletét (erről

részletesen írtam *A József Attila-i teljesség-igény*, 1988. és *Modern hagyomány*, 1995. című könyveimben, de utalok rá *Evangelium és esztétikum*, 1996. című könyvemben is).

A *lapgründoló József Attila* című tanulmány ismét a szerző filológiai alaposságát dicséri, ahogy számbaveszi

mind az anyagi, mind az eszmei-szellemi körülményeket,

melyek között megszülethetett a *Szép Szó*. Még egy dolgozatban tér vissza Rapaporthoz a szerző, mégpedig a Szabad-ötletek jegyzéke „címzettjének” kérdését feszegetve, megállapítva és bizonyítva, hogy az nem Gyömrői Edit, hanem éppen Rapaport Samu.

A *föltáruló „semmi”* címet viselő zárótanulmány, mely itt, e kötetben jelent meg először, József Attila és Kosztolányi kapcsolattörténetét vizsgálja, bizonyos intertextuális értelmezéseket is adva, különösen a nihilizmus hasonló és eltérő fölfogásairól. Lengyel megvédi Kosztolányit Tverdótával szemben is, amikor azt mondja, a József Attiláról szóló sorainak rövidege nem odavettség, hiszen Petőfiről is hasonló rövidegességgel értekezik. Megállapítja, hogy kapcsolatuk kialakulásában és elmélyülésében Kosztolányi magatartásába belejátszott a devianciák iránti erős fogékonysága, emberi „dokumentumokra” való szakmai fogékonysága és, nem utolsósorban, a szenvedők iránti részvéte is. Az úgynevezett „fősodor” elképzeléssel (Petőfi-Ady-József Attila) szemben Németh G. Béla vetette fel elsőként, hogy József Attila Kosztolányihoz állt a legközelebb. Lengyel András megállapítja, hogy ez nem ilyen egyszerű és idézi a kortárs Dsida Jenő véleményét, aki Ady mellé állítja a költőt. Csakhogy, tehetem hozzá, az idézett Dsida nem a fősodor-élet igazolja, hanem a magyar költészet régtől való két ágának történetébe igyekszik behelyezni József Attilát, akihez nagyon közel érezte magát (erről írtam a *Tiszatáj* 1996/1. számában).

Örömmel vettem tudomásul, hogy Lengyel András megállapítja: József Attila nemcsak verstechnikát, pusztán rímötletet vett át Kosztolányitól, de „egy mélyebb, bár motivikusan is megjelenő magatartást”. (Azt azonban épp itt kell megjegyezni: őszintén sajnálom, hogy egyetlen tanulmányában, még itt sem hivatkozik munkáimra, holott első megjelent irodalomtörténeti tanulmányom (1976), amelyre büszke vagyok s amely később továbbfejlesztve része lett kandidátusi értekezésemnek (1983) és a *József Attila-i teljességigény* című könyvemnek (1988) éppen erről szól, címe: *A felnőtté válás igénye*, alcíme: *József Attila Kosztolányi Dezső című bírálatához*. A dolog azért is meglepő, mert Lengyel irodalomjegyzékében szerepel tanítványom, Sikos Emőke dolgozata, amely az én irányításommal és alapvetően rám hivatkozva, tőlem idézve készült. Itt kell azt is kifogásolnom, hogy Lengyel András is követi a sajnálatos új divatot és nem készített lábjegyzeteket, csak tanulmányai végén adja meg Irodalom címen azoknak a műveknek az alfabetikus jegyzékét, amelyekre alapozta gondolatmenetét, mint ahogy a dolgozatok eredeti megjelenési idejét és helyét sem adja meg.)

Befejezésül röviden a kötet nyitótanulmányáról, amely a leginkább jellemző a szerzőre s olvasatomban a legjobb a dolgozatok között. A József Attila gondolkodói alkatáról értekező Lengyel András itt tulajdonképpen arra keres és talál autentikus módon magyarázatot,

miért látták a kortársak „két-szövegű” proletárköltőnek

vagy olyannak, aki három-négy hangnemben írja meg verseit s azt veszi elő, amelyikre éppen szükség van. Lengyel – joggal – úgy véli, a vádaknál érdekesebb, ami mögöttük van: a váltások sorozata: ha csak a klasszikus évtizedét (1927–1937) nézzük is, figyelemmel kísérhetjük, hogyan jut el a szociális színezetű radikális polgári liberalizmustól a nemzeti radikalizmuson a radi-

kális marxista szocializmushoz: a kommunizmushoz, majd a nemzeti szocializmushoz, majd újabb váltással a megújuló szociáldemokráciához, miközben hatott rá a katolicizmus, majd fölerősödtek liberális vonzalmai, ennek bizonyítéka folyóirata, a *Szép Szó* (már nevében is). A szerző úgy ítéli meg, hogy a költő versei átírásának és politikai opciói változtatásának magyarázatát egy mélyebben fekvő gondolkodástörténeti paradigma szerkezetében, illetve e szerkezet fölbomlásában kereshetjük. Lényeges az is, amit az *Óda* és az *Eszmélet* különbségében lát a szerző, mely szerint József Attila alapvető episztemológiai meggyőződését is feladta az ekkori váltásban. (Az már kettőnk közti szemléletbeli különbségre utal csak: én nem találok olyan bizonyosnak, hogy a szerelmi óda „A lét dadog / csak a törvény a tiszta beszéd” tételében a költő politikai-politológiai megfontolásai fogalmazódnak meg, annál metaforikusabb a költészet és a költői nyelv, semmint hogy ezt el tudnám fogadni, különösen egy szerelmi költeményben...!) Bizonyító erejű az a belső kisfejezet, amelyben

irodalomszociológus módjára veszi számba

Lengyel András azokat a helyzeteket és körülményeket, amelyek a költő szocializációját jelentették gyerekkorától a felnőttéig. Itt írja egy helyütt: „S mivel, körülményei alakulása következtében, 15–16 éves korától kezdve lényegében önmagára utalva („magamban bíztam eleitől fogva”, írta majd egy kései versében, nagyon szabatosan saját maga alakította ki a maga számára önazonosságát.” Itt megint illusztrációvá lesz egy sor, amely valójában nem más, mint zsoldárparafraízis: a híres 90. zsoldár megváltoztatása, amely eredetileg így szól: „Tebenned bíztunk eleitől fogva, Uram, téged tartottunk hajlékunknak! Mikor még semmi hegyek nem voltak, Hogy még sem ég, sem föld nem volt formálva, Te voltál és te vagy, erős Isten, és te

megmaradsz minden időben.” Hasonló a gondom a Vágó-család idejére vonatkozó okfejtéssel, mégpedig azzal, mely szerint „Vágó Márta környezete intellektuális rivalizálásra készítette, önmaga előtt is igazolnia kellett, hogy intellektuálisan egyenrangú a Kecskeméti-testvérekkel, vagy Mannheimmel, s ezért – korábbi filozófia iránti érdeklődését kiteljesítve – beállítódottsága elméleti megalapozására törekedett. De, ezt nyilván a Vágó-kör szociológizáló beállítódására visszahatásként, egy, az övékével ellentétes megközelítéssel, tiszta metafizikaként kísérte meg”. Kérdésem: vajon nem lehetséges, hogy a filozófián belül a metafizikai szemlélet ugyanúgy metaforikusabb, mint az irodalmon belül a költészet s József Attila éppen ezért szükségyszerűen nagyobb affinitást mutatott éppen ebbe az irányba?! Egy helyen – az *Irodalom és szocializmus*ról szólva – ugyan Lengyel András is megjegyzi, hogy „a metafizika elvont általánosságában saját legszemélyesebb problémáit is tematizálja”, de zárójelben mindjárt hozzá is teszi: „(Hogy elemzése több vonatkozásban, így pl. a műalkotások létmódját illetően saját személyétől függetlenül is igen figyelemre méltó, most mellékes.)” Nos, valahol éppen itt van Lengyel András és köztem a legélesebb szemléleti különbség: nekem az opus, az irodalmi mű az, ami elsődlegesen fontos, mégpedig lehetőleg minden külső szempont bevétele nélkül vizsgálva, értelmezve, ezért érzem fölöslegesnek további példákat sorolni, hiszen itt nem kifogásokról van szó, hanem más és más megközelítési módokról, amelyek azonban az ilyen viták alkalmával közeledhetnek egymáshoz, kiegészíthetik egymást a szűkebb és tágabb szakma, az értő olvasó javára, akinek szeretettel ajánlom Lengyel András könyvét, amely a József Attila-kutatás megkerülhetetlen része máris.

Szigeti Lajos Sándor

Szerkeszti asztal

A könyvhétre jelent meg – a Tiszatáj Könyvek első köteteként – Hász Róbert *Diogenész kertje* c. regénye. A művet *Domokos Mátyás* mutatta be június 4-én a Somogyi-könyvtárban. Közreműködött *Janik László* színművész.

*

Néhány szerzőnkről. MILORAD PAVIĆ (Belgrád, 1929), író, irodalomtörténész. DAVID ALBAHARI (Pec, 1948), író, műfordító. BOŠKO KRSTIĆ (Miholjački Martinci, 1947), író, publicista. SVETISLAV BASARA (Bajina Bašta, 1953), író, esszéista. LASLO BLAŠKOVIĆ (Újvidék, 1966), költő. VARGA ANIKÓ és PAPP P TIBOR a JATE BTK Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszékének doktoranduszai.

Augusztusi számunk tartalmából:

NAGY GÁSPÁR, VITÉZ GYÖRGY, DOBAI PÉTER versei
PODMANICZKY SZILÁRD, HORVÁTH TAMÁS prózája
Mai bolgár költők – *Utassy József, Kiss Benedek, Szondi György*
fordításában

LUKÁCSY SÁNDOR, CSETRI LAJOS tanulmánya

Pályázati felhívás

A Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia pályázatot hirdet

Kortárs magyar zene (1945–1995)

címmel e művészeti ág történetének átfogó igényű feldolgozására.

Pályázni lehet továbbá bármely jelentős kortárs magyar zeneszerzőnk művészi pályafutásával és munkásságával foglalkozó monográfiával is. A pályaművek terjedelme: legfeljebb 20 szerzői ív. (800.000 n, kb. 420–440 szabvány gépelt oldal.) A pályázaton a szerző nevének feltüntetésével vagy jelígésen egyaránt részt lehet venni.

A kéziratok beküldési határideje: 1998. december 1.

Cím: Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia,

1051 Budapest, Roosevelt tér 9.

1245 Bp. Pf. 1000

I. díj: 1.000.000 Ft

II. díj: 750.000 Ft

III. díj: 500.000 Ft

A pályaműveket a szakma elismert képviselőiből alakuló zsűri bírálja el. A díjnyertes és kiadásra érdemes munkák megjelentetéséről (külön szerzői honorárium ellenében) a Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia gondoskodik.

Budapest, 1997. március 20-án.

Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia
Elnöksége

Ára: 80 Ft